

På norsk folkemåls grunn

Arbeiderpartiets språkpolitikk fra 1929 til 1990

Henrik Melgaard Christensen

Våren 2009

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Forord

Denne oppgaven ville ikke vært hva den nå er – ferdig – uten Knut Kjeldstadlis kyndige veiledning. Dette er en påstand jeg ikke kan belegge med fotnoter, og en videre kontrafaktisk analyse vil trolig bære for vidt av sted. Allikevel mener jeg den er sann, og jeg vil derfor takke for hjelpen. Også andre har hatt mye å si for denne oppgavens ferdigstillelse og nåværende tilstand, deriblant bibliotekarene på Arbeiderbevegelsen arkiv og bibliotek – og disse fortjener også en stor takk. Anne Svanevik i Statens Kartverk har også bidratt med viktig informasjon til oppgaven, og skal ha takk for stor hjelpsomhet. Utover disse, vil jeg også rette en stor takk til min gode helse og Macintosh the 5th, som lojalt har støttet meg gjennom mesteparten av dette arbeidet.

Blindern, mai 2009,

Henrik Melgaard Christensen

Innholdsfortegnelse

Forord.....	3
Innholdsfortegnelse.....	4
Liste over tabeller.....	5
Innledning.....	6
Tematisk og kronologisk avgrensning.....	6
Problemstilling og teoretiske betraktninger.....	7
Kilder og litteratur.....	9
Disposisjon.....	11
Egen posisjon.....	12
1929 – 1939: Den ideologiske perioden.....	13
Halvdan Kohts rolle.....	13
Arbeiderpartiets språk- og kulturkomité av 1929.....	15
Rettskrivning: 1938-reformen.....	16
Skolepolitikk – Oslo-vedtaket og revisjon av lover.....	24
Nynorskpolitikk – Målloven av 1930.....	26
Stedsnavnspolitikk – Mer statlig styring.....	29
1929 – 1939: Konklusjon.....	31
1949 – 1963: Den taktiske perioden.....	33
Reaksjonen i Arbeiderpartiet.....	34
Norsk språknemnd.....	35
Skolepolitikk: Oppheving av Oslo-vedtaket, revisjon av lover.....	37
Rettskrivning: Læreboknormalen.....	45
Stedsnavnspolitikk: Rettssak, 1957-forskrifter.....	48
Troen på statlig styring.....	50
Kulturutvalget.....	52
1949 – 1963: Konklusjon.....	54
1963 – 1972: Vendepunkt og forsoning.....	57
Årsaker.....	58
Vogt-komiteen.....	60
Vogt-komiteens innstilling.....	62
Resultat.....	67
Norsk språkråd.....	68

Skolepolitikk: mindre justeringer.....	69
1963-1971: Konklusjon	70
Ny taktikk, gammel ideologi.....	73
1973 – 1981: Reideologisering.....	74
Rettskrivning: Bokmålsreformen av 1981	78
Nynorskpolitikk: Målloven av 1980.....	81
Stedsnavnspolitikk: Stedsnavnsloven av 1990	85
Skolepolitikk: Revisjon av skoleloven i 1985	94
Ny taktikk, gammel ideologi: Konklusjon	94
Konklusjon	97
Kilder og litteratur	104
Trykte kilder.....	104
Partipublikasjoner.....	104
Departementspublikasjoner	104
Stortingsforhandlinger	104
Lovtidende og rettsdokumenter	106
Norges offentlige utredninger.....	107
Klipparkiv: artikler.....	107
Utrykte kilder	107
Arbeiderbevegelsen arkiv og bibliotek.....	107
Arbark: DNA arkiv.....	107
Arbark: Kaare Fostervolls private arkiv	107
Arbark: Trygve Bulls private arkiv	107
Statens Kartverk.....	108
Språkrådet	108
Riksarkivet	108
Internett	108
Litteratur.....	108

Liste over tabeller

Tabell 1: 1934-komiteens sammensetning	17
Tabell 2: Vogt-komiteens sammensetning.....	61
Tabell 3: Særutvalget for bokmål av 1973	79
Tabell 4: Stedsnavnsutvalgets sammensetning	89

Innledning

Arbeiderpartiets språkpolitikk er interessant både i forhold til språkpolitikken og Arbeiderpartiet. Den språkpolitikken som ble ført mens Ap satt ved makten, var uten tvil den mest radikale som noensinne ble ført. Verken før eller senere var myndighetene like villige til å gripe politisk styrende inn i språkutviklingen. I språkhistorien er derfor dette en svært spennende periode. Men denne historien forteller ikke bare om utviklingen til det norske språk, men også om utviklingen til Arbeiderpartiet. Avspeilet i språkpolitikken er forandringen fra et klasseorientert parti med stor tro på statlig styring, til et parti med bredere appell og lavere styringsambisjoner. Ved å studere denne delen av Arbeiderpartiets politikk, får jeg altså ikke bare med meg et politisk perspektiv på språkhistorien, men også en viktig og megetsigende side ved Arbeiderpartiets historie.

Fordi Ap satt lenge med den politiske makten, kan man her betrakte alle sidene ved politikken: Ideologien som ligger bak handlingene, selve handlingene, og resultatene av disse. Men også etter perioden da de hadde hegemoni, og litt før, kan man få et ganske komplett bilde. Det var nemlig stor enighet om språkpolitikken gjennom hele min periode, og Arbeiderpartiet stemte alltid for den politikken som ble vedtatt og iverksatt. Det eneste partiet som stod i opposisjon, var Høyre, det vil si frem til vendepunktet i Arbeiderpartiets språkpolitikk. Etter det var det kun Frp som i noen tilfeller opposisjonerte seg. At Ap er representativt for den utøvede språkpolitikken, er en annen grunn til at jeg har valgt dette partiet som innfallsvinkel.

Tematisk og kronologisk avgrensning

Jeg har i denne oppgaven valgt å følge fire politiske emner som i større eller mindre grad inneholder språkpolitikk. Rettskrivningen var språkpolitikkenes hoveddel. Dette var kjernen for realiseringen av prosjektet *samnorsk folkemål*.¹ Skolepolitikken hadde en nær forbindelse til denne, fordi deler av den² ble brukt til å fremme dette prosjektet. Nynorskpolitikken viste at Arbeiderpartiets språklige engasjement inkluderte mer enn bare samnorsk, selv om den kanskje kom litt i bakgrunnen en stund på grunn av samnorskpolitikken. Stedsnavnspolitikken fremmet både nynorsk og samnorsk, men var kanskje mest et eksempel på hvor langt Ap ville gå i sin statlige styring. Fellesnevneren

¹ Samnorsk folkemål var fremtidsmålet som nordmenn skulle samles om; et slags kompromiss mellom nynorsk og bokmål.

² Språk i lærebøker, valg av hovedmål og bøker i skolene (avstemningsregler), regler for parallellklasser...

for politikken på alle disse feltene var målet om *sammorske folkemål*, eventuelt bare *folkemål*. Hensikten med å gå inn i alle disse politiske områdene, er først og fremst å vise hvordan Arbeiderpartiet jobbet for dette målet. Når jeg bruker et av disse begrepene (*sammorske folkemål* eller *folkemål*), er det derfor ofte med tanke på *bele* språkpolitikken, ikke bare rettskrivningen. En viktig del av språkpolitikken som jeg har latt være å se på i denne oppgaven, er politikken i forhold til samisk språk. Selv om det ville vært mulig å trekke noen linjer mellom folkemål/ arbeiderspråk og samisk, for eksempel i forhold til undertrykkelse, er samepolitikken litt på siden av den typiske norske språkdebatten.

Denne fremstillingen av Arbeiderpartiets språkpolitikk er tidsmessig avgrenset på den ene siden til 1929. Dette var året da partiet tok tak i språkspørsmålet for å utforme en politikk. Riktignok skrev Halvdan Koht en brosjyre på bestilling om dette tema i 1921, men det resulterte ikke i noen politiske vedtak i partiet. Dette føyer jeg derfor bare til som bakgrunn. Oppgavens avgrensning i den andre enden, er tidsmessig forskjellig for de ulike delene av språkpolitikken. Grunnen til det, er at jeg har valgt å sette sluttstrek der språkpolitikken juridiske grunnlag ble endret på 1980- og 90-tallet. Det var i disse årene at Vogt-komiteens³ meninger ble realisert i politiske vedtak, så langt Stortinget støttet disse meningene. For skolepolitikken sin del, skjedde dette med revisjonen av skoleloven i 1969, deretter fulgte nynorskpolitikken med ny mållov i 1980.

Rettskrivningen ble revidert med bokmålsreformen i 1981, mens stedsnavnspolitikken fikk et nytt grunnlag i 1990 med stedsnavnsloven. Siden skolepolitikken ble forandret såpass tidlig, og den ble endret på nytt allerede i 1985, har jeg valgt å gjøre et unntak fra systemet her, og ta med denne siste endringen.

Noe større bakgrunnskapittel har jeg ikke funnet nødvendig, da oppgavens kronologiske utstrekning fra før er ganske stor, og avgrensningen markerer naturlige start- og sluttpunkter. Den språkhistorien som Arbeiderpartiets språkpolitikk føyer seg til er i stor grad allmenn kjent; eventuelt lett tilgjengelig i norskbøker for videregående.

Problemstilling og teoretiske betraktninger

Arbeiderpartiets språkpolitikk har flere sider. Jeg har valgt å konsentrere meg om tredelingen *mål, middel, og motiv*. Hva var målet med politikken; hvilke midler ble brukt for

³ Komité som ble opprettet av Aps kirke- og undervisningsminister Helge Sivertsen i 1964 for å skape språkfred.

å nå frem dit; og ikke minst, hvilke motiver lå bak? Gjennom den perioden jeg har studert, skjedde det en utvikling innenfor disse tre områdene – og det er den utviklingen oppgaven har som mål å skildre. Denne tredelingen gjorde seg gjeldende i alle de fire språkpolitiske områdene jeg studerer, men jeg vil ikke gå inn på alle disse tre innenfor hvert eneste delkapittel. Jeg vil først og fremst forbinde mål, middel og motiv med språkpolitikken som helhet, derfor er det primært i hovedkapitlenes konklusjon at jeg vil ta opp disse begrepene.

I tillegg til å skildre utviklingen, vil jeg også forsøke å forklare hvorfor den skjedde. En del av denne forklaringen vil gå ut på å se den språkpolitiske utviklingen i sammenheng med Arbeiderpartiets utvikling mer generelt. Dette innebærer ikke noen dypere komparativ analyse, men vil basere seg på ganske allment kjente trekk ved Aps utvikling. Jeg vil understreke at det er Aps *språkpolitikk* som er oppgavens hovedsakelige objekt. En annen forklaring av utviklingen i språkpolitikken vil dreie seg om forholdet mellom ideologi og taktikk. Var dét partiet gjorde og sa basert på ideologien direkte, eller lå det mer taktiske overveielser bak? Rent semantisk er det vel ingen nødvendig motsetning mellom ideologi og taktikk, men med *taktiske overveielser* sikter jeg her til avveininger partiet måtte gjøre mellom ideologiske hensyn og andre hensyn. Man kan kanskje si at det ligger taktiske overveielser bak alt, men skillet jeg her vil frem til, er mellom de handlingene hvor de ideologiske hensyn har veid tyngst, og de hvor andre hensyn har veid tyngre. For enkelhets skyld vil jeg kalle de førstnevnte for ideologiske handlinger og de sistnevnte for taktiske handlinger.

Jeg mener at den første perioden primært var preget av ideologiske handlinger, både fordi ideologien da stod sterkt i partiet, og fordi andre hensyn var mindre til stede. Senere måtte Arbeiderpartiet ta hensyn til de reaksjonene og problemene som fulgte deres politikk, og handlingene ble i større grad taktiske. Det er viktig å understreke at jeg med *handling*er ikke bare mener praktisk politikk, men også ytringer, av muntlig eller skriftlig slag. Også programytringer kan være preget av andre hensyn enn ideologi. Men hvordan vet jeg om en handling var taktisk eller ideologisk når jeg ikke har sikre kilder til utviklingen i ideologi (når partiprogrammene også kan være taktiske)? En slik vurdering kan selvfølgelig ikke være sikker, men en mistanke om at noe var taktisk fundert, vekkes for eksempel når det er misforhold mellom ytringer og praktisk politikk. Dette misforholdet må tolkes i lys av hvilke hensyn partiet måtte forholde seg til. Hvis et parti

skal forsøke å oppfylle to mål til samme tid, er det også sannsynlig at handlingene vil bli taktiske. I den andre perioden av fremstillingen måtte Ap balansere mellom to mål samtidig, nemlig *sammorske folkemål* og *språkfred*, hvilke viste seg å være svært vanskelige å forene.

Når en handler taktisk, kan det ofte være ønskelig å skjule hvilke motiver som ligger bak handlingen. Man kan da holde frem det Jens Arup Seip kalte *vikarierende motiver*.⁴ Det vil si at man presenterer et motiv for handlingen som ikke er det ekte – i hvert fall ikke det viktigste – motivet, og som har til hensikt å skjule det ekte motivet. Delvis kan man si, at Ap til en del av sine språkpolitiske handlinger på 1950-tallet, benyttet *det å skape språkfred* som vikarierende motiv. Jeg sier delvis, fordi også dette var et viktig motiv for Ap – det var således ikke *uekte* – men ved noen handlinger har jeg inntrykk av at det til en viss grad skjulte det motivet som fremdeles var viktigst; nemlig *det sammorske folkemålet*. Et annet motiv som trolig også lå bak det vikarierende, var *det å skape ro rundt partiet*. Mistanken om at et motiv er vikarierende, kan komme av at en handling er dårlig egnet til å realisere motivets mål. Noe annet som kan vekke mistanke, er at motivet står i motsetning til andre motiver aktøren har, eller nylig hadde.

Kilder og litteratur

Siden fokuset i oppgaven er på offisiell politikk, har mine viktigste kilder vært stortingsforhandlingene. Her kommer hovedtrekkene i den konkrete politikken frem, i tillegg til begrunnelser og andre meninger. For å finne frem til evt. andre begrunnelser og meninger enn de offisielle, har jeg også studert en hel del partikilder, det vil si møtereferater, protokoller, brev og utredninger fra utvalg med språkpolitisk relevans. En del av dette har vært fra Oslo-avdelingen av partiet, siden mange språkpolitiske beslutninger som ble fattet her, fikk betydning for hele landet. Jeg har selvfølgelig også sett på de mer offisielle partikildene, som programmer og håndbøker.

Selv om det er Arbeiderpartiets offisielle holdning og politikk jeg skriver om, har jeg også hatt nytte av å se på materiale fra enkelte politikere som var aktive i perioden. I Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek fikk jeg tilgang til private arkiver fra Halvard

⁴ Jens Arup Seip, *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*, Oslo 1963, s. 79.

Manthey Lange⁵, Jacob Friis⁶, Kåre Fostervoll⁷ og Trygve Bull,⁸ men kun de to sistnevnte papirer inneholdt informasjon som var nyttig for meg. Trygve Bulls selvbiografi *For å si det som det var –*⁹ har også vært en god kilde, forutsatt de forbehold man må tillegge en slik subjektiv fremstilling. Visse kildefunn har satt tvil ved noen av Bulls påstander, i tillegg er hans meninger ikke alltid i samsvar med partiets offisielle. Jeg har sett på biografier om andre relevante politikere også, som Einar Gerhardsen og Halvdan Koht,¹⁰ men disse var ikke til større nytte. Jeg har besøkt Språkrådet og Statens Kartverk, hvor jeg begge steder har gått gjennom en del arkivmateriale (både av nyere dato og fra deres forgjengere¹¹). På Riksarkivet fikk jeg se på mer materiale fra Norsk Språknemnd og en god del fra Kirke- og undervisningsdepartementet.

Av den litteraturen jeg har lest, er det særlig seks verk jeg vil trekke frem. Einar Haugens *Riksspråk og folkemål*¹² er en meget god og oversiktlig fremstilling av den moderne norske språkhistorien frem til (og med) Vogt-komiteen. Den ble utgitt i 1969. *Fra Wergeland til Vogt-komiteen*¹³ av Dag Gundersen ble utgitt to år tidligere (men etter at førstnevnte forelå på engelsk¹⁴) er ikke så fullstendig, men til gjengjeld mer detaljert på visse områder. Finn-Erik Vinjes *Enhet og mangfold*¹⁵ strekker seg nesten frem til i dag, men legger mer vekt på tematikk enn kronologi. *Bokmålsreformen i 1981*¹⁶ er basert på en hovedoppgave i nordisk og skrevet av Gro-Renée Rambø. Den er svært detaljert om titteltema, men har også et godt bakgrunnskapittel. En hovedoppgave med tittelen *Språknemnd og språkråd. Fra forhåndsdebatt til etablering*¹⁷ har jeg også hatt god nytte av. Den er skrevet av Laila Stange i 1977. Til slutt vil jeg nevne hovedoppgaven til Åshild Rykkja, *Det norske arbeiderparti og*

⁵ Historiker og arbeiderpartipolitiker; satt i sentralstyret i 36 år, var utenriksminister i 19 år, og stod bak et viktig språkpolitisk vedtak da han satt i Oslo skolestyre. (Kilde: NBL, storenorskeleksikon.no).

⁶ Historiker og arbeiderpartipolitiker; hørte til den radikale fløyen. (Kilde: NBL, storenorskeleksikon.no).

⁷ Arbeiderpartipolitiker, kirke- og undervisningsminister 1945-48, kringkastingssjef 1948-62, var tilhenger av språknormeringen i NRK. (Kilde: NBL, storenorskeleksikon.no).

⁸ Historiker og arbeiderpartipolitiker, motdagist, lektor, medlem av Norsk språkråd, meget engasjert i språkpolitikken. (Kilde: NBL, storenorskeleksikon.no).

⁹ Trygve Bull, *For å si det som det var –*, Oslo 1980.

¹⁰ Historiker og arbeiderpartipolitiker (i begynnelsen venstre-), utenriksminister; tok initiativ til Aps språkpolitikk. (Kilde: NBL, storenorskeleksikon.no).

¹¹ Dvs Norsk språknemnd, Norsk språkråd og Norges Geografiske Oppmåling (NGO).

¹² Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969 (oversatt av Dag Gundersen).

¹³ Dag Gundersen, *Fra Wergeland til Vogt-komiteen*, Oslo 1967.

¹⁴ Einar Haugen var norsk-amerikaner og skrev derfor boken på engelsk. Han var professor ved Harvard.

¹⁵ Finn-Erik Vinje, *Enhet og mangfold*, Oslo 2004, 3.utgave.

¹⁶ Gro-Renée Rambø, *Bokmålsreformen 1981*, Kr.Sand 1999, hovedoppgave i nordisk språkvitenskap, UiT.

¹⁷ Laila Stange, *Språkråd og språknemnd. Fra forhåndsdebatt til etablering*, Oslo 1977, hovedoppgave i norsk, UiO.

*språkstriden 1903-1937*¹⁸. Jeg har ikke brukt så mye informasjon fra den, men jeg ser på den som en slags forløper til min egen oppgave, hvilket jeg synes gir en ekstra verdi av komplementering.

Min oppgave skiller seg fra den eksisterende litteraturen i perspektiv, utstrekning og vektlegging. Mitt perspektiv er politisk, med Ap som aktør; og selvsagt historisk. Vinje kaller også sitt perspektiv (i *Enhet og mangfold*) for historisk, men jeg synes han mangler litt på den kronologiske grundigheten. Einar Haugens bok er grundig og oversiktlig, men stopper ved behandlingen av Vogt-komiteens innstilling. Felles for det meste av det jeg har lest, er en større vektlegging av språkfaglige, noe som henger sammen med at forfatterne som regel er utdannet innenfor dette fagfeltet. Jeg skriver ikke så mye om dette, men til gjengjeld legger jeg mer vekt på de politiske sidene av utviklingen.

Disposisjon

Jeg følger som sagt, fire politiske områder med språkpolitisk relevans, gjennom de fire hovedkapitlene jeg har delt oppgaven opp i. Det første hovedkapitlet beskriver perioden fra 1929 til 1939, da grunnlaget for politikken ble lagt, og de første vedtakene ble fattet. Utover de faste delkapitlene,¹⁹ har jeg her lagt til to delkapitler som angår det ideologiske grunnlaget (*Halvdan Kobts rolle*) og forarbeidet til Aps offisielle språkpolitikk (*Arbeiderpartiets språk- og kulturkomité av 1929*).

Hovedkapittel to starter det året språkstriden brøt ut for alvor, i 1949. Dette var året da Foreldrebevegelsen i sprogsaken²⁰ ble etablert og regjeringens planer om en språknemnd ble offentliggjort.²¹ Frem til 1963 kom reaksjonen på, og resultatene av politikken som ble fastsatt i forrige periode; unntatt for nynorskpolitikken. Her skjedde det såpass lite at jeg venter med å omtale dette området. I dette kapitlet har jeg et ekstra delkapittel om hvordan Arbeiderpartiet reagerte på språkstriden i denne perioden, og deretter ett om Norsk språknemnd. Et par andre språkpolitiske hendelser har jeg også funnet riktige å ta med i et eget delkapittel, for å vise at Aps syn på statlig styring på denne tiden.

Arbeiderpartiets kulturutvalg på 50-tallet mente jeg også fortjente et delkapittel, siden

¹⁸ Åshild Rykkja, *Det norske arbeiderparti og språkstriden 1903-1937*, Oslo 1978, hovedoppgave i nordisk, UiO.

¹⁹ Rettskrivning, skolepolitikk, nynorskpolitikk, stedsnavnpolitikk

²⁰ En sammenslutning av foreldre som krevde moderate bøker i skolen.

²¹ Laila Stange, *Språknemnd og språkråd*, UiO 1977, s. 7

dette vitner om at en debatt var i gang i partiet, men uten at det ennå resulterte i en endret politikk.

Den neste perioden begynner med 1963; vendepunktet for Arbeiderpartiets språkpolitikk; og strekker seg frem til 1972, da Vogt-komiteens innstilling var ferdigbehandlet og Norsk språkråd var opprettet. Dermed var intensjonene om en ny språkpolitikk befestet, men de konkrete forandringene kom senere (unntatt for skolepolitikken). Dette hovedkapitlet handler for det meste ikke direkte om Arbeiderpartiets språkpolitikk, siden det var Vogt-komiteen som stod i fokus i denne perioden. Det er allikevel en viktig periode, fordi dette var vendepunktet for politikken, og fordi det la grunnlaget for den nye politikken som fulgte. Jeg har derfor et eget delkapittel her, hvor jeg forsøker å forklare denne viktige endringen. Norsk språkråd har også et eget delkapittel, likeså Vogt-komiteen. De fire språkpolitiske områdene gjennomgås under delkapitlet *Vogt-komiteens innstilling*.

Det siste hovedkapitlet, *Ny taktikk, gammel ideologi*, forteller om hvordan Aps gamle språkpolitikk ble endret i henhold til Vogt-komiteens anbefalinger. Dette kapitlet er derfor tidsmessig avgrenset av stortingsbehandlingen av de ulike sakene. Stedsnavnspolitikken, som ble ferdigbehandlet for denne gang med stedsnavnsloven i 1990, er oppgavens ytterste kronologiske utstrekning. I dette siste hovedkapitlet har jeg også føyet til et delkapittel om språkdebatten fra 70-tallet. Jeg fant dette relevant fordi det viser at språkfreden også skapte en motreaksjon, og at omleggingen av politikken for Ap sin del, ikke nødvendigvis hang sammen med en tilsvarende holdningsendring. Det er ikke noe fast system for hvilken rekkefølge de faste delkapitlene står i; det er vurdert spesielt for hvert kapittel.

Egen posisjon

Selv om objektivitet er et vitenskapelig ideal, innser jeg min menneskelige begrensning i å innta en helt nøytral rolle når jeg studerer Arbeiderpartiets språkpolitikk. Enhver forsker vil møte sitt materiale med en viss bakgrunn og visse for-dommer. Personlig stiller jeg meg generelt kritisk til denne språkpolitikken, både dagens og den som har vært ført tidligere, men jeg har fått større forståelse for den i løpet av arbeidet med denne oppgaven.

1929 – 1939: Den ideologiske perioden

I denne perioden ble Arbeiderpartiets språkpolitikk fastlagt. Det ideologiske grunnlaget ble diskutert på 1920-tallet og begynnelsen av 1930-tallet, og partimannen Halvdan Koht stod sentralt i denne prosessen. Sosialistene i Norge ble etter hvert overbevist om at oppbyggingen av det sosialistiske samfunnet ikke bare kunne bygge på økonomi. Det var nødvendig å se også kulturen, og spesielt språket, som en viktig del av klassekampen. Denne politiske bevisstgjøringen var nødvendig også av praktiske grunner. For det første var det behov for en avklaring, både innad og utenfor partiet. Språket i Norge var et sentralt stridsemne i samtiden og mange var interessert i å vite hva Arbeiderpartiet mente – arbeiderpartipolitikerne for å vite hva de skulle forsvare, andre for å vite hvem de skulle stemme på. Hvis man ikke ble enige om en offisiell politikk kunne språkstriden bli en splittende sak for partiet. For det andre rykket Arbeiderpartiet nå stadig nærmere regjeringskontorene²². Som opposisjonsparti var det greit å fokusere på de sakene som de så på som viktigst (og det var nok fremdeles de økonomiske), men hvis de skulle styre landet måtte de ha en politikk for alle samfunnsområder.

Arbeiderpartiets språkpolitikk var ikke tatt ut av det blå, men bygget på ideer som var utbredt i datidens språknormering. Valget av samnorsk som språkpolitisk mål var således ikke kontroversielt, men fulgte flertallsoppfatningen på Stortinget. Det som skilte Ap fra de andre, var det sosialistiske grunnlaget, og senere, en mer radikal fremgangsmåte for å realisere politikken. Dette viste seg særlig i rettskrivningsreformen i 1938, som innførte flere obligatoriske endringer enn noen annen reform. Ved hjelp av skolepolitikken førte Arbeiderpartiet rettskrivningen et skritt videre mot samnorsk. De viste også engasjement for nynorsken ved å støtte lov om målbruk i statstjenesten i 1930 og senere innføre en strengere stedsnavnspolitikk som også fremmet nynorsk. Arbeiderpartiets delvise støtte til nynorsk kom av at dette også ble ansett som folkemål, på samme måte som samnorsk, men det er ingen tvil om at samnorsk var det endelige målet.

Halvdan Kohts rolle

En svært viktig person i utformingen av Arbeiderpartiets språkpolitikk, var Halvdan Koht. Han var leder av Arbeiderpartiets språk- og kulturkomité av 1929, forslagsstiller bak Aps første programpost om språk, og en sentral figur i komitéen som stod for 1938-

²² Nå ser jeg litt bortifra den kortvarige Hornsrud-regjeringen i 1928...

rettskrivningen. Men før dette, allerede i 1921, formulerte han mange av de samme tankene i en brosjyre, kalt *Arbeidarreising og målspørsmål*. Denne var han blitt bedt om å skrive av Centralkomiteén i Arbeiderpartiet fordi de ville ”ha forsøkt avklart sammenhenger mellom arbeiderbevegelsen og målspørsmålet.”²³ Koht forfektet her viktigheten av å ha en politikk som ikke bare omhandlet det økonomiske, men også kulturen. Språket var en spesielt viktig del av dette. Koht mente nemlig at riksmålet var et stort hinder for arbeidere fordi det var et fremmed språk for dem, og de dermed ble usikre i sin kommunikasjon. Her handlet det ikke bare om det praktiske problemet i forskjellen mellom talespråk og skriftspråk, men også om at riksmålet var et språk som representerte overklassen: Skulle folket frem, måtte også folkemålet bringes frem, og overklasse-målet kunne ikke lenger være det offisielle.

Men det praktiske aspektet var også et viktig argument for Koht. Jeg tenker da på problemet med å skrive korrekt når stavingen er forskjellige fra uttalen, eller når ordene du sier ikke inngår i offisiell rettskrivning. Det var karakteristisk for språkvitenskapen på denne tiden at man ville gi talemålet en mer fremtredende betydning.²⁴ Dette mente også Koht. Det var talemålet som var *det egentlige* språket, og det var derfor klart at det var skriftspråket som måtte rette seg etter talemålet og ikke omvendt. Et naturlig resultat av denne tankegangen, var ønsket om en ortofon rettskrivning, noe både Koht og den senere rettskrivningskomiteen til en viss grad gikk inn for.

Halvdan Koht påvirket i mellomkrigstiden, ikke bare Aps holdning i forhold til språk og kultur, men også til nasjonen. Preget av kommunistisk ideologi, tok Ap lenge avstand fra all form for nasjonalisme; de så på det som noe som hørte de borgerlige partiene til. Koht derimot, ville omforme nasjonalismen slik at den kunne passe sammen med sosialismen. Han ville ikke akseptere at de borgerlige skulle ha enerett på nasjonsbegrepet. Han lanserte istedenfor en nasjonstanke som baserte seg på hvordan nasjonen ble mer fullkommen, jo flere grupper som ryddet seg plass, både kulturelt og økonomisk.²⁵ Bondereisingen på slutten av 1800-tallet, med målbevegelsen og venstrebevegelsen, var et eksempel på dette. For å bringe nasjonen et skritt nærmere fullkommenhet var det nå arbeiderklassen sin tur til å ta sin plass i det norske samfunnet.

²³ Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 92.

²⁴ Finn-Erik Vinje, *Enhet og mangfold*, Oslo 2004, s. 95.

²⁵ Hans Fredrik Dahl, *Fra klassekamp til nasjonal samling*, Oslo 1969, s. 22.

Det virket også andre veien. Med denne nasjonsoppfatningen bidrog også *nasjonen* til å styrke de undertrykte klassene og bli et middel i deres kamp.

Imidlertid må det legges til at Koht ikke nevnte *sammorsk* eksplisitt i denne teksten. *Folkemål* var betegnelsen som gikk igjen, og denne brukte han også om landsmålet. Koht snakket varmt om landsmålet som den første reisningen mot overklasse-målet, og han mente at arbeiderne burde bli med på denne reisningen. Men det er ikke helt klart om han mente at arbeiderne burde gå inn for nynorsk, radikalisere bokmålet, eller skape et helt nytt språk. Han la ikke skjul på at arbeiderne hadde et litt annerledes språk enn bøndene, men understrekte at begge språkformene var folkemål, og det viktigste var at dette kom opp og frem. Halvdan Koht var ingen motstander av nynorsken. Tvert imot var han faktisk leder av Noregs Mållag fra 1921 til 1925.²⁶ Men tilknytning til språkorganisasjonen Østlandsk reisning viste at Koht sitt språkengasjement var videre enn nynorsken. Denne organisasjonen kjempet for at østlandsk bygdemål skulle få en større plass i offisiell rettskrivning, og holdt på fra 1916 til 1926. Halvdan Koht fungerte her som nestformann.

Arbeiderpartiets språk- og kulturkomité av 1929

Kohts pamflett fra 1921 fikk ikke konkrete resultater med det samme. Først i 1929 tok partiet spørsmålet om språkpolitikk frem igjen og opprettet en komité. Denne skulle ifølge mandatet vurdere ”partiets stilling til sprog- og andre kulturspørsmål”. Medlemmene var Halvdan Koht (formann), Edvard Bull, Magnus Nilssen, Johan Nygaardsvold og Olav Steinnes; altså sentrale partifolk. Dette viser at språk- og kulturspørsmålet var noe Arbeiderpartiet tok seriøst. På partilandsmøtet i 1930 la Koht frem uttalelsen som komitéen hadde kommet frem til, hvor de poengene han hadde forsvart i sin brosjyre noen år tidligere, i stor grad var brakt videre. Uttalelsen la vekt på at det offisielle språket i landet måtte være et folkets språk, og at også folkekultur generelt måtte trekkes frem. Det kom frem at det her var snakk om klassekamp, siden riksmålet ble betegnet som et overklasse-mål: ”overklasse-målet faller med overklassen”²⁷ het det blant annet i uttalelsen. Også noen målfolk, de konservative som hegnet om i-språk og o-språk, ble kritisert for å være en hindring for den rette språkutviklingen i landet. Nynorsk var heller ikke så samlende for folket som målbevegelsen selv påstod,

²⁶ Ivar Eskeland, *I strid for norsk mål*, Oslo 1956, s.152.

²⁷ Protokoll fra Arbeiderpartiets landsmøte 1930, s. 144.

mente komiteen. Arbeidernes språk var dårlig representert, likeså landsdeler som Østlandet og Nord-Norge. Målet sammenfattes godt i dette sitatet:

ein gong skal [vi] nå fram til å ha berre eitt bok- og riksmål her i lande, eit mål som i sanning kann heite norsk folkemål, og som svarar til maktsvilkåra i samfunde når arbeiderklassa har vunne²⁸

Komiteen førte altså vidare den same ideologien som Koht presenterte i *Arbeidarreising og målspørsmål*, men gjorde det klarere hva som var det faktiske målet – i dobbeltbetydning – for fremtiden. Det var klart nå at nynorsk i sin daværende form ikke oppfylte kravene; det trengtes flere innslag fra Nord-Norge, fra Østlandet, og fra *arbeiderspråket*.²⁹ Man kan her ane konturene av en tanke om samnorsk. Uttalelsen ble vedtatt i hovedtrekk og komiteén ble bedt om å fortsette arbeidet. Dette betød i praksis at uttalelsen skulle bli trykt opp og spredt rundt til alle partikontorer for orientering. På det neste landsmøtet, i 1933, ble ikke spørsmålet tatt opp, så det var først på landsmøte i 1936 at en språkpost ble foreslått for programmet. Det var igjen Halvdan Koht som stod bak, og han foreslo at denne formuleringen ble lagt til i arbeidsprogrammet: ”Breiere plass for folkemålet.”³⁰ Redaksjonskomiteen³¹ sendte forslaget vidare til votering, men syntes tydeligvis det var grenser for hvor *brei* plass folkemålet skulle ha i partiprogrammet: ”Bredere plass for folkemålet” ble votert over og enstemmig vedtatt.³² I partiprogrammet fra 1939 er målet enda klarere: ”Fortsatt språklig tilnærming for å komme fram til et samnorsk mål på folkemålets grunn.”³³

Rettskrivning: 1938-reformen

Det var Arbeiderpartiets fraksjon i Kirke- og undervisningskomiteén som tok initiativet til 1938-reformen.³⁴ Flere enn dem mente at det var på tide å revidere rettskrivningen fra 1917, og det var nok ikke vanskelig å få Venstre til å fremme et forslag om en ny rettskrivningsnemnd. Dette var nemlig i 1934, og det var Venstre som satt med

²⁸ Protokoll fra Arbeiderpartiets landsmøte 1930, s. 147.

²⁹ Protokoll fra Arbeiderpartiets landsmøte 1930, s. 147.

³⁰ Protokoll fra Arbeiderpartiets landsmøte 1936, s. 82.

³¹ Komité som jobber under et landsmøte med å ta imot forslag, eventuelt redigere dem, og legge dem frem som innstillinger; enten som vedtak i sin daværende form, eller som forslag til nærmere utredninger.

³² Protokoll fra Arbeiderpartiets landsmøte 1936, s. 154. Formuleringen skulle vært lagt til i arbeidsprogrammet fra 1936, men det ble den ikke. Dette er trolig en glipp som skyldtes at avsnittet formuleringen skulle vært lagt til i, først ble vedtatt uten den aktuelle formuleringen. Språkposten ble så vedtatt lagt til ved en ekstra votering senere i landsmøtet.

³³ DNAs arbeidsprogram 1939, s. 32.

³⁴ Åshild Rykkja, *Det norske arbeiderparti og språkstriden 1903-1937*, nordisk hovedoppgave, Oslo 1978, s. 177.

regjeringsmakten. En kongelig proposisjon om ”løyving til ei ny rettskrivingsnemnd”³⁵ ble lagt frem den 2. mars. Denne ble vedtatt i Stortinget 29. mai samme år, kun mot Høyres stemmer. Mandatet som dermed ble gitt den forestående komiteen, var todelt og lød som følger: Å ”koma med framlegg om (1) ei tilnærming på norsk folkemålsgrunn millom dei tvo måli i rettskriving, ordformer og bøygningsformer, (2) ei avgrensing av den store mengdi av dobbeltformer (obligatoriske – valfrie) som no finst i baa måli”³⁶.

Deretter ble en komité på seks personer satt sammen, hvor Halvdan Koht kom til å spille en svært sentral rolle. Hans posisjon, samt sammenhengen mellom Arbeiderpartiets vedtatte språkpolitikk og resultatet fra komiteen, gjør det rimelig å kalle 38-reformen for Aps politikk. Komiteen var satt sammen slik at det skulle være likt forhold mellom de to målformene, det vil si tre bokmålsfolk og tre nynorskfolk. Allikevel kan det virke som at sammensetningen ikke var helt upartisk.

Tabell 1: 1934-komiteens sammensetning

Nynorskrepresentanter		Bokmålsrepresentanter	
Halvdan Koht	Historiker, Ap-politiker, tidligere formann i Noregs Mållag	Gustav Natvig Pedersen	Lektor, Ap-politiker, samnorsktilhenger
Martin Birkeland	Folkehøgskolestyrer på Fana ved Bergen, lærer	Ragnvald Iversen	Formann, professor i lingvistikk ved Norges Lærerhøgskole
Arne Bergsgård	Historiker, styremedlem i Noregs Mållag	Johan Bojer	Forfatter; formann i Den Norske Forfatterforening i 1919 og 1934

Kilde: Haugen 1969, s. 95; NBL (storenorskeleksikon.no)

Riksmålsbevegelsen var ikke fornøyd med utvalget, da ingen av de representantene som de hadde foreslått ble tatt med.³⁷ Derimot hadde alle de tre nynorsk-representantene hatt, eller hadde fremdeles, viktige verv i målbevegelsen.³⁸ Halvdan Koht hadde som sagt, også en fortid fra språkorganisasjonen *Østlandske reisning*, som hadde til hensikt å gi østlandsk talemål mer plass i offisiell rettskrivning. Det er altså grunn til å hevde at komiteen ble satt sammen til nynorskens og samnorskens fordel, og at myndighetene bevisst tok mindre hensyn til riksmålsorganisasjonene. Dette er jo heller ikke særlig merkelig, i og

³⁵ St.prp. nr. 1 Tillegg nr. 3 (1934), bind 2.

³⁶ St.prp. nr. 1 Tillegg nr. 3 (1934), bind 2, s. 2.

³⁷ Lars Roar Langslet, *I kamp for norsk kultur*, Oslo 1999, s. 151.

³⁸ Noregs Mållag, *Målreisning i 75 år*, Oslo 1981, s. 181.

med at det var en del av komiteens mandat å fremme såkalt folkemål, noe som per definisjon, stod i motsetning til riksmål.³⁹ Hvis riksmålsbevegelsen skulle valgt ut bokmålsssidens representanter til komiteen, ville nok resultatet blitt en mer konservativ komité, som vanskelig kunne ha oppfylt sitt mandat. Lars Moen, som var ordfører for kirke- og undervisningskomiteen, sa rett ut under debatten at ”stridbukkane” skulle holdes utenfor.⁴⁰ Han mente også at han hadde flertallet i stortingskomiteen med seg når han sa at ”ein i rettskrivningsnemnda skal setja inn folk med vilje til å gjera mest mogleg ut av oppgåva, og med vilje til å taka eit steg so langt som det for tida er råd å taka det.”⁴¹

Det første punktet i komiteens mandat, om tilnærming mellom de to språkene på norsk folkemålsgrunn, var ikke noe nytt prinsipp. I mandatet til den forrige rettskrivningsnemnda stod det ”samling paa grundlag av folkets virkelige talesprog”⁴², altså det samme, bare i en annen stil. En morsom detalj er at Halvdan Koht hadde en finger med i spillet også her: I stortingsdebatten i 1937 om den nye rettskrivningen, avslørte han at han selv hadde stått bak denne formuleringen.⁴³ Men selv om 1938-reformen bygget på delvis det samme mandatet som 1917-reformen, betød ikke det at den ikke var radikal. Rettskrivningen fra 1917 hadde også vekket mye strid og harme, og det er liten tvil om at også den var svært radikal i sin tid – faktisk innførte denne reformen flere nye radikale ord og former enn 1938-reformen. Grunnen til at man allikevel kan kalle 1938-reformen for mer radikal enn den forrige, var at den siste innførte langt flere *obligatoriske* former som var radikale. I 1917 var de aller fleste radikale formene valgfrie, og de ble lite brukt i skrift.⁴⁴

Helt siden 1893 hadde det vært en grad av valgfrihet i rettskrivningen, og i 1917 økte den betydelig.⁴⁵ Dette var en måte å styre språket i en viss retning, men uten å presse på for mye. Som det het i utredningen i 1917: ”dobbeltformer [...] gjør reformene mindre haardhændte og sikrer de mest livskraftige former seiren, idet valget overlates fremtiden.”⁴⁶ Det var på dette punkt at 38-reformen skilte seg fra den forrige, både av praktiske og normeringsprinsipielle grunner. I den store valgfriheten fra 1917 lå det en

³⁹ Kirke- og undervisningsdepartementet, *Svar på kritikk av ”Framlegg til læreboknormal 1957”*, Oslo 1958, s. 4

⁴⁰ St.tid. (1934), bind 7b, s. 1821.

⁴¹ St.tid. (1934), bind 7b, s. 1821.

⁴² St.tid. (1937), bind 7b, s. 1756.

⁴³ St.tid. (1937), bind 7b, s. 1756.

⁴⁴ Finn-Erik Vinje, *Enhet og mangfold*, Oslo 2004, s. 120

⁴⁵ Dag Gundersen, *Fra Wergeland til Vogt-komiteen*, Oslo 1967, s. 102-103.

⁴⁶ Kirke- og undervisningsdepartementet, *Indstilling fra Rettskrivningskomiteen*, Kristiania 1917.

klar forutsetning om at mange dobbeltformer måtte fjernes etter hvert. Da mandatet til 1934-komiteen ble utarbeidet, mente departementet at tiden var kommet for dette; og førte *avgrensning av dobbeltformer* inn som punkt to i mandatet. Men verken mandatet eller det endelige forslaget videreførte den andre forutsetningen som lå i tankegangen fra 1917: Nemlig at utvelgelsen av dobbeltformene skulle skje på grunnlag av hvilke som var ”de mest livskraftige”. Det er nærliggende å tolke dette som ”de mest brukte”. I dette poenget ligger forskjellen mellom to prinsipper for språknormering, nemlig deskriptiv og preskriptiv. Grovt sagt, innebærer det første prinsippet at språkbruken styrer rettskrivningen, mens det andre betyr at rettskrivningen styrer språkbruken. 1938-reformen ble mer preskriptiv⁴⁷ fordi den prioriterte andre kriterier enn hva som var mest brukt i skriftlig språkbruk. Målet om samnorsk og vektlegging av talemålet ble viktigere, og tilsidesatte i stor grad hensynet til hvilke av de eksisterende dobbeltformene som ble skrevet mest. I praksis betød det at ord og former ble nedgradert til sideformer, ikke fordi de var mindre brukt, men fordi normererne mente at den andre formen eller det andre ordet burde ta over. Også deler av forordet til tilrådingen antyder at normalen var basert mer på skjønn enn på vitenskapelig materiale. Det står f.eks. at de i sine ”utgreiinger [...] ellers ikke [har] funnet grunn til å bruke noe tyngre vitenskapelig apparat”⁴⁸ og at de i stor grad har kunnet nøye seg med å vise til tidligere komiteers arbeid. Direkte er det her presentasjonen av rettskrivningen som gjøres mindre vitenskapelig, men det kan også si noe om arbeidet som lå bak. For det første virker det rimelig at en normal basert på vitenskapelig materiale også ville bli presentert på et vitenskapelige måte. For det andre gir løsningen med å vise til tidligere komiteers arbeid, heller ikke inntrykk av en utpreget vitenskapelig arbeidsmetode. Det må bety at de anså minst 17 år gammelt arbeid og grunnlagsmateriale for å være like god, eller bedre berettigelse for deres utgreiing enn deres eget arbeid og materiale. Hvis de ikke mente at det hadde skjedd noe på 17 år, slik at de ikke trengte nyere materiale, hvorfor trengte man da en ny rettskrivning? Svaret på dette, eller eventuelt hvorfor de kunne klare seg med et dårligere vitenskapelig materiale, ligger i utgangspunktet – preskriptiv rettskrivning. Denne ble ikke aktualisert av endringer i språkbruken, men av endringer i motivene som lå bak.

⁴⁷ 1917-rettskrivningen var for det meste deskriptiv i sine hovedformer, mens de nye valgfrie formene i stor grad var preskriptive. Det sentrale var at de, i sin ikke-obligatoriske form, ikke var *påbud*, man bare *tilbud*. Dette er en god mellomløsning hvis man ønsker å fremme en utvikling i språket, men ikke påtvinge den. En prinsippfast deskriptiv rettskrivning (basert på de mest brukte skriftlige formene) må nødvendigvis utvikle seg tregt, da en forandring da bare kan skje hvis mange mennesker bryter normen.

⁴⁸ St.med. nr. 31 (1937), bind 2b, Tilråding, s. 3.

Forsvaret for dette hang sammen med språksyn og begrepet *folkemål*. Språksynet i 1934-komiteen gikk blant annet ut på at talemål var det primære uttrykket for språk, mens skriftspråket var sekundært. Dermed kunne de skrive i tilrådingen sin at de ikke hadde ført noe statistikk på bruken av ulike former i litteraturen, da de anså dette som mindre viktig enn hensynet til talemålsformene.⁴⁹ Også i riksmålskretser ble talespråket tillagt relativt stor vekt på denne tiden, men på en litt annen måte. Riksmålsvernet og Riksmålsforbundet ga i sin uttalelse til reformforslaget,⁵⁰ sterk støtte til ortofone endringer i rettskrivningen, det vil si å skrive ord slik de ble uttalt. Forskjellen var at de ikke ønsket at talespråket skulle bestemme stilen i skriftspråket. Poenget deres var at man hadde bruk for forskjellige stiler, og et skriftsspråk basert på folkets talemål ville blitt utelukkende muntlig, og ikke oppfylt dette kravet. Nynorskfolk var vanligvis positive til å basere skriftspråk på talemål, siden det var slik nynorsken var blitt til. Når det gjaldt samnorsktilhengere, skyldtes nok fokuset på talemålet delvis praktiske årsaker, det vil si at det gjorde tilnærmingen lettere og at opplæringen ble lettere, men for arbeiderpartifolk var trolig det politiske aspektet vel så viktig. Ap ville fremme arbeiderklassens språk, og dette var ikke et språk man fant så mye av i litteraturen eller skriftlig språk generelt. Det var først og fremst et talespråk. Allikevel står det ikke *talespråk* i mandatet, men *folkemål*. Talespråk er jo noe alle har, og et slikt ord i mandatet ville ikke formidle noe av den politiske agendaen som Arbeiderpartiet hadde. Folkemål derimot, var et mer eksklusivt begrep (i betydningen utelukkende, ikke fornemt) som på en passe vag måte antydte at dette ikke gjaldt *alt* språk i Norge. Riktignok var ikke folkemål et nytt ord, det ble f.eks. brukt av Henrik Wergeland på 1830-tallet. Han brukte det synonymt med ”folkets talesprog” og ”almuesproget”.⁵¹ Allikevel var det mange som hadde behov for en nærmere forklaring, og tilrådingen for 1938-reformen gjorde begrepet litt klarere ved å informere om at nynorsk bygget på folkemål, mens riksmål bygget på dansk.⁵² Dette var den nasjonale siden ved begrepet – folkemål var noe som var mer genuint norsk. I en brosjyre hvor arbeidsutvalget i Norsk språknemnd svarer på kritikken av ”Framlegg til læreboknormal 1957” forklares folkemål-begrepet litt nærmere: I denne sammenhengen, står det, betyr folkemål ”det vanlege talemålet i by og bygd til skilnad frå skriftmål og normaltalemål som er nær knytt til det (”høgre talemål”, ”dannet talemål”,

⁴⁹ St.med. nr. 31 (1937), bind 2b, Tilråding, s. 3.

⁵⁰ Riksmålsvernet, *Rettskrivningen. Uttalelse av Riksmålsvernets og Riksmålsforbundets komiteer...*, Oslo 1936.

⁵¹ Kirke- og undervisningsdepartementet, *Svar på kritikk av ”Framlegg til læreboknormal 1957”*, Oslo 1958, s. 4

⁵² St.med. nr. 31 (1937), bind 2b, Tilråding, s. 6.

”rikstalemål”).”⁵³ Med denne definisjonen kan man se at også Aps sosialistiske perspektiv kan passe inn i begrepet – for det er ikke bare det norske, eller det vanligste talemålet, men det er talemålet til *vanlige folk* som skal danne grunnlaget. Her legges det heller ikke skjul på at riksmål vil bli neglisjert.

Jeg kaller 1938-reformen for preskriptiv fordi den lagde en norm for skriftspråket som baserte seg på en plan, og ikke hva som var det mest brukte skriftspråket i samtiden. Legger man derimot til det premisset at skriftspråket bør baseres på talemålet, er det mer usikkert hva denne reformen bør kalles. Hvis den faktisk var representativ for et flertall eller et gjennomsnitt av norske talemål, kan man jo allikevel si at den på en måte var deskriptiv. På en annen side er det problematisk å kalle et slikt prosjekt for deskriptivt, siden et slikt språk ikke fantes samlet fra før, men måtte konstrueres. En annen grunn til at begrepet *deskriptiv* blir unaturlig her, er at en slik konstruksjon nærmest uunngåelig, må være påvirket av ideologiske føringer og personlige vurderinger. Det finnes ikke bare én måte å bestemme hvilket talemål som er mest utbredt i Norge. I tilfellet 1938-reformen var det tre viktige ideologiske føringer: Å fremme arbeiderklassen, å fremme det norske, og målet om samnorsk. Alle disse ga riksmålet dårligere forutsetninger i utformingen av 1938-normalen, og gjorde sannsynligvis at riksmålet ble tatt mindre hensyn til. Selv om utgangspunktet for rettskrivningen skulle være talemål, var det langt ifra opplagt at riksmålet måtte bli neglisjert. Lars Roar Langslet har skrevet at tidligere rettskrivningskomitéer tok hensyn til riksmål, ikke bare som det største offisielle språket, men også som den mest utbredte ”dialekten”⁵⁴. Basert på de sosialistiske og nasjonalistiske motivene som fantes i 1934-komiteen, kan riksmålets utbredelse ha fått mindre å si, på grunn av sin tilknytning til overklassen og opphav i dansk. Komiteen kunne videre ha sett bort ifra bruken av riksmålet utenfor overklassen fordi denne bruken kunne sies å være styrt av maktforholdene og ikke være frivillig. Men det kan også sies å være en rimelig vurdering, uavhengig av ideologiske motiver, å mene at morsmål er en persons sanne talemål, selv om vedkommende kanskje benytter seg mer av riksmål. Komiteen bruker ikke sosialistisk argumentasjon direkte i sin tilråding, men jeg mener det er sannsynlig at slike tanker spilte en rolle, særlig på grunn av Kohts posisjon og det han stod for. De to andre føringene, den nasjonalistiske og den praktiske, kommer mer eksplisitt til uttrykk i komiteens tilråding. Dette er fordi målet om å fremme

⁵³ Kirke- og undervisningsdepartementet, *Svar på kritikk av ”Framlegg til læreboknormal 1957”*, Oslo 1958, s. 4

⁵⁴ Lars Roar Langslet, *I kamp for norsk kultur*, Oslo 1999, s. 153.

arbeiderklassen primært var Aps egen agenda, mens norskhets og samnorsk var mål som de fleste var med på. Betegnelsen som brukes om norskhets, *folkemål* (som muligens også rommer noe av klassetenkningen), settes ofte opp som motsetning til riksmål. Og i forhold til å nå målet om et *samnorsk folkemål*, sies det eksplisitt at riksmålet/bokmålet må bevege seg mest⁵⁵ – med andre ord – det må bli tatt mindre hensyn til. Det er naturlig når man skal fusjonere to språk, at det beste kompromisset ikke alltid er den mest utbredte formen. Viktigere er dens posisjon, som helst bør befinne seg nærmest mulig midten. Det tradisjonelle riksmålet lå sånn sett dårlig an; posisjonert i den ene ytterkanten av norsk.

Uansett om man så ideen bak samnorsk eller arbeiderspråk som god eller dårlig, var det klart at dette måtte bli et blandingsmål. Mye av kritikken mot 1938-reformen dreide seg om hvilke estetiske kvaliteter som måtte gå tapt i et slikt mål. Særlig riksmålsbevegelsen la vekt på at 1938-reformen gjorde språket fattigere og mindre egnet for språkkunst. Samnorsktilhengere besvarte som regel denne kritikken med å angripe dette premisset i påstanden: at et språk kunne være estetisk eller kunstnerisk i seg selv. Etter deres mening kunne språkkunstnere lage kunst uavhengig av hvordan språket så ut, og språklig estetikk var kun bestemt av vane. Lars Moens replikk i Stortinget i 1934 er svært betegnende: "[...] det vakre [er] den eine sida av saka; um det er den avgjerande, skal eg ikkje segja. Eit blandingsmål, eit underklassemål, um ein vil, det vert nok kulturmål, det ogso, etter kvart, det er ingen fåre med det."⁵⁶

Ideen om tilnærming mellom språkene var det allikevel stor enighet om. Så å si alle (til og med høyre- og riksmålsfolk) var med på at Norges to språk etter hvert måtte blande seg, og at landet til slutt måtte ende opp med ett.⁵⁷ Tospråkssituasjonen ble sett på som lite fordelaktig, av praktiske og økonomiske grunner. Uenigheten oppstod i spørsmålet om hastighet og statens engasjement. Riksmålsbevegelsen ønsket at språkene skulle utvikles i sitt eget tempo, altså langsomt, og at ingen styring eller fremskynding skulle skje fra statens side. Samnorsktilhengere (hvorav noen var nynorskfolk) var uenige i at språkene ville utvikle seg friere og mer naturlig hvis staten ikke grep inn – da var det i stedet kapitalkreftene som styrte, mente de. Redusering av valgfrie former ble også sett på som

⁵⁵ St.med. nr. 31 (1937), bind 2b, Tilråding, s. 6.

⁵⁶ St.tid. (1934), bind 7b, s. 1821.

⁵⁷ Lars Roar Langslet, *I kamp for norsk kultur*, 1999 Oslo, s.176.

et gode. Det var en utbredt oppfatning at det var altfor mange variasjonsmuligheter i den gjeldende normeringen.

Det var ikke alltid så lett å oppfylle begge punktene i mandatet samtidig (altså tilnærming mellom skriftspråkene og redusering av valgfrie former). I de tilfellene hvor det ikke fantes fellesformer, måtte nynorskformen (eller en annen tilnærminsform) settes inn i riksmålet som ny sideform.⁵⁸ Deretter kunne den rykke opp som hovedform eller likestilt form ved neste normering, og den gamle riksmålsformen kunne enten bli stående som likestilt form eller ned til sideform. Neste steg var så å fjerne den gamle formen helt.⁵⁹ 1938-reformen gjorde altså litt for at forandringene ikke skulle skje for fort. Men dette hensynet gjorde at tilnærmingen i noen tilfeller krevde et økt antall valgfrie former (istedenfor færre). Komiteen innrømmet i tilrådingen at det kunne vært ønskelig med færre dobbeltformer, men mente at tiden ikke var inne for ytterligere nedskjæringer. Samme sted forutsatte den at det ikke skulle foretas en rangering mellom de oppførte dobbeltformene ved at det ble laget en særskilt læreboknormal.⁶⁰ I praksis betød det at alle dobbeltformene og hovedformene (det vil si hele rettskrivningen minus sideformene) utgjorde læreboknormalen. Etter merknader bl.a. fra Lærerorganisasjonenes rettskrivningsnemnd under høringsrunden, måtte komiteen allikevel moderere seg litt. Merknaden gikk ut på at skolebøkene måtte få strammere retningslinjer, men lærerne var også enige om at læreboknormal ikke var ideelt. Komiteen foreslo da den forskriften som skulle legge grunnlaget for det senere Oslo-vedtaket; nemlig at lærebøkene skulle følge rettskrivningens grunntanke; det vil si tilnærming; og så langt som mulig benytte seg av samformene.⁶¹ Da 1938-reformen formelt ble innført ved kongelig resolusjon i 1938, sa departementet at den så det nødvendig å fastsette en klar og stram læreboknormal. De var enig i at det til en viss grad virket splittende på språket, men mente at hensynet til skolen måtte veie tyngre.

⁵⁸ Også kalt klammeform, alternativ form som er utenfor læreboknormalen og dermed utelatt i bl.a. lærebøker i skolen. Hovedform er en form som er innenfor læreboknormalen, og som ikke står sammen med en likestilt form, men har en sideform under seg. En likestilt form står også i læreboknormalen, men deler plassen med en annen form.

⁵⁹ Finn-Erik Vinje, *Enhet og mangfold*, Oslo 2004, s. 105.

⁶⁰ St.med. nr. 31 (1937), bind 2b, Tilråding, s. 4.

⁶¹ St.med. nr. 31 (1937), bind 2b, Tilråding, s. 4

De viktigste endringene fra 1917- til 1938-rettskrivningen var følgende for bokmålet:⁶²

- Diftong ble gjort obligatorisk i en del ord (f.eks. *stein*).
- Harde konsonanter ble mer gjennomført (f.eks. ble *skip* og *vitenskap* obligatorisk).
- Ca. 900 substantiv⁶³ (i tillegg til de ca. 150 som fantes fra 1917)⁶⁴ fikk obligatorisk a-endelse i bestemt form entall.
- En del intetkjønnsord fikk obligatorisk a-endelse i bestemt form flertall.
- Mange verb fikk valgfri a-endelse i preteritum, noen fikk obligatorisk.

Skolepolitikk – Oslo-vedtaket og revisjon av lover

På 1930-tallet ble det gjort to skolepolitiske vedtak under Aps styre som hadde språkpolitisk betydning; nye skolelover og Oslo-vedtaket. Sistnevnte var, etter Trygve Bulls mening, skjebnesvangert for hvordan 1938-reformen ble mottatt. Oslo-vedtaket var et vedtak i Oslo skolestyre om at radikale ord og former skulle foretrekkes i skolebøkene. Det var Arbeiderpartiets representant Halvard M. Lange, som på vegne av Arbeiderpartiets skolestyregruppe fremmet forslaget den 2. mars 1939:⁶⁵

Ved overgangen til en ny rettskrivning skal en i undervisningen så langt råd er legge til grunn de formene som ligger nærmest barnas talemåte og er ens for bokmål og nynorsk. Når det gjelder bøker og andre trykte hjelpemidler som barna skal bruke, vil skolestyret gjøre hva det kan for å skaffe slike som så langt råd er – har fellesformene.⁶⁶

Vedtaket var altså basert på 1934-komiteens oppfordring om å følge opp om 1938-reformens grunntanke og benytte samformene. Både lærere, storting og departement var for det meste enige om at skolen måtte benytte en strammere normal enn den vide 1938-normalen (uten sideformer). Inntil læreboknormalen var på plass, var dette den eneste veiledningen de kunne bruke. Men i form av Oslo-vedtaket fikk nok denne oppfordringen fra 1934-komiteen en mer lovmessig form enn hva som opprinnelig var tanken. Som jeg skal komme tilbake til i neste kapittel, kan det virke som at flere tolket Oslo-vedtaket som en tilsidesetting av andre lover.

⁶² Siden det var forandringene i bokmål som var størst, og som hadde mest å si i utviklingen innenfor språkstriden og språkpolitikken, går jeg kun inn på disse i detalj, ikke endringene i nynorsk.

⁶³ Gro-Renée Rambo, *Bokmålsreformen 1981*, Kr.sand 1999, s. 34.

⁶⁴ Finn-Erik Vinje, *Enhet og mangfold*, Oslo 2004, s. 113.

⁶⁵ Trygve Bull, *For å si det som det var*, Oslo 1980, s. 204 og 212.

⁶⁶ Arbeiderbladet 7/12 – 1953.

De radikale skolebøkene⁶⁷ som fulgte Oslo-vedtaket, var ganske sikkert en forutsetning for at engasjementet kunne bli så stort som det ble utover på 1950-tallet. Hadde de som ville det, fått bruke moderate bøker, ville nok reaksjonene blitt mer dempede. Det er viktig å legge til at Oslo-vedtaket ble veiledende for mange andre kommuner også. Ikke bare fordi noen ville følge prinsippet, men også fordi de fleste skolebøkene ble laget med sikte på Oslo-markedet, og at radikale skolebøker dermed var lettest å få tak i.

En annen hendelse av språk- og skolepolitisk karakter under Arbeiderpartiets styre på 1930-tallet, var revisjonen av skolelovene.⁶⁸ På denne tiden var det én lov for skolen på landet og én for skolen i kjøpstadene. De gjeldende lovene var fra 1917. Begge disse ble behandlet på nytt i 1936, men i de paragrafene som angikk språk i skolen, skjedde det ingen forandringer. Imidlertid ble det lagt til en ny paragraf som bestemte at alle lærebøker⁶⁹ skulle godkjennes av departementet.⁷⁰ Denne gjorde at staten blant annet kunne stille spesielle krav til språket i bøkene. Utover denne nye, er det særlig to bestemmelser som jeg mener var språkpolitisk viktige i skolelovene. Den ene angikk avstemningsregler for valg av hovedmål og skolebøker; den andre anga krav for opprettelse av parallelklasser. I forhold til den første bestemmelsen, var det et viktig prinsipielt spørsmål om valg av hovedmål i en skolekrets kun angikk elevenes foreldre, eller om det var noe hele lokalbefolkningen burde være med å bestemme over. De som mente det første, la vekt på foreldreretten, det vil si at foreldrene hadde rett til å bestemme over sitt barns opplæring. De som mente det andre – og det gjorde særlig nynorsk-folk – la vekt på allmenn stemmerett⁷¹, fordi de mente at valg av hovedmål på den lokale skolen var av betydning for hele lokalsamfunnet. De la vekt på at det språket som læres på skolen også ville gjøre seg gjeldende andre steder, og til slutt ta over (hvis det var et annet enn det eksisterende). I tillegg til dette prinsipielle (som riktignok også kunne influeres av praktiske hensyn) kom praktiske (eventuelt upraktiske) bestemmelser, f.eks. om hva om skulle til for at avstemningsresultatet skulle bli bindende.

⁶⁷ Altså radikal i betydningen av å være skrevet i et radikalt språk.

⁶⁸ Besl. L. nr. 154 og 155 (1936) *Lov om folkeskolen på landet, Lov om folkeskolen i kjøpstadene*, bind 6b.

⁶⁹ Lærebøker betegner vanligvis alle skolebøker utenom lesebøker og abc-bøker. Formuleringene i loven gir inntrykk av bevissthet om dette skillet, men det virker usannsynlig at departementet ikke ville godkjenne alle bøker.

⁷⁰ Besl. O. nr. 143 (1936) § 65 og Besl. O. nr. 144 (1936) § 59, bind 6b.

⁷¹ De samme stemmeberettigede som til kommune- og stortingsvalg.

Parallellklasser er i denne sammenhengen en betegnelse på en alternativ klasse på samme trinn som en annen, men med et annet hovedmål. I de fleste bestemmelsene krevdes det et minimum antall elever for at en slik klasse skulle kunne opprettes. Lovene fra 1936, som altså var uendret fra 1917 på dette området, inneholdt disse bestemmelsene: På landet var det allmenn stemmerett ved avstemningene, mens det i kjøpstedene bare var skolebarnas foreldre som kunne stemme. Dette kan komme av at det rett og slett bodde for mange mennesker innenfor en skolekrets i kjøpstedene til å samle dem til valgmøte. Under avstemningene ble det ikke bare stemt om hovedmålform, men også hvilken lesebok og abc-bok som skulle benyttes. Det gjaldt de samme reglene i kjøpstedene som på landet, om hva som skulle til for at valgresultatet ble bindende. Det ble det hvis det var fattet av et flertall av de stemmeberettigede, eller av flertallet av de fremmøtte, hvis de fremmøtte utgjorde minst 2/3 av de stemmeberettigede. Både på landet og i kjøpstedene kunne 1/4 av de stemmeberettigede kreve ny avstemning etter minst fem år; i kjøpstedene kunne også 100 personer gjøre det samme. Det skulle være mulig både på landet og i kjøpstedene å opprette parallellklasser, men det var ikke spesifisert hvor mange elever som måtte til.

Disse reglene og Oslo-vedtaket kunne lett komme i konflikt med hverandre. En ”snill” fortolkning av Oslo-vedtaket ville bare gi radikale skolebøker i de tilfellene hvor avstemningene enten ikke var bindende eller ga bindende flertall for radikale bøker. Men realiteten var derimot at avstemningsreglene i mange tilfeller ble tilsidesatt, og at skolestyret på egen hånd avgjorde valget av skolebøker. Det er nærliggende å anta at dette også skjedde i mange andre kommuner med ”oslovedtak”. Jeg kommer tilbake til denne diskrepansen og problemene med avstemningsreglene i seg selv i neste hovedkapittel.

Nynorskpolitikk – Målloven av 1930

Målloven av 1930, eller ”Lov um målbruk i statstenesta”,⁷² var ikke et produkt av Arbeiderpartiets språkpolitikk, men stortingsbehandlingen sier en del om Ap-representantenes forhold til nynorsken. Odelstingsproposisjonen⁷³ fra Kirke- og undervisningsdepartementet ble lagt frem allerede i 1929, under Mowinckels regjeringstid, da Aps språkpolitikk ennå ikke var helt klar. Dette kan brukes som en

⁷² Besl. O. nr. 115 (1930), *Lov um målbruk i statstenesta*, bind 6b (senere anmerkninger av Lagtinget ble ikke tatt til følge).

⁷³ Ot.prp. nr. 23 (1929), bind 3.

forklaring på hvorfor partiet fremstod som noe splittet under denne debatten, men da må dette også legges til: Arbeiderpartiets forhold til nynorsken ble ikke helt klart da politikken var fastslått heller, nettopp på grunn av det ambivalente forholdet som Arbeiderpartiets språkkomité av 1929 omtalte. Nynorsk var positivt fordi det var folkemål, men samtidig var den konservative delen av målbevegelsen en hindring i veien mot ett mål. Det positive ved nynorsken veide dog tyngre enn det siste forholdet, så flertallet av stortingsgruppen stemte for målloven. I komiteen stemte to Ap-representanter for innstillingen, som støttet proposisjonen, mens én stemte imot. I odelstingsforhandlingene stemte over halvparten av Ap-representantene til fordel for målloven. Før jeg går inn på hva slags betenkeligheter noen Ap-representanter hadde, kan det være nyttig å se litt nærmere på selve loven. Målloven av 1930 var en kortfattet lov som ikke stilte så mange krav i seg selv. Hva loven konkret ville oppnå, kom tydeligere frem i forskriftene. Her ble prinsippet om at brev skulle besvares i adressatens språkform innført. Imidlertid var ikke dette noe nytt for alle – Kirke- og undervisningsdepartementet og Justisdepartementet hadde innført denne regelen allerede på 1920-tallet. Prinsippet om at adressaten bestemte, gjaldt ikke bare kommunikasjon med privatpersoner, men også med kommuner, fylker, foreninger osv. Et statskontor som hadde et ansvarsområde med f.eks. flere kommuner, skulle fortrinnsvis benytte målformen som flertallet av disse hadde valgt. Informasjon, skjemaer o.l. som gikk ut til hele landet skulle finnes i begge målformer, eventuelt kunne noen bare være på nynorsk, mens andre bare var på bokmål. Hovedpoenget var at det var en rimelig mengde av hver målform.

Mange ser på målloven av 1930 som en realisering eller videreføring av det kjente jamstillingsvedtaket av 1885,⁷⁴ hvor Stortinget vedtok følgende: ”Regjeringen anmodes om at træffe fornøden Forføining til, at det norske Folkesprog som Skole- og officielt Sprog sidestilles med vort almindelige Skrift- og Bogsprog.”⁷⁵ Ser man derimot på hele innstillingen, kommer det frem at det viktige ”adressaten bestemmer-prinsippet” var et brudd med det gamle vedtaket. Innstillingen fra 1885 ville nemlig gi tillatelse til ”Embeds- og Bestillingsmænd som enhver Anden i Skrift som i Tale at benytte det

⁷⁴ Dette vedtaket besluttet at landsmål og riksmål skulle være likestilte språkformer i Norge.

⁷⁵ St.tid. (1885), bind 7, s. 750.

Sprog, de selv ønsker, Bogsproget eller Landsmaalet, til offentlig Brug, – ”da det har vist sig at Autoriteterne ikke altid vil godkjende andet Sprog end sit eget i offentlige sager”⁷⁶ Tidligere betød altså jamstillingen at embetsmennene (og andre) skulle ha *frihet* til å velge selv hvilken målform de ville bruke. Med den nye målloven ble embetsmennene istedenfor pålagt en *plikt* til å bruke den ene eller andre målform, avhengig av adressatens målform. For embetsmennene representerte altså den nye loven et klart brudd med jamstillingsvedtaket, men i et nasjonalt perspektiv kan man si at et grunnleggende mål ble videreført, nemlig å fremme bruken av nynorsk. Et av hovedargumentene for den nye loven var en oppfatning av at for få embetsmenn benyttet nynorsk i tjenesten.

I innstillingen ble det lagt vekt på at dette var en lov for ”folket”. Den var et uttrykk for ”folkeviljen” og den hadde til hensikt å fremme ”folkesproget”.⁷⁷ I proposisjonen ble det argumentert med at embetsmenn skapte avstand til, og misnøye i folket når de benyttet en annen språkform. Ap ville selvfølgelig være på lag med folket, men problematiserte også hva som lå i begrepet *folkesprog*. Alle Ap-representantene syntes nynorsk fortjente mer plass i staten, men mange av dem kom også inn på hva Arbeiderpartiet heller ville foretrekke. Det var for det første, å slippe målbruksregulerende lover ved å nå frem til ett mål, og for det andre, at dette ene målet var et mer folkelig språk enn nynorsk. Nynorsk var nemlig ikke folkelig *nok* – det ekte folkespråket lå i dialektene – og Norges offisielle skriftsspråk måtte bevege seg nærmere disse.⁷⁸ Det Ap hadde i tankene, var altså samnorsk. Et annet innspill om loven som gikk igjen blant Ap-talerne, var at loven ikke kunne karakteriseres som tvang.⁷⁹ Kritikerne la vekt på dette, og den individuelle friheten som embetsmennene tapte, men Ap-holdningen var at de nye kravene var å anse som en alminnelig arbeidsinstruks; det var rett og slett bare en del av jobben. Ap-representanten Christian Fredrik Monsen uttalte i Odelstinget at ”likestilling mellom de 2 mål[...] kan ikke saboteres av de enkelte av statens tjenere[...]. Det kan staten ikke finne sig i.”⁸⁰ De som jobbet for staten, hadde altså å finne seg i å følge statens pålegg. Loven ble for øvrig sanksjonert den 6. juni 1930,⁸¹ og tredde i kraft 1. januar 1931.⁸²

⁷⁶ Indst. S. No. 111 (1885), bind 6, s. 353, Sitatet i sitatet stammer fra den opprinnelige forslagsteksten.

⁷⁷ Innst. O. V (1929), bind 6b, s. 2.

⁷⁸ O.tid. (1930), bind 8, s. 849, Kristian Pedersen Tønder (Ap).

⁷⁹ O.tid. (1930), bind 8, s. 852, Johan Wiik.

⁸⁰ O.tid. (1930), bind 8, s. 831.

⁸¹ O.tid. (1930), bind 8, s. 1209.

⁸² Besl. O. nr. 115 (1930), *Lov um målbruk i statstjenesta*, bind 6b.

Stedsnavnspolitikk – Mer statlig styring

På dette området var Arbeiderpartiets politikk først og fremst en fortsettelse av den eksisterende linjen. Det som lå til grunn for stedsnavnsnormeringen under Arbeiderpartiets styre på 1930-tallet var ”Fyresegner um skrivemåten av stadnamn” fra 1933.⁸³ Disse ble vedtatt ved kongelig resolusjon under en borgelig regjering, og var derfor mest sannsynlig noe Ap ikke hadde hatt innflytelse over. Forskriftene antydde først at skrivemåten skulle følge den lokale uttale så langt råd var, men begrenset denne friheten radikalt ved å fastsette en rekke nasjonale former. Disse nasjonale formene var igjen begrenset ved at kun nynorsk skulle benyttes i normeringen. For gårdsnavn skulle man være forsiktig med å rette tradisjonelle former som var historisk og nasjonalt forsvarlige. Nasjonale former ble første gang bestemt i forskriftene fra 1917. Her stod det ikke eksplisitt at stedsnavn skulle baseres på nynorsk eller samformer, men det ble nevnt noen eksempler (øy, vatn, elv, fjell, voll) som var begge deler.⁸⁴ Den neste resolusjonen med forskrifter, fra 1929, ramset opp flere nasjonale former, og sa eksplisitt at det var nynorsk som skulle benyttes.⁸⁵ Grunnen til at man ville bruke nynorsk, var at de fleste dialektformer lå nærmest denne rettskrivningen. Nynorsk ble også ansett som mer opprinnelig og tradisjonelt, noe mange syntes passet godt for stedsnavn.⁸⁶

Men selv om Arbeiderpartiet ikke hadde laget disse forskriftene, var det liten tvil om at de ga sin fulle støtte til dem. I 1936 forsøkte de nemlig å gi disse forskriftene en lovhjemmel i revisjonen av Skylddelingsloven. Samtidig forsøkte de også å gi forskriftene en bredere gyldighet; ved å gjøre dem brukbare både for stedsnavn, gårdsnavn og bruksnavn.⁸⁷ Grunnen til at disse forskriftene ikke hadde noen lovhjemmel, var at stedsnavn av mange, ble ansett som noe det offentlige fritt kunne styre over. For byer og større inndelingsområder krevdes det egne stortingsvedtak for å gjøre endringer, men for stedsnavn for mindre lokaliteter var det relativt klart at regjeringen hadde normeringsrett.⁸⁸ Mer tvilsomt ble det når det var snakk om gårds- og bruksnavn. Siden bruksnavn ikke ble nevnt i forskriftene fra 1933, var det her staten hadde dårligst juridisk grunnlag. Dette skulle revisjonen av Skylddelingsloven ordne opp i. Gårdsnavn kom i en

⁸³ Norsk Lovtidende 1933, 2.avd., s. 158.

⁸⁴ NOU 1983:6, s. 39.

⁸⁵ NOU 1983:6, s. 40.

⁸⁶ NOU 1983:6, s. 63.

⁸⁷ Et bruk er en eiendom som ved skylddeling blir utskilt fra en gård. Bruket får samme gårdnummer som gården det er utskilt fra, men et eget bruksnummer. Det som er igjen av den opprinnelige gården får bruksnummer 1.

⁸⁸ Dog ikke over veier o.l. som staten ikke administrerte over.

mellomstilling, da det var usikkert om Skylddelingsloven kunne gjelde for disse. I forskriftene var gårdsnavn pålagt omtrent de samme reglene som bruksnavn fikk i loven, men spørsmålet var om det juridisk sett var behov en lovhjemmel. Dette kommer jeg tilbake til i neste kapittel.

Skylddelingsloven var fra 1909 og det var § 24 som omhandlet bruksnavn. Denne paragrafen ga eieren full råderett over både bestemmelse og endring av navn, mens den ingenting sa om skrivemåte, og heller ingenting om offentlig inngripen. I et brev fra 7.mai 1935 har Justisdepartementet (under Ap-regjering) skrevet at brukseieren nok også har rett til å fastsette skrivemåten, bare den holder seg innenfor bokmål eller nynorsk rettskrivning. Om dette er en tolkning av loven slik den var, eller slik Arbeiderpartiet ville at den skulle være, er noe usikkert, jeg vil anta at det var det første. Men det som kompliserer saken ytterligere, er spørsmålet om hvor langt eierens vilje skal gjelde. Staten kunne nemlig påstå at eieren gjerne måtte bruke det navn og den skrivemåte han ønsket, men i den offentlige matrikkelen kunne *staten óg* gjøre det samme.⁸⁹ Spørsmålet om hvem som skulle normere, var derfor todelt: Det dreide seg for det første om hvorvidt bruksnavn kunne ansees som privat eiendom (og derfor var noe eieren måtte få bestemme over) og for det andre om privatpersoner kunne bestemme over hva staten skrev i offentlige dokumenter, som matrikkel, grunnbok og kart. Med forandringen av Skylddelingsloven ville departementet skaffe seg full bestemmelsesrett over skrivemåten, dermed også over de offentlige dokumentene. Lovforslaget het Ot. prp. nr. 51 og ble fremmet av Finansdepartementet i 1936. Justiskomiteen mente at departementets forslag gikk for langt, da det kun ga eieren lov til å uttale seg. Komiteen la derfor frem et nytt forslag hvor eieren fikk vetorett. I Odelstinget fremmet Carl Bonnevie, en representant fra Ap som også var med i komiteen, sitt mindretallsforslag:

«Bruksnavn skal i matrikkel og grunnbok skrives overensstemmende med gjeldende regler for tillatt skrivemåte. Før skrivemåten i det enkelte tilfelle blir fastsatt av vedkommende myndighet bør eieren (kjøperen) gis anledning til å uttale seg.»

Dette er så å si likt departementets forslag. Bonnevie har bare lagt til at det skal være i overensstemmende med *gjeldende skrivemåte* og skrevet *vedkommende myndighet* istedenfor *departement*. Flertallet i Odelstinget støttet opp om dette forslaget. Dog var ikke Lagtinget

⁸⁹ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 91.

helt fornøyd med endringen. Der forandres teksten til nærmere justiskomiteens forslag igjen, og man får sluttproduktet:

«Bruksnavn skal i matrikkel og grunnbok skrives overensstemmende med gjeldende regler for tillatt skrivemåte. Før skrivemåten i det enkelte tilfelle blir fastsatt av vedkommende departement, bør eieren (kjøperen) gis anledning til å uttale sig, og hans ønske tas tilfølge, når det går ut på å beholde den gamle skriftform, hvis denne er nasjonalt eller historisk forsvarlig.»

Den siste formuleringen her – *nasjonalt eller historisk forsvarlig* – var inspirert av forskriftene fra 1933. Der het det i fjerde punkt, at departementet skulle være forsiktig med å rette tradisjonelle gårdsnavn, når de var *historisk og nasjonalt forsvarlige*. Dette vage begrepet ble et problem for Arbeiderpartiet tyve år senere. Jeg kommer tilbake til dette i neste kapittel.

1929 – 1939: Konklusjon

I 1936 vedtok Arbeiderpartiet for første gang, et arbeidsprogram med en språkpost. Målet var å gi ”bredere plass til folkemålet.” Arbeidet frem til dette, startet i 1929 med en språk- og kulturkomité ledet av Halvdan Koht. På landsmøte i 1930 la denne komiteen frem en uttalelse, et kulturprogram, som gir et mer detaljert bilde av hva slags språkpolitikk Ap ville føre. I tillegg til *folkemål*, var klassekamp, arbeiderspråk og samnorsk viktige poenger her. Landsmøtet vedtok dette kulturprogrammet i grunntrekk, men ikke som endelig bestemt, offisiell politikk. Allikevel tror jeg man kan si at retningen for partiet var lagt allerede da.

Det sosialistiske perspektivet, med fokus på klasse og arbeiderne, var spesielt for Ap og de andre sosialistene. Folkemål var begrepet som ble brukt mest, fordi det var noe de fleste partiene kunne samle seg om, og fordi det kunne romme flere sider av saken. Det nasjonale argumentet var en av disse sidene: Et av målene med den nye rettskrivningen var å nå frem til et norskere felles språk. Noen mente at nynorsk var det mest norske, men Halvdan Kohts nasjonsfilosofi overbeviste mange om at et fullgodt norsk språk måtte favne flere grupper i Norge. Andre igjen støttet opp om samnorsken av mer praktiske grunner: som å få ett skriftspråk i Norge. Eller et annet poeng: Å bringe skriftspråket nærmere talemålet. Talemål lå også i begrepet folkemål.

Alle partiene på Stortinget unntatt Høyre, støttet Aps språkpolitikk. Som sosialistisk prosjekt hadde samnorsken en klar brodd mot det borgerlige partiet Høyre, så motstanden var forståelig. Skriftspråket Høyre forbandt seg med – riksmål – var råket på

samme måte. Også de andre aspektene ved samnorsk, kan for Arbeiderpartiets vedkommende, sies romme dette parallelle angrepet på både Høyre og riksmålet. Høyres syn på nasjonen var mer preget av historisk storhet, på samme måte som riksmålet vektla kontinuitet og tradisjon. Klasseperspektivet var ikke tilstede. I forhold til samnorskens praktiske sider, var både Høyre og riksmålsbevegelsen enige med Ap et stykke på vei. Skillet her, gikk ved hvor langt de ville gå og hvor fort. Høyre og riksmålsbevegelsen baserte seg på konservative ideer, for henholdsvis politikk generelt og for språk; Ap derimot var forbundet med en radikal ideologi. Denne radikalismen hang nødvendigvis også sammen med Arbeiderpartiets tro på statlig styring, siden endringene Ap ønsket, aldri kunne skje uten statlig inngripen. Dette synet innebar ikke bare at statlig styring ville føre frem, men også at det var noe positivt – det var den beste og mest rettferdige formen for styring. Arbeiderpartiets språkpolitikk begrenset seg derfor ikke til rettskrivning, den innvirket også på skole-, nynorsk-, og stedsnavnspolitikk. Gjennomgående på alle disse områdene, er at Ap var tilhenger av økt statlig styring på bekostning av privatpersoners og grupperes frihet. Imidlertid ville de nok selv hevde at dette var en frihet for få, og at deres styring tilgodeså flere individer.

I denne perioden var Arbeiderpartiets språkpolitikk mer kompromissløs og rett frem enn den senere ble. Reaksjonene var ennå ikke sterke nok til påvirke partiet, og problemene var mange år unna. Som parti var Ap fremdeles meget klasseorientert, noe som la et viktig fundament for deres språkpolitikk. Men selv om dette aspektet var viktig for grunnleggelsen av politikken, var det ikke avgjørende for deres tilslutning til samnorsk. I hvert fall ser det sann ut i den neste perioden, da den sosialistiske argumentasjonen så å si var forsvunnet i retorikken. Men selv i den første perioden, ble det lagt større vekt på de andre argumentene; muligens fordi de var noe flere partier kan samle seg om. Noe som også bidro til at partiene stod samlet, var begrepet *folkemål*. Dette begrepet kunne nemlig romme alle de ulike motivene, eller eventuelt bare noen –

1949 – 1963: Den taktiske perioden

Det ble ikke tid til noen stor reaksjon på 1938-reformen før krigen kom til Norge. Riksmålsforeningen hadde invitert til protestmøte den 9.april 1940⁹⁰, men det ble det selvfølgelig ikke noe av. Under krigen var det mer eller mindre en stilltiende overenskommelse om våpenhvile i språkstriden, og også i de første årene etter frigjøringen var det relativt rolig. Om det ikke var den generelle samholdsfølelsen, så var det også praktiske grunner til at det store oppgjøret måtte vente noe. Det tok f.eks. tid å få organisasjonene på beina igjen. Lokaler kunne være vanskelige å oppdrive, samtidig var ofte organisasjonsdokumenter som medlemslister forsvunnet i løpet av krigen. I tillegg tok det også tid før 1938-reformen var tilstrekkelig iverksatt til å vekke kamplysten hos motstanderne: Bøkene med den nye rettskrivningen måtte først skrives og trykkes før de fleste ble kjent med hva som hadde skjedd. Blant annet derfor – óg på grunn av opprettelsen av Foreldrebevegelsen i sprogsaken og offentliggjøringen av språknemndplanene i 1949 – var det først mot slutten av 1940-tallet at reaksjonene ble betydelige. 1950-tallet ble språkstridens mest intense tiår.

Det var særlig i forhold til skolepolitikken og rettskrivningen at Ap møtte sterke protester. Den organiserte motstanden hadde sitt utspring i riksmålsbevegelsens ”kjerneområde” på Oslos vestkant, men spredte seg raskt til hele landet. Motstanden ble ledet av foreldre til skolebarn som protesterte mot den nye rettskrivningen i barnas bøker. Denne protesten var nær ved å ende i retten, men det ble inngått forlik i siste liten. På to andre områder, stedsnavnspolitikk og språknormering i NRK, ble vedtak fattet på grunnlag av Arbeiderpartiets språkpolitikk dømt ugyldig i rettsapparatet.

Arbeiderpartiet møtte reaksjonene på forskjellige måter. Endringer ble gjort både i skolepolitikk, stedsnavnspolitikk og rettskrivning, men ingen av dem antydte noe klart brudd med samnorskpolitikken, snarere tvert imot. Opprettelsen av språknemnda og opphevingen av Oslo-vedtaket kan virke som innrømmelser fra Aps side, men hadde i praksis lite å si for politikken. Til tross for at mye av det ideologiske grunnlaget var i ferd med å miste betydning, og samnorskmotstanden begynte å bli en stor belastning for partiet, holdt Ap fast på kursen gjennom hele denne perioden.

⁹⁰ Olaf Almenningen mfl. (red.), *Språk og samfunn gjennom tusen år*, Oslo 2002, s. 123.

Reaksjonen i Arbeiderpartiet

Protestene mot språkpolitikken ble møtt på ulike måter i Ap. Den ene måten Ap-politikere så situasjonen på, var at den var helt normal; de to foregående rettskrivningsreformene hadde også blitt møtt med sterke protester fra de konservative. Selv om det kunne vedgås at 1938-reformen var noe mer radikal enn den forrige, mente mange Ap-politikere at kritikerne ville bli vant til de nye reglene, bare de tok tiden til hjelp. Dette viser deres tro på statlig styring – og mer spesifikt – deres tro på at språket og språkbrukerne var fleksible nok til å takle endringene. Det kan også virke som at mange i Ap undervurderte av motstanden mot 1938-reformen. De var overbevist om at flertallet av nordmenn foretrakk den nye rettskrivningen, og da var det, idealistisk sett, ingen grunn til å legge om politikken. Løsningen var bare å vente.

Den andre fortolkningen var at friheten nå var for stor. Rettskrivningsreformen av 1938 hadde som sagt, ikke helt innfridd i forhold til å begrense parallellformer og lage en strengere normal. Det var veldig mange valgmuligheter i den nye normen og resultatet var at bokmål, og dermed også lærebøkene, forekom i flere ulike varianter. Dette skapte en del misnøye og forvirring. Løsningen var innstramming i form av ny læreboknormal.

Den tredje fortolkningen var at friheten hadde vært for liten; her hørte man litt på Riksmålsforbundets kritikk. Levende riksmålsformer var tatt bort, og noen var i ferd med å innse urimeligheten i dette – eventuelt så de at dette kunne gjøre at Arbeiderpartiet mistet stemmer til Høyre. I første omgang ville det her hjelpe å oppheve Oslo-vedtaket, som gjorde 1938-normen strengere enn den egentlig var, samt sørge for at moderate lærebøker ble mulige å oppdrive. I en viss grad skulle læreboknormalen også her være formildende, i og med at den ikke bare skulle stramme inn, men også revidere.

Men ingen av disse konklusjonene innebar en oppgivelse av samnorskpolitikken. Målet var det samme, det var bare visse justeringer i tempo og gjennomførelse som var nødvendige, eller eventuelt bare å vente. Selv om jeg nå har nevnt ulike måter situasjonen kunne sees på, kan man faktisk si at Ap på en måte benyttet seg av alle disse løsningene på én gang. Opphevelsen av Oslo-vedtaket, opprettelsen av språknemnda, og den nye læreboknormalen, kunne alle presenteres som modererende, men var i virkeligheten mer sammensatte. Førstnevnte hadde trolig liten praktisk betydning, mens språknemnda og læreboknormalen på en annen side forsterket og effektiviserte den påbegynte

språkpolitikken. Når det gjaldt avstemningsreglene i skolen, ga Ap inntrykk av at de skulle ta hensyn til kritikken, men da lovrevisjonen kom, var resultatet det omvendte. Siden partiets språkpolitiske endringer på 1950-tallet på ulike måter både modererte og forsterket, ble de samtidig også en realisering av den første løsningen; nemlig venting. Arbeiderpartiet gjorde ingen markante endringer i språkpolitikken i denne perioden, men håpet at språkstriden ville gå over med tiden.

Norsk språknemnd

Noe av det første språkpolitiske Arbeiderpartiet gjorde på 1950-tallet, var å opprette Norsk språknemnd. Avgjørelsen ble fattet i 1949⁹¹ og et *førebauende utval* utformet vedtekter og mandat. Departementet la frem sin proposisjon i 1950⁹² og like før jul 1951 kom den opp i Stortinget. Både i komitebehandling og debatt var den partipolitiske skillelinjen den vanlige: I tillegg til Høyre var det bare to Ap-representanter (Sverre Løberg og Joachim Dahl) som stemte imot opprettelsen. Ap hadde lenge vært skeptiske til å opprette en slik ekstern organisasjon for språk, fordi de tenkte seg dette som en konservativ institusjon.⁹³ Med Arbeiderpartiets planer om radikal språkstyring var det for tidlig med den form for språkdyrking. Da Riksmålsforbundet foreslo en slik organisasjon for departementet i 1947, førte det som ventet, lite med seg. Deres forslag var da også klart i strid med den pågående språkpolitikken på flere punkter:

[...] en sakkyndig sprognevnd (eller sprogakademi) med det mandat å følge sprogutviklingen og, med visse mellemtum på ikke under tyve år, å fastsette de endringer i rettskrivningen som sprogutviklingen krever. Denne nevnd må som sin første oppgave ha å gjennomgå og rette på rettskrivningen av 1938.⁹⁴

To år senere hadde Ap endret syn og gikk inn for å opprette en språknemnd. Grunnene for det var antageligvis disse: Man hadde funnet ut at en språknemnd kunne bidra til å fremme Arbeiderpartiets språkpolitikk istedenfor å virke konserverende. Løsningen lå i mandatet, som var formulert slik at Ap språkpolitiske mål, tilnærming på folkemåls grunn, også ble nemndas mål. Den fulle formuleringen var slik:

Norsk språknemnd er eit rådgjevande organ. På grunnlag av vitskapeleg granking skal ho gje styremaktene og ålmenta råd og rettleiing i språkspørsmål og i dette arbeidet fremja tilnærminga mellom dei to skriftmåla på norsk folkemåls grunn

⁹¹ Laila Stange, *Språknemnd og språkråd*, UiO 1977, s. 7

⁹² St.prp. nr. 1 Tillegg nr. 3 (1950), bind 1b, *Norsk Språknemnd*

⁹³ Alf Hellevik, *Skriftspråk i utvikling*, Oslo 1964, s. 17, min ref: Stange 1977, s. 6

⁹⁴ Arnulf Øverland, *Bokmålet – et avstumpet landsmål*, Oslo 1949, s. 37-39, min ref: Stange 1977.

etter den beste veg som til kvar tid er farande. Nemnda avgjer og spørsmål når styremaktene gjev henne fullmakt til det.⁹⁵

En liten forskjell fra gjeldende politikk var vektleggingen av vitenskap, noe som av motstanderne også ble påpekt som paradoksalt. Det vil jeg straks komme tilbake til. Men at dette ble en del av mandatet mener jeg viser et annet motiv for opprettelsen: Nemnda skulle gi Arbeiderpartiets språkpolitikk legitimitet. Ved at den språkpolitiske styringen ble overlatt til et eksternt organ med vitenskapelig arbeidsmetode, fikk språkpolitikken større tyngde. De andre grunnene for å opprette språknemnda var av mer praktisk art. Ap erkjente nok etterhvert at det språkpolitiske området var mer komplekst enn først antatt. I stedet for de tidligere ad hoc-komiteene, kunne det se ut som det nå var nok arbeid til å sysselsette en fast nemnd. Dette ville også gi fordelen kontinuitet, som i neste omgang ville gi akkumulert erfaring og kompetanse.

I stortingsdebatten ble språknemnda også forsvart som et tiltak mot den økende språkstriden. Lars Moen sa blant annet: ”Tilhøva no kalllar meir på samarbeid enn på strid”⁹⁶ Med disse ordene ble også det partipolitiske ved språknemnda tonet ned, og deres misjon sånn sett, fremstilt som noe nøytralt som alle kunne samarbeide om. Denne påstanden om at språkstriden var partipolitisk nøytral, kom også frem i Aps håndbok i 1953.⁹⁷ Men var det mulig for alle språkgrupperingene å samarbeide innenfor den forestående nemnda? Ville arbeidet virkelig være basert på *vitenskapelighet*, slik mandatet påstod? De som mente at denne var illusorisk, begrunnet det med at nemnda hadde et bundet mandat, noe som var uforenlig med vitenskapelighet. Det de siktet til var selvfølgelig videreføringen av Aps språkprogram (tilnæming på norsk folkemåls grunn). Denne delen av mandatet førte til at Riksmålsvernet nektet å la seg representere i nemnda. Universitetet i Oslo var også lenge kritisk til å la seg representere, fordi de mente at mandatet stod i motsetning til vitenskapelig arbeid.⁹⁸ Ap påstod at mandatet var ukontroversielt fordi det bare videreførte den retningen norsk språknormering hadde hatt de siste 50 årene. Denne påstanden fikk støtte av Høyesterett i saken mellom Forfatterforeningen og Forfatterforeningen av 1952, hvor sistnevnte beskyldte førstnevnte for å ha brutt med sin politiske nøytralitet. Dette ved å la seg representere i en språknemnd med et slikt bundet mandat. Dommen fra Høyesterett frikjente

⁹⁵ St.prp. nr. 1 Tillegg nr. 3 (1950), bind 1b, *Norsk Språknemnd*, s. 27.

⁹⁶ St.tid. (1951), bind 7b, *Norsk språknemnd*, s. 2655, Lars Moen (Ap).

⁹⁷ DNAs håndbok 1953 (argumenter og fakta i valgkampen), s. 115.

⁹⁸ St.tid. (1951), bind 7b, *Norsk språknemnd*, s. 2674.

Forfatterforeningen fordi mandatet – selv om det kunne kalles ”bundet” – kun ga uttrykk for ”at den språkutviklingen som har funnet sted i vårt land skal fortsettes.”⁹⁹

Om Høyesterett i prinsippet hadde rett, var det ikke til å komme utenom at språknemndas mandat videreførte Aps språkprogram. Selv om dette programmet slettet på eksisterende visjoner for språkutviklingen, var Arbeiderpartiets praktisering ikke like tradisjonell, og riksmålsbevegelsen hadde god grunn til å frykte at denne ville fortsette i språknemnda. Det var en grunn til at Riksmålsforbundets forslag fra 1947 var blitt avvist og at Arbeiderpartiets eget mandat ikke inneholdt noen av de samme punktene: Det stod ingenting om å følge språkutviklingen, og det var ihvertfall ikke et mål å vente tyve år mellom hver reform. Riktignok ville også Ap gjennomgå 1938-reformen, men på en ganske annen måte enn Riksmålsforbundet ønsket. Sistnevnte ville først og fremst reversere store deler av den, mens Ap ville lage en strammere normal for bruk i skolen.

Skolepolitikk: Oppheving av Oslo-vedtaket, revisjon av lover

Skolepolitikken var grunnlaget for den bredeste protesten mot Arbeiderpartiets språkpolitikk; først og fremst fordi den berørte så mange. En annen grunn til at skolepolitikken provoserte mer enn noe annet, var at Aps språkpolitikk her fremstod som enda mer radikal enn ellers. Her var det ikke bare 1938-normeringen som gjaldt, men også Oslo-vedtaket (eller tilsvarende vedtak andre steder i landet), som sørget for en språkbruk i skolebøkene som mange ble provosert over – ikke bare Riksmålsforbundet, men også egne foreninger av foreldre som angrep spesielt denne delen av Arbeiderpartiets språkpolitikk. Angrepet hadde to sider ved seg, hver representert av én forening: Den ene siden var aksjonistisk og handlet om å protestere mot samnorskpolitikken og resultatet av denne i skolen. Den andre siden hadde en legalistisk tilnærming og forsøkte å endre situasjonen ved å benytte de lovene som var gjeldende. *Foreldreaksjonen mot samnorsk* var, som navnet tilsier, den aksjonistiske foreningen. Den ble etablert i 1951 av Riksmålsforbundet.¹⁰⁰ Deres aksjoner gikk blant annet ut på å ”rette” skolebarnas bøker til mer moderate former, og å samle inn underskrifter mot statens språkpolitikk. Denne foreningen stod også bak utgivelsen av protestbladet *Frisprog*. *Foreldrebevegelsen i sprogsaken*, etablert 1949,¹⁰¹ var kanskje mer forsiktig med sivil ulydighet, men arbeidet desto mer konstruktivt for å skaffe til veie nye skolebøker. De ville altså

⁹⁹ Lovdata Online, Rt-1960-642, s. 648.

¹⁰⁰ Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 164

¹⁰¹ Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 159

bruke skolelovene til å gi foreldrene et ord med i laget, men det var ikke bare Oslo-vedtaket som gjorde dette vanskelig. En annen faktor var dog et resultat av Oslo-vedtaket: Forlagene produserte kun radikale bøker,¹⁰² fordi dette var det største markedet og fordi de var usikre på om de kunne få solgt moderate bøker. Dette inntrykket hadde de også fått forsterket av gjentagende beskjeder fra departementet om å benytte samformene i bøkene (i hvert fall i 1939 og 1952).¹⁰³ De meddelte også i 1949 til forlagene, at det var tvilsomt om fremtidige parallellutgaver ville bli godkjent.¹⁰⁴ Det er altså ikke så rart at forlagene var tilbakeholdne i produksjonen av moderate skolebøker. Imidlertid må det her legges til at det ikke var full enighet om hva som lå i betegnelsen *moderat*. Mange uttalelser gir inntrykk av at det fantes andre enn radikale utgaver allerede før 50-tallet, men dette må åpenbart ha vært moderate utgaver av en mer radikal art. Ihvertfall fantes det ingen slike bøker å oppdrive som Foreldrebevegelsen ville ha. Løsningen på dette, var at de selv, i samarbeid med Foreldreaksjonen,¹⁰⁵ sørget for å få produsert en tilstrekkelig moderat abc-bok.¹⁰⁶ Dette ble en såkalt parallellutgave: Det var en oversettelse av en bok som fra før fantes i en annen bokmålsvariant.

Skulle man tro på advarslene fra departementet, hadde denne boken små sjanser til å bli godkjent. Ikke bare var den en parallellutgave; den gikk også bevisst inn for å *unnå* samformene. Allikevel var det ikke på disse prinsipielle punktene boken ble avvist. Det kan virke som at departementet lempet noe på kravene i løpet av 1952. Boken gikk nemlig videre, og den 6. juni 1952 ble den tatt opp i språknemnda for språklig vurdering.¹⁰⁷ Dog må det sies at en del av vurderingskriteriene var mer språkpolitiske enn språklige. Jeg anser det som rimelig *språklige* krav at en skolebok må holde seg innenfor den gjeldende rettskrivning og ha en god språkføring. I denne konkrete saken var det imidlertid andre krav som ble aktuelle; som stod nærmere språkpolitikken enn det språklige. Dette var regler (mer eller mindre offisielle) som på ulike måter skulle sørge for at alle abc-bøker og lesebøker på bokmål alltid skulle inneholde noe tekst i radikal

¹⁰² Arb.bl. 7/12 – 1953, uttalelse fra Eugen Solumsmoen.

¹⁰³ Riksarkivet, Norsk språkråd, D-0016, Div. ang. rettssaker mot staten, Foreldreaksjonen, 1939-54, Fra KUD til Gyldendal, 1952, trolig juni/juli.

¹⁰⁴ Riksarkivet, Norsk språkråd, D-0016, Div. ang. rettssaker mot staten, Foreldreaksjonen, 1939-54, Stevning til Oslo byrett 21/3-1953 av H.R.adv Knut Blom, bilag 6: Oslo skolestyres vedtak av 17/11-1950, Bilag 7: Brev fra FB til KUD, 12.mars 1951.

¹⁰⁵ Arb.bl. 8/12 – 1953. Foreldreaksjonens rolle var primært økonomisk (hadde penger fra Riksmålsforbundet).

¹⁰⁶ Muligens også en lesebok; det står forskjellige opplysninger i ulike kilder. Det er uansett av liten betydning.

¹⁰⁷ Det var Kirke- og undervisningsdepartementet som formelt hadde ansvaret for godkjenningen, men språknemnda ble benyttet som rådgivende organ.

språkform. Én regel krevde at minst 1/5 av boken var skrevet på denne formen for bokmål. Én annen sa at eventyr og lignende tekster alltid skulle skrives i radikal språkform. Disse reglene ble benyttet fra 1952 for abc-bøker¹⁰⁸ og det kan virke som at de erstattet kravet om bruk av samformer. Hvis kravet om samformer gjaldt, ville jo kvotereglene være overflødige. Allikevel er det vanskelig å si helt sikkert, for det virker som sagt, som at det kom ut delvis moderate bøker også før 1950. For øvrig ble reglene om ”radikal kvote” revurdert i arbeidet med den nye læreboknormalen som kom i 1959. Av pedagogiske hensyn ble det da bestemt at kravet om ”radikal kvote” for abc-bøker skulle droppes. For lesebøker derimot, ble reglene gjort mer detaljerte, med ulike kvoter for ulike klasser; 1/4 for 2. klasse, 1/3 for 3. klasse og 1/6 fra 4. til 7. klasse.¹⁰⁹

Vogt-komiteen antok i sin innstilling at disse reglene måtte ha vært motivert ut ifra språkpolitiske hensyn.¹¹⁰ Det kan virke som at Ap brukte dette godkjenningssystemet som et ekstra verktøy for å fremme et mest mulig radikalt språk, utover det rettskrivningen, læreboknormal¹¹¹ og ”oslovedtak” allerede gjorde. Det kunne kanskje vært et argument at elevene burde få se alle mulighetene innenfor språket, men ensidigheten i disse tiltakene, gjør det mindre sannsynlig at dette var motivet. Alle kravene til skolebøkene trakk språket i radikal retning – det fantes for eksempel ingen ”moderat kvote”. Det er derfor mer sannsynlig at disse tiltakene og kravene var et ledd i det overordnede språkpolitiske prosjektet – nemlig å nå frem til *sammorsk folkemål*.

En annen grunn til denne restriktive godkjenningspraksisen var økonomisk. Det ble unødvendig dyrt for staten når den måtte subsidiere flere bøker til samme bruk. Dette argumentet ble forsterket av læreboknormalen – som hele tiden var like rundt hjørnet – som mest sannsynlig ville kreve at bøkene ble skiftet ut igjen. I 1952 ga departementet klar beskjed til språknemnda, om å kun godkjenne lærebøker som var ”avgjort bedre” enn de som allerede fantes.¹¹² Her bør det legges til *lærebøker* vanligvis betyr alle skolebøker unntatt lesebøker og abc-bøker, men dette skillet gjennomføres ikke alltid konsekvent. Om det var en klar regel eller ikke, for lesebøker og abc-bøker, er det i hvert fall sikkert at det var en motvilje mot å godkjenne for mange utgaver av disse også. Ap var ikke alene om å ønske rasjonalisering av lærebokproduksjonen. Ved en revisjon av

¹⁰⁸ Kirke- og undervisningsdepartementet, *Framlegg til læreboknormal av 1957*, Oslo 1957, s. 119

¹⁰⁹ Kirke- og undervisningsdepartementet, *Framlegg til læreboknormal 1957*, Oslo 1957, s. 119-120.

¹¹⁰ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 31.

¹¹¹ Det fantes også en læreboknormal før 1958, nemlig hele rettskrivningen minus side-/klammeformene.

¹¹² St.meld. nr. 50 (1958), bind 2b, s. 7.

godkjenningsreglene i 1957, ga Stortinget sin støtte til kravet om ”avgjort bedre” kvalitet for at nye bøker skulle bli godkjent.¹¹³ Flere ganger i løpet av 1950-tallet, ble det diskutert om et statsforlag ville være en bedre løsning for utgivelsene enn private forlag var.¹¹⁴

Selv om Ap sikkert var reelt opptatt av at læreboksproduksjonen var rasjonell, finner jeg det nærliggende å tro at dette økonomiske argumentet også ble brukt delvis vikarierende. Ettersom språkstriden ble mer intens, var det lettere å begrunne avslått godkjenning av en bok med økonomiske grunner enn språklige (eller rettere sagt *språkpolitiske*). Det økonomiske argumentet kunne også brukes til å påvirke produksjonen eller innkjøpet av nye bøker. Departementet argumenterte ofte med at læreboknormalen var nært forestående, og at det dermed var ulønnsomt for forlag å produsere, og for skoler å kjøpe inn, nye bøker, siden de snart ville bli utdatert.

Som jeg allerede har antydnet, ble boken til Foreldrebevegelsen ikke godkjent. Det vil si, den ble godkjent, men i en noe forandret form. Språknemnda hadde lagt til så mye radikalt bokmål som den mente var nødvendig, og deretter erklært at bøkene var klare for utgivelse. Foreldrebevegelsen var selvsagt ikke fornøyd med dette, og den 17. juni 1952 erklærte den at den ville gå til sak mot staten for å få godkjent bøkene i deres egen form.¹¹⁵ Deres argument var antageligvis at departementet godkjenningskriterier var urimelige, og at skoleforeldrene hadde rett til å velge bøker ifølge skoleloven. Et annet argument de kunne bruke, var at den samme skoleloven kun ga departementet rett til å godkjenne *lærebøker*. Rent formelt var nemlig ikke lesebøker og abc-bøker å regne som lærebøker. Hvorvidt saken deres holdt juridisk, ble imidlertid aldri avgjort. To dager før saken skulle opp, den 26. april 1954, ble Foreldrebevegelsen og departementet nemlig enige om et forlik. Det er ikke helt klart hva dette forliket gikk ut på, eller om det kunne kalles en seier for Foreldrebevegelsen. Selv mente de det, og gikk kort tid senere inn for å oppløse seg selv. Ledere i Foreldreaksjonen og Riksmålsforbundet derimot, mente at forliket var uakseptabelt og at Foreldrebevegelsen hadde strukket seg for langt. Einar Haugen skriver i sin bok at forliket utvilsomt var en innrømmelse fra departementets side.¹¹⁶ I et referat fra språknemnda står det at forliket kun stadfestet gjeldende

¹¹³ St.tid. (1957), bind 7a, s. 1547.

¹¹⁴ Annar J. Johansen, *Godkjenning av lærebøker i folkeskolen*, UiO 1969, s. 94

¹¹⁵ Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 176.

¹¹⁶ Arb.bl., 17/6 – 1954, kommentar av Trygve Bull, min ref.: Haugen 1969, s. 182.

praksis...¹¹⁷ Det som er sikkert, er at departementet ikke fjernet kravet om en radikal andel, men trolig gjorde de den litt mindre.

Kort tid etter forliket, fattet Oslo skolestyre et vedtak som betegnes som opphevingen av Oslo-vedtaket. Riktignok hadde Oslo-vedtaket en slags symbolsk tyngde, men det er vanskelig å se at opphevingen hadde noen umiddelbar praktisk innvirkning. Ifølge Trygve Bulls selvbiografi, var det han som tok initiativet til endringen.¹¹⁸ Vinteren 1950 hadde han vært på et foreldremøte på Huseby skole,¹¹⁹ fordi datteren hans var elev der. Ikke så overraskende, ble språket i skolebøkene en het diskusjon, og Bull ble satt i en posisjon hvor han måtte forsvare sitt eget partis politikk. Da han kom hjem, tok han imidlertid en nærmere titt på resultatet av denne politikken – nemlig datterens skolebøker – og ble for første gang klar over hvor radikale bøkene faktisk var. Trygve Bull oppfordret like etterpå til handling i partiet, og Einar Gerhardsen kalte kort tid etter inn til et møte hvor disse viktige kulturpolitikere stilte: Halvdan Koht, Kaare Fostervoll, Bernhof Ribsskog, Gustav Natvig-Pedersen, Karsten Heli, Olav Larsen, Olaf Solumsmoen, Helge Sivertsen, Lars Moen og Trygve Bull, som i tillegg hadde med seg Hans Vogt.¹²⁰ Det står ikke at Gerhardsen selv var med. Bull mener at han fikk overtalt de fleste om at det var på tide å innlede en ”åpen retrett”; det vil si å få omgjort Oslo-vedtaket og å påskynde opprettelsen av språknemnda. Her lå det en forventning om at språknemnda kunne rydde opp i mange av de problemene som hadde oppstått. Jeg tror det er en fare for at Bull overdriver betydningen av dette møtet. Norsk språknemnd ble formelt opprettet i desember 1951 og hadde sitt første møte i april 1952. Hvorvidt dette var en påskyndet opprettelse er vanskelig å si. Opphevingen av Oslo-vedtaket tok enda lengre tid; først i 1954, fire år senere, ble det gjennomført. Lars Moen, som altså var på møtet, og som på denne tiden var statsråd, var fremdeles tilhenger av Oslo-vedtaket i oktober 1950. Det kommer tydelig frem i et brev han sendte til skoledirektøren i Oslo.¹²¹ Her skrev han at vedtaket var god språkpolitikk og at skolebarna hadde best av å lære samformene så de ble forberedt til samnorsken. Dette, sammen med den trege

¹¹⁷ Språkrådet, internt arkiv, referat Norsk språknemnd 27-28/8-1954.

¹¹⁸ Trygve Bull, *For å si det som det var*, Oslo 1981, s. 205.

¹¹⁹ Ligger på vestsiden av Oslo, altså et borgerklassestrøk.

¹²⁰ Tidligere motdagist (som Bull), stod bak en sosialistisk brosyre med den betegnende tittelen *Målstrid og Klassekamp* i 1932, anerkjent språkforsker, senere leder av Vogt-komiteen.

¹²¹ Riksarkivet, Norsk språkråd, D-0016, Div. ang. rettssaker mot staten, Foreldreaksjonen, 1939-54 Brev fra dept til skoledirektøren i oslo, 7.oktober 1950.

gjennomføringen, tyder på at Aps ledende kulturpolitikere ikke var så enige som Trygve Bull likte å tro.

Om ikke alle var enige med det samme, fantes det allikevel flere motiver for å ta disse grepene. Ikke alle mente som Trygve Bull, at Oslo-vedtaket hadde gått for langt, men mange var redde for at Ap kunne miste stemmer til Høyre med denne politikken. Mye tyder på at denne såkalte retretten først og fremst bygget på taktiske hensyn. Hvis Ap virkelig hadde fått en helt ny oppfatning av hvordan språkpolitikken burde føres, hadde de nok gjort større forandringer enn dette. Jacob Friis' replikk i debatten om språknemnda i 1951, der han omtalte protestene som ”nærmest en vestkantagitasjon i denne by”¹²² kan tyde på at noen Arbeiderpartipolitikere ikke tok motstanden alt for alvorlig. Det kan virke som at ledelsen i Ap undervurderte den bevegelsen som stod bak protestene.¹²³ Riktignok tok det omtrent fire år før Ap faktisk fikk opphevet Oslo-vedtaket, noe som for såvidt kan ha gitt flere tid til å skifte mening. Men det virker som opphevingen snarere var en konstatering av realitetene i 1954, enn en endring av politikken, noe også formuleringen tyder på:

I de siste år er det utkommet stadig flere bøker i en mere ’moderat’ språkform enn den sterkt ’radikale’ som fra 1939 stort sett har vært fremherskende i folkeskolens lese- og lærebøker. Etter rettsforliket av 26.april 1954 mellom Kirke- og Undervisningsdepartementet og Foreldrebevegelsen i sprogssaken er forholdene lagt til rette for at en i Oslo kan samle seg om bøker i den språkform som det er stemning for.¹²⁴

Jeg tror derfor ikke opphevingen av Oslo-vedtaket hadde noen særlig praktisk betydning for utgivelsen av moderate skolebøker. Langt viktigere var departementets (språknemndas) godkjenningssystem og avstemningsreglene for skolebøker.

Hindringene i avstemningsreglene lå ikke bare i reglene selv, men også i en motvilje mot å avholde disse avstemningene. Jeg har allerede nevnt at Oslo-vedtaket kan ha medvirket til at avstemninger ikke ble holdt. En annen årsak kan ha vært at skolestyret ikke anså disse reglene i skoleloven for å være relevante i den situasjonen som var i Oslo. Reglene stod nemlig under overskriften *Valg av målform* i skoleloven, hvilket kunne få en til å tro

¹²² St.tid. (1951), bind 7b, s. 2640.

¹²³ Roger Solberg, ”Rettskrivningsvedtaket av 1981 i bokmål – bakgrunnen og forløpet” i *Språklig Samling*, 1989/1.

¹²⁴ Oslo skolestyre, møtereferat, 28.juni 1954, her sitert fra Haugen 1969, s. 182.

at de kun gjaldt ved skifte mellom nynorsk og bokmål.¹²⁵ At det var tvil om hvorvidt reglene skulle følges eller ikke, viser et vedtak i skolestyregruppen i Oslo Arbeiderparti. I årsmeldingen fra 1950 heter det at det ”nå er [...] vedtatt å følge loven som bestemmer at avstemning skal holdes når minst 100 foreldre krever det.”¹²⁶ Vedtaket må ha skjedd sent på året, for i et brev fra Oslo skolestyre til departementet datert 17. november 1950, meddeler de at avstemninger ennå ikke er avholdt. De fryktet at gjennomføringen ville by på problemer, og ba derfor departementet om en detaljert rettleiding.¹²⁷ Men selv etter at de fikk denne, er det tvilsomt om loven ble fulgt. Stadig gjentatte krav fra Foreldrebevegelsen om å holde avstemninger,¹²⁸ og nye behandlinger i Aps skolestyregruppe i Oslo¹²⁹ tyder på at det fremdeles forekom brudd, ihvertfall frem til 1952. Men om det ble avholdt avstemninger på denne tiden, er det ikke sikkert det hjalp de protesterende foreldrene – både skoleloven fra 1936 og Arbeiderpartiets reviderte versjon fra 1959 inneholdt betydelige begrensninger for foreldrenes makt.

Jeg beskrev reglene fra 1936 i forrige kapittel. Problemet med disse reglene var at det krevdes svært mye for at resultatet skulle være bindende. Minst halvparten av de stemmeberettigede måtte avgi sin stemme for at dette skal skje, og da måtte de alle stemme det samme. 34% av de stemmeberettigede kunne også gjøre et bindende valg hvis de stemte det samme, men da måtte 67% av de stemmeberettigede ha stilt opp. Dette var særlig et problem på landet, der det var allmenn stemmerett ved disse valgene. Det ble hevdet av både Inge Lønning i 1959 og av Vogt-komiteen i 1966, at avgjørelsen som regel ble tatt av skolestyrene, fordi det sjelden var nok stemmer til å at valgene ble bindende.¹³⁰ Det var også vanskelig å samle mange nok til å kunne kreve at avstemning skulle bli holdt. Særlig på landet, hvor minst 25% av de stemmeberettigede måtte kreve det, og foreldre som hadde barn i skolen vanligvis bare utgjorde 20%.¹³¹ Utover reglene var det også praktiske hindringer – det var nemlig flere steder som ikke hadde store nok

¹²⁵ Einar Haugens teori. Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 160.

¹²⁶ Arbark, boks A-0026, Oslo Arbeiderparti, A-Møtebøker, Skolestyregruppa, 1926-55, Forhandlingsprotokoll, årsmelding 1950, s. 2.

¹²⁷ Riksarkivet, Norsk språkråd, D-0016, Div. ang. rettsaker mot staten, Foreldreaksjonen, 1939-54, Stevning til Oslo byrett 21/3-1953 av H.R.adv Knut Blom, bilag 6: Oslo skolestyres vedtak av 17/11-1950.

¹²⁸ Arbark, boks: A-0026, Oslo Arbeiderparti, A-Møtebøker, Skolestyregruppa, 1926-55, Forhandlingsprotokoll, gruppemøte 13.oktober 1952.

¹²⁹ Arbark, boks: A-0026, Oslo Arbeiderparti, A-Møtebøker, Skolestyregruppa, 1926-55, Forhandlingsprotokoll, gruppemøte 15. september 1952.

¹³⁰ O.tid. (1959), s. 16, Inge Lønning (H); St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 21.

¹³¹ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 21.

lokaler til å huse et stort nok antall stemmeberettigede.¹³² Da var det rett og slett ikke mulig å holde en avstemning som var bindende for skolestyret.

Problemene med avstemningsreglene ble ikke bare påpekt av foreldreorganisasjonene, men også på Stortinget, blant annet av høyremannen Fredriksfryd i 1954.¹³³ Den ansvarlige statsråd Birger Bergersen svarte forståelsesfullt på kritikken og ga inntrykk av at reglene raskt skulle gjøres mer praktiske. Først etter tre år, og flere purringer, la Bergersen frem en proposisjon for en ny skolelov. Riktignok innebar dette arbeidet langt mer enn revisjon av avstemningsreglene, men det hadde ikke vært umulig å endre disse for seg selv. Den lange ventetiden til tross – de nye reglene var ingen bedring for de som hadde vært misfornøyd: Det var fremdeles vanskelig å oppnå et bindende resultat. Riktignok holdt det nå at 40% av de stemmeberettigede stemte for det samme, men nå gjaldt det allmenn stemmerett både i byene og på landet (den nye loven var felles for både byene og landet). Attpåtil var valgfriheten innskrenket, slik at det ikke lenger skulle stemmes over hvilke lesebøker og abc-bøker som skulle brukes, men bare hvilken språkform som skulle være hovedmål. Når det gjaldt øvrige lærebøker, kunne foreldrene velge mellom nynorsk- og bokmål-versjoner på samme måte som før. I Oslo, og på mange andre steder, var det imidlertid ikke valget mellom nynorsk og bokmål som var aktuelt. Det mange foreldre ønsket å ha innflytelse på var *hva slags* bokmål som ble benyttet. Punktet i skoleloven fra 1936 om valg av lesebok og abc, ga dem akkurat denne muligheten, nemlig å kunne velge mellom radikalt og moderat bokmål. Nå hadde de ikke lenger denne muligheten. Disse innskrenkingene henger sammen med Aps generelle motvilje mot parallellutgaver innenfor samme språkform. Slike parallellutgaver var jo nærmest en hån mot hele samnorsktanken, siden de var resultatet av en reform som var ment å skulle føre de to norske språkformene sammen. At dette istedenfor frembrakte to ulike versjoner av hver språkform var meget uheldig for Arbeiderpartiet.

Uansett er det liten tvil om at de nye reglene ga de stemmeberettigede mindre makt.¹³⁴ Bergersen forsøkte å forsvare endringene med at skolestyret nå ble valgt på en annen

¹³² St.tid. (1954), s. 2926, Erling Fredriksfryd (H). De som skulle stemme, måtte først få presentert bøkene for seg; derfor var det behov for lokaler som kunne huse alle. Man skulle tro det var mulig å finne en praktisk løsning på dette problemet, men det ser ikke ut til at den viljen var til stede.

¹³³ St.tid. (1954), s. 2926, Erling Fredriksfryd (H).

¹³⁴ Forutsatt at man ser på ”de stemmeberettigede” som en fast størrelse. De som tidligere ikke kunne stemme har selvfølgelig fått mer makt nå. Men de som kan stemme nå har mindre makt enn de som kunne stemme før.

måte, slik at de fullt ut representerte velgerne i kretsen. Tidligere var nemlig ikke alle medlemmene av skolestyrene folkevalgte. Nå skulle det altså være mindre sjanse for at skolestyrets beslutninger var i strid med foreldrene eller kretsens ønsker. Men den eneste innflytelsen vanlige folk hadde over utformingen av skolestyret, var hvem de stemte på i kommunevalget. Var det sannsynlig at folk bestemte hvem de skulle stemme på etter språksyn alene og hvem de ville ha i skolestyret? Inge Lønning fra Høyre kommenterte under debatten om skoleloven, at hvis dette var intensjonen, betød det at Ap ville føre språkpolitikken inn i partipolitikken.¹³⁵ Dette var i strid med hva Ap tidligere ha formulert som deres ønsker.¹³⁶ Jeg tror verken Lønning eller Bergersen trodde at folk ville stemme på denne måten. Årsaken til Arbeiderpartiets lovendring var nok heller å få mer styring over dette språkpolitisk viktige området, ved å flytte makt fra foreldrene eller kretsen, og over til de politiske organene.

I den nye skoleloven ble det minste antallet elever som måtte til for at foreldrene skal kunne kreve en parallellklasse satt til femten. Om dette var en forbedring eller forverring i forhold det forrige, uspesifiserte kravet, kan jeg ikke si uten å kjenne praksisen på hver skole. Den nye folkeskoleloven ble vedtatt i Odelstinget 6.mars 1959.¹³⁷

Rettskrivning: Læreboknormalen

Læreboknormalen ble bestilt av KUD fra språknemnda i april 1952, like etter at nemnda var opprettet. Dette var med andre ord deres første oppgave. Hensikten med den var å stramme inn 1938-normalen ved å redusere antall dobbeltformer. Grunnen til at betegnelsen *læreboknormal* ble brukt her, var at denne rangeringen av formene avgjorde hva som kunne brukes i lærebøker. Her skulle kun hovedformer, dobbeltformer og eneformer benyttes, mens sideformer var ulovlige (med noen unntak). Ved å redusere antall dobbeltformer skulle altså lærebøkene få en strengere normal å følge. Men det blir galt å si at en slik normering bare hadde med skolen og lærebøkene å gjøre. Som jeg var inne på i delkapitlet om 1938-reformen, var rangeringen av formene også en måte å lede språket i en viss retning. Når en form ble nedgradert til sideform, signaliserte det at den var på vei ut.

¹³⁵ O.tid. (1959), bind 8, s. 16.

¹³⁶ Arbark, DNA: Håndbok 1953 (argumenter og fakta i valgkampen), s. 115

¹³⁷ Besl. O. nr. 16 (1959), bind 6b, *Lov om folkeskolen*

Ifølge mange lærere, førte den store valgfriheten i rettskrivningen til pedagogiske og praktiske vanskeligheter i skolen. Problemet var også økonomisk, fordi det førte til at mange skolebøker kom ut i flere utgaver, såkalte parallellutgaver. Dette betød ekstra kostnader for staten. Det kan lett virke som om myndighetene oppfattet denne svakheten lovlig sent, men som jeg har skrevet tidligere, var læreboknormal et tema helt fra tilrådingen til 1938-reformen ble levert. Allerede i mars 1939 oppnevnte departementet et utvalg som skulle komme med et forslag, men resultatet av dette fikk lite å si. Utvalget jobbet bare i halvannen uke (!); normalen de leverte var ikke fullstendig; og KUD godkjente den kun som en anbefaling som forlagene kunne bruke hvis de ville. Så lenge forlagene fulgte Oslo-vedtaket hadde denne normalen uansett ingen betydning, da Oslo-vedtaket var det som gikk lengst i å påby samformer. 31. januar 1948 forsøkte man med et nytt utvalg. Dette holdt på litt lenger, leverte den 8. mai samme år, men heller ikke denne innstillingen fikk noe å si. Nå ble nemlig planene om en språknemnd lagt og departementet utsatte derfor læreboknormalen til denne nemnda kunne ta stilling til den.¹³⁸

Da Norsk språknemnd satte igang med arbeidet i 1952, var det flere ønsker å ta hensyn til enn skolens krav om innstramming. De mange protestene mot 1938-reformen generelt og Oslo-vedtaket spesielt, viste at utformingen av den nye læreboknormalen måtte gjøres med forsiktighet. Den måtte tjene noe av den samme hensikten som Oslo-vedtaket, men samtidig være mild nok til at den ble akseptert. Det endelige resultatet kom derfor til å gå litt i begge retninger og innvirket på mer enn det som strengt tatt hørte til læreboknormalen. Dette navnet er derfor misvisende, for dette arbeidet var i virkeligheten en revisjon av hele 1938-reformen.

De viktigste endringen fra 1938- til 1959-normalen var følgende for bokmålet:

- Mange former, for det meste tradisjonelle, gikk fra å være jamstilte til å bli sidestilte (f.eks. dugg, tross, trett, mel, haust, sen og mave).¹³⁹
- Kraftig reduksjon av antall ord med obligatorisk diftong, a-endelse i bestemt form entall, og a-endelse i preteritum.¹⁴⁰

¹³⁸ Om alle forsøkene på å lage læreboknormal: Kirke- og undervisningsdepartementet, *Framlegg til læreboknormal 1957*, Oslo 1957, s. 6-7.

¹³⁹ Olaf Almenningen mfl., *Språk og samfunn gjennom tusen år*, Oslo 2002, s. 140.

¹⁴⁰ Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 204.

Norsk språknemnd fikk en vanskelig oppgave, og det kan ikke overraske altfor mye at mange ble misfornøyd. En vanlig oppfatning var at læreboknormalen var et halvt skritt tilbake i forhold til 1938-reformen,¹⁴¹ noe som selvfølgelig gjorde at mange samnorskfolk mente at den ikke var radikal nok. På Stortinget var stemmefordelingen som den pleide å være: alle unntatt Høyre stemte for. Utenfor Stortinget var den konservative delen av målbevegelsen misfornøyd med at mange ”unorske” ord hadde blitt sluppet inn i nynorsk-normalen. Denne var nemlig såpass stram fra før, at det ikke var nødvendig å redusere valgfriheten sånn som i bokmål. I nynorsk ble istedenfor noen former tilført for å fremme tilnærmingen mellom språkformene. Fra riksmålshold fulgte kritikken stort sett gamle mønstre, noe som var naturlig, siden rettskrivningen gjorde det samme. Mye av kritikken var også rettet mot nemndas vitenskapelighet.

Det er hevet over tvil at språknemnda benyttet mer vitenskapelige metoder enn 1934-komiteen, som etter sin tilråding å dømme la relativt liten vekt på det vitenskapelige. Denne gangen ble materiale fra talemålsundersøkelser, litteratur og presse innhentet for å avgjøre hvilke ord og former som ble mest brukt. Det riksmålsbevegelsen kritiserte ved dette, var utvalget av materiale. F.eks. mente de at riksmål var blitt fullstendig ignorert i talemålsstatistikken og at den dermed ga et helt galt bilde av virkeligheten. Dette skyldtes først og fremst en del av språknemndas mandat, nemlig ”fremja tilnærming på norsk folkemåls grunn”. Jamfør definisjonen jeg gjenga i kapitlet om 1938-reformen, regnet ikke nemnda riksmål som folkemål, dermed var det ikke unaturlig at det ble ignorert i talemålsstatistikken. Også utvalget av litteratur og avisspråk ga et inntrykk av at radikale former var mer utbredt enn de virkelig var. Også her spilte språknemndas mandat inn; både det nevnte grunnmandatet, óg mandatet for læreboknormalen spesielt. Siden det sistnevnte gikk ut på å lage en læreboknormal ut ifra 1938-reformen, kunne de ikke benytte materiale som klart tok avstand fra denne. Derfor baserte de seg f.eks. på Arbeiderbladet og Dagbladet, mens de så bort ifra f.eks. Aftenposten. Resultatet var dermed uunngåelig at læreboknormalen måtte bli en følgefeil, hvis man fra før mente at 1938-reformen var et feilgrep.

Som jeg tidligere har skrevet, fulgte læreboknormalen til en viss grad flere tilnærminger til de språkpolitiske problemene på en gang. Jeg har ikke finstudert forskjellene mellom 1938-normalen og læreboknormalen, men av den allmenne bedømmelsen ”et halvt skritt

¹⁴¹ Gro-Renée Rambo, *Bokmålsreformen i 1981*, Kr.sand 1999, s. 38.

tilbake” forstår jeg det slik at læreboknormalen la seg omtrent midt mellom radikal og moderat form for bokmålets sin del. De radikale, som ønsket innstramning, fikk det, og de fikk en mer radikal form av bokmålet enn den tidligere moderate. Senere interpellasjoner på Stortinget tyder imidlertid på at innstramningen ikke var tilstrekkelig til å hindre at det ble produsert parallellutgaver.¹⁴² Tilhengerne av det moderate bokmålet, eller riksmål, måtte riktignok tåle litt innskrenkning i valgfriheten, men fikk ihvertfall en normal som var mildere enn det Oslo-vedtaket førte med seg. Læreboknormalen var et kompromiss, vel å merke med 1938-reformen som utgangspunkt, og fikk ventelig kritikk fra de fleste hold. Men én tilnærming oppfylte læreboknormalen til gagns:

Ventetaktikken. Normalen tok tid – uventet lang tid – og den ga 1938-reformen tid til å bli prøvd ut. Læreboknormalen ga også Ap litt pusterom, fordi den fra 1950-tallet av, hele tiden lå like foran med et håp om snarlig bedring. Dette førte som sagt til at produksjon og utskifting av skolebøker ble satt på vent, og antageligvis også at en del bøker ikke ble godkjent. Jeg skal absolutt ikke påstå at dette var hensikten med læreboknormalen, men det var for Arbeiderpartiet en heldig bieffekt som de visste å benytte seg av. Læreboknormalen ble vedtatt (vedlagt protokollen) 7. oktober 1958.¹⁴³

Stedsnavnspolitikk: Rettssak, 1957-forskrifter

En annen omstridt sak på 1950-tallet var statens normering av stedsnavn og gårdsnavn. Denne praksisen var ikke helt ny, men den ble nå satt i sammenheng med den øvrige språkstriden. Riksmålsbevegelsen gjorde det til en kampsak å bekjempe denne statlige politikken. I 1955 ble det derfor satt igang en rettssak, med en advokat som hadde blitt en gjenganger i språkstriden – Wilhelm Münther Rolfsen – og brukseier Oust som saksøker. Statens navnekonsulenter hadde forandret skrivemåten på bruket hans til Ost, og det likte han dårlig. Saken startet i Oslo Byrett, som fikk utfordringen med å utforske denne problemstillingen som ikke tidligere hadde vært tatt opp i rettsvesenet. Skylddelingsloven ble lagt til grunn for vurderingen, med stedsnavnsresolusjonene fra 1933 og 1957 som utdypende forskrifter. Med dette grunnlaget ble staten frifunnet for en del av anklagen – de hadde lov til å fastsette skrivemåten for matrikkel og grunnbok – men ikke for kart og telefonkatalog. Dette var nemlig ikke nevnt i Skylddelingsloven, og forskriftene kunne ikke brukes uten lovhjemmel. Etter denne dommen fulgte en hel del andre tilsvarende søksmål som ble behandlet på samme måte i en samlet sak. Samme

¹⁴² St.tid. (71/72), bind 7a, s. 30, Langslet (H).

¹⁴³ St.tid (1958), bind 7b, *Ny læreboknormal*, s. 2558.

konklusjon gjaldt også her for kart og telefonkatalog, men for matrikkel og grunnbok ble siste forbehold i Skylddelingsloven aktuell: At navnet ikke skulle endres mot eierens vilje hvis det var *nasjonalt eller historisk forsvarlig*. Byretten innrømmet at denne formuleringen var uklar, men tolket den dithen at den hadde å gjøre med navnets historiske opphav og at navnet ikke skulle være unorsk å gjøre. Utifra dette vurderte de så hvert enkelt navn for seg selv for å vurdere om de oppfylte dette kriteriet. En del av navnene ble ansett for verken å være historisk eller nasjonalt forsvarlige og i disse sakene ble derfor staten frifunnet.¹⁴⁴ Det ble altså delvis frifinnelse for staten og delvis seier for saksøkerne. Dette resultatet ble anket av begge parter og saken rykket direkte opp i Høyesterett.

Av de 32 som opprinnelige saksøkte staten, ble 16 enige med staten om forlik før de nådde rettsavgjørelse. I Høyesterett var det altså 16 saksøkere igjen. I denne instansen ble lovhjemmelen vurdert på nytt, og byrettens konklusjon ble satt tilside. Kun én av de fem dommerne var enig med byretten om at forskriftene fra 1933 eller 1957 ”hørte til” Skylddelingsloven. Tre andre mente at uttrykket ”tillatt skrivemåte” viste til rettskrivningsreglene og ikke disse forskriftene. Den siste dommeren mente det ikke var mulig å si sikkert hva loven egentlig viste til. Konklusjonen av dette var at staten hadde fastsatt skrivemåte på galt grunnlag og at resultatet dermed måtte underkjennes. Om ikke dette hadde vært nok, skulle det omtalte siste forbehold i Skylddelingsloven som regel komme i eierens favør. Flertallet av dommerne mente uttrykket ”nasjonalt eller historisk forsvarlig” var så uklart at tvilen måtte komme eierne til gode.¹⁴⁵ Staten tapte altså på alle punkter i Høyesterett.

Mens de rettslige oppgjørene om navnenormering pågikk, sørget Ap for at det ble utformet nye forskrifter. De skulle erstatte de gamle fra 1933 og var primært ment som en oppdatering i forhold til de nye rettskrivningsreglene.¹⁴⁶ Denne revisjonen ble foretatt av en nemnd bestående av navnekonsulentene Per Hovda og Alf Sommerfelt, professor Trygve Knudsen og ordboksredaktør Alf Hellevik. Faktisk gikk flertallet i nemnda inn for en oppmykning i reglene om nasjonale former, slik at *vann* og *vei* skulle bli tillatt. Men Per Hovda, som dissenterte på dette punktet, fikk medhold fra flere høringsinstanser, og til slutt var det han som fikk viljen sin. Blant andre fikk han støtte av Norges Geografiske

¹⁴⁴ Huggenes og Skotvedt ble ansett som navn som ikke var historisk eller nasjonalt forsvarlige. De ble derfor hetende Hoggnes og Skotvet. Fredskjær, Bjerke og Utne derimot, oppfylte kriteriene.

¹⁴⁵ Lovdata Online, Rt 1961-146, s. 158.

¹⁴⁶ NOU 1983:6, s.40.

Oppmåling (NGO),¹⁴⁷ som mente oppmykning var uklokt og at det blant annet ville være i strid med stortingsvedtaket som førte til opprettelsen av Norsk språknemnd. Med andre ord – det ville være i strid med samnorsktanken å legge til dobbeltformene *vann* og *vei* ved siden av samformene *vatn* og *veg*. Allikevel var det nok ikke omtanke for samnorsken som veide tyngst i NGO, men snarere de praktiske fordelene ved kontinuitet og standardisering. Man må ha i tankene at NGO var en teknisk institusjon, og at det filologiske arbeidet fullt og helt var overlatt navnekonsulentene. Frem til 1948 var NGO attpåtil underlagt Forsvarsdepartementet, deretter Samferdselsdepartementet, men det var fremdeles en del militære i staben.¹⁴⁸ Det var nok større interesse der for orden enn for filologi.

De øvrige endringene i forskriftene (som ble vedtatt) var NGO enige i. En av dem gjaldt forbeholdet for gårdsnavn, som sa at man skulle være forsiktig med å rette tradisjonelle former som var *historisk og nasjonalt forsvarlige*. Her ble *og andre bustadsnamn* lagt til ved siden av gårdsnavn. Det er også usikkert om hensikten var å sette en begrensning på normeringen av bruksnavn, eller om det var å tydeliggjøre at forskriftene også gjaldt for bruksnavn. Et annet motiv kan ha vært å bringe forskriftene mer i overensstemmelse med Skylddelingsloven, slik at forbindelsen mellom disse ble mer plausibel. Etter dommen i Høyesterett virket det imidlertid ikke som at dette hadde lyktes. Uansett er det tvilsomt om NGOs praksis ble endret. Den kanskje viktigste endringen i de nye forskriftene var formalisering av klageretten. I 1957-forskriftene ble det for første gang bestemt at det skulle finnes en klagemnd (to ekstra sakkyndige som skulle kalles inn ved klager).¹⁴⁹ Forøvrig var de nye forskriftene identiske med de gamle.

Troen på statlig styring

Den språkpolitikken Ap førte i denne perioden, krevde stor tro på den statlige styringen. Alle de språkpolitiske områdene jeg har gått igjennom nå, er sånn sett et bevis på denne troen. Men utenfor de fire faste områdene i min gjennomgang, var det to språkpolitiske hendelser som kanskje enda tydeligere viste den samme troen. Disse var tellereformen i 1951 og Smebye-saken, som strakk seg fra slutten av 1950-tallet til 1963.

¹⁴⁷ Brev fra NGO til Samferdselsetaten, *Framlegg til Føresegner om skrivemåten av stadnamn*, 4.10.1956, Fra hovedarkivet til Statens Kartverk: Boks: NGO 407 Rettskrivning på kart. Stedsnavn på kart, mappe: 407.0 Generelt. Føresegner om skrivemåten av stadnamn. 1953-1972.

¹⁴⁸ Storenorskeleksikon.no (oppslagsord: Statens kartverk). Fra 1972 var NGO underlagt Miljøverndepartementet.

¹⁴⁹ Norsk Lovtidende 1957, 2.avd., s. 337.

I 1951 ble en tellemåte innført i Norge. Bakgrunnen var omleggingen fra 5-sifrede til 6-sifrede telefonnumre i Oslo og at mange mente det var på tide med en mer logisk måte å uttale tallene på. Fra før av uttalte man nemlig enerne først og deretter tierne, altså i motsatt rekkefølge av hvordan de faktisk stod. Endringen ble vedtatt i 1950 og iverksatt i løpet av 1951. Denne reformen hadde jo ingenting å gjøre med rettskrivningsreformen fra 1938 – den kunne ikke rettferdiggjøres med henvisning til *folkemålet*¹⁵⁰ – men representerte noe av den samme holdningen til språk: En sterk tro på at staten i stor grad kunne styre hvordan vi skulle skrive og snakke. Dette var en optimistisk tiltro ikke bare til statens makt, men også til individet. Og individene selv delte den samme troen: En Gallup-undersøkelse i 1951 viste at bare 21% var mot reformen (31% i tvil og 48% for), men det viste seg senere at folk var mer vanebundne enn de selv og staten hadde antatt. Einar Haugen påstår i *Riksspråk og folkemål* at det nesten bare var kringkastingsfolk og skolebarn som brukte den nye tellemåten ti år senere.¹⁵¹ Selv idag (2009), nesten 60 år senere, er det en del som bruker den gamle tellemåten i større eller mindre grad.

Et annet eksempel på statens ønske om å styre språket var Smebye-saken, også kjent som saken om *den avskyelige snemannen*. Smebye var en meteorolog som presenterte værmeldingen i NRK. Han hadde fått klar beskjed fra sin arbeidsgiver om at hans riksmålsformer – som *sne* og *fjellene* – var uønsket i værmeldingene. Det skulle hete *sno* og *fjella*. Dette rettelsen var basert på NRKs retningslinjer, som igjen baserte seg på et stortingsvedtak fra 1934 som oppfordret til bruk av samformer i NRK.¹⁵² Smebye nektet imidlertid å føye seg etter disse reglene og fortsatte å bruke sitt naturlige talemål. Dette førte med seg en mye debatt i avisene i 1955-56, og det var også flere som ”stod frem” og fortalte om språkdirigering i NRK. Flere av barnetimetantene påstod at de også ble presset til å bruke et bestemt språk i sine programmer.

På grunn av den nye læreboknormalen og at de gamle retningslinjene ikke var klare nok, nedsatte NRK en komité høsten 1958 som skulle utarbeide nye retningslinjer for språkbruken. Tidlig i 1960 ble de nye retningslinjene vedtatt i Stortinget (altså ikke som lov). Som vanlig var det Høyre som skilte seg ut fra flertallet og stemte imot.¹⁵³ Allikevel

¹⁵⁰ Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 154.

¹⁵¹ Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 154.

¹⁵² Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 214.

¹⁵³ Innst. S. nr. 112 (59/60), *Om målbruken i Norsk Rikskringkasting*

gikk ytterligere to år før departementet satte en stopper for Smebyes riksmålsformer – da fikk Meteorologisk institutt beskjed om å ”frita” Smebye fra å lese værmeldinger i NRK. Kort tid etter bestemte Smebye seg for å ta saken til retten. Den 29. oktober 1963 endte dette med at Oslo Byrett kjente staten ”uberettighet til å pålegge statsmeteorolog Smebye at han under opplesning av værmeldinger kun skal benytte de former som fremgår av læreboknormalen av 1959 med tillatte sideformer.”¹⁵⁴ Smebye fikk med andre ord fortsette som før. Rent formelt angrep ikke Høyesterett disse reglene i NRK som *retningslinjer*, men rent juridisk stod de altså svakt, blant annet fordi de manglet lovhjemmel.¹⁵⁵

Kulturutvalget

Til tross for at Aps utøvede politikk viste liten tegn til moderasjon, var det tegn i partiet som tydet på at en holdningsendring var på vei. Kulturutvalget som partiet oppnevnte i 1953, var et slikt tegn. Det var ledet av Helge Sivertsen,¹⁵⁶ og hadde til oppdrag å utforme “et kulturprogram til debatt.” På landsmøtet i 1957 la de frem resultatet – til debatt – og landsmøtet sluttet seg formelt til “grunntankene i [...] utkastet.” I 1959 ble kulturprogrammet utgitt under tittelen *Et kulturprogram til debatt*.¹⁵⁷ Det var altså ikke et offisielt program som var blitt vedtatt, i den forstand at det forpliktet partiet til visse arbeidsoppgaver, men i forhold til språkpolitikk ville det heller ikke ha forpliktet nevneverdig med offisiell status. Avsnittene som står under overskriften *Språket* er nemlig svært forsiktig formulert og forsvarer stort sett alt som er fint.

I første avsnitt berømmes rikdommen i dialektene og de to skriftspråkene; i det neste gleder man seg til språksamlingen er oppnådd. Deretter forsikrer man om at begge skriftspråkene må respekteres på lik linje, før man igjen vender tilbake om samlingsplanene. Vel å merke skal det nye språket baseres på *utviklingen i talemål og skriftmål* og det skal ha *størst mulig nyanseringsevne*. Ap tar her til seg de viktigste kritikkpunktene mot samnorsken, men lar samtidig den gamle politikken stå. I det neste avsnittet gis støtte til en annen kritikk som Ap ble utsatt for, nemlig oversettelse av eldre litteratur til moderne språkform (i skolebøker). Nå er det kulturvern “å la dikterverk leve

¹⁵⁴ Lovdata Online, RG-1964-337, sammendrag (i innledning).

¹⁵⁵ Lovdata Online, RG-1964-337, s. 353

¹⁵⁶ Historiker og Ap-politiker, statssekretær i kirke- og undervisningsdepartementet 1947-1956, senere minister, og ansvarlig for vendepunktet i Aps språkpolitikk.

¹⁵⁷ DNA, *Et kulturprogram til debatt*, Oslo 1959

i sin egen form”.¹⁵⁸ Jeg skal ikke si at den språkpolitikken som antydes i kulturprogrammet var helt umulig å gjennomføre, men programmets troverdigheten reduseres ved at verken selvkritikk eller noen eventuell reversering av gammel politikk nevnes med et ord. Det vil si; programmet fremfører implisitt selvkritikk ved å slutte seg til kritikk som er reist mot Aps språkpolitikk. Men det sier ikke at Ap faktisk stod for denne politikken som de nå kritiserer. Derfor virker det også mistenkelig når utvalget hyller mangfoldet i språket, mens de samtidig støtter målet om samnorskpolitikken. Mener de da at samnorskpolitikken sålangt hadde bidratt til mangfold? Utvalget nevner i hvert fall ikke med et ord, de riksmålsformene som denne politikken gikk utover; det eneste de var redd for å miste var “gode dialektord”.¹⁵⁹

Forholdet til (den forhåpentligvis nært forestående) språkfreden virker snarere konstaterende, som i denne setningen: “Vi er nå kommet inn i en periode da målkrigen fra begge sider burde være slutt.” Dette minner om den holdningen jeg beskrev i begynnelsen av dette kapitlet; troen på venting. Uten å gjøre noen større endringer i den praktiske politikken, forventet noen i Ap at språkstriden skulle gå over av seg selv. Samme passive holdning gjelder også realiseringen av samnorsken. Det virker i dette programmet som at samnorsk er noe som bare vil komme, en uunngåelig utvikling som Norsk språknemnd rett og slett bare skal registrere. Riktignok blir ikke ordet *samnorsk* benyttet; heller ikke folkemål eller tilnærming. Det skyldtes trolig at disse ordene var blitt belastet for mange.

Kontrasten til den språkpolitikken Ap førte samtidig er allikevel for stor til at jeg vil tolke dette programmet som en allmenn holdningsendring i partiet. Derfor vil jeg påstå at godkjenningen av dette kulturprogrammet, i hvert fall for den delen som angikk språk, først og fremst var et taktisk grep for roe ned språkstriden. Det er et poeng at dette var et *kulturprogram*, og språktematikken var kun en liten del av dette. I tillegg kommer poenget om hvor forsiktig og uforpliktende delen om språk var skrevet, og at landsmøtets vedtak kun gjaldt *grunntankene* i programmet. Det viste seg også under dette møtet at en del var misfornøyd med formuleringene om språkpolitikken. Av de seks uttalelsene som var kommet inn om dette punktet, sa fem at formuleringen var for forsiktig – samnorsk målet måtte tydeliggjøres! – mens den siste sa at forsiktigheten var

¹⁵⁸ DNA, *Et kulturprogram til debatt*, Oslo 1959, s. 98

¹⁵⁹ DNA, *Et kulturprogram til debatt*, Oslo 1959, s. 97

en nødvendighet: ”Meiningene om språkspørsmålet er så ulike innanfor partiet at ein må gjeva kulturutvalet honnør for å ha funne formuleringar som i all fall i nokon mon kan samla.”¹⁶⁰ Det kan altså virke som at Aps nedtoning av språkpolitikken ikke bare var blitt nødvendig av eksterne grunner, men også interne. Under *debatten* på landsmøtet, var meningene omtrent de samme. Én mente formuleringen var forsiktig, men klok, mens fire andre ville ha politikken klarere frem. To personer kritiserte formuleringen for å gi for mye konsesjon til Foreldreaksjonen.¹⁶¹ Men de aller fleste valgte å ikke kommentere delen om språk. 17 av de som uttalte seg og 26 av debattantene inngikk i denne kategorien. For en del, skyldtes nok dette bare enighet, men jeg tolker det også som et tegn på at engasjementet i partiet for språkpolitikken var på vei nedover.

1949 – 1963: Konklusjon

Arbeiderpartiet møtte i denne perioden reaksjoner på den språkpolitikken de hadde satt igang. De valgte å møte denne reaksjonen med tre ulike tilnærminger: vente, stramme inn, og løse opp. De to siste representerte svært forsiktige forandringer og de fungerte egentlig i størst grad til å underbygge det første. Ventingen viser at Ap trodde motstanden og problemene var forbigående, og samnorskpolitikken ble derfor på ingen måte forlatt i løpet av denne perioden.

Selv om Ap ikke gjorde noen store forandringer i sin praktiske politikk, så var deres retoriske forsvar for den svært forskjellig. I programmene fra 1940-tallet var samnorskpolitikken svært kortfattet og bastant: Henholdsvis ”Fortsatt arbeid for å nå fram til et samnorsk mål på folkemålets grunn” i 1945 og “Fortsatt arbeid for et samnorsk skriftspråk på folkemålets grunn” i 1949. I det første programmet etter opprettelsen av språknemnda var formuleringen noe moderert: “Norsk språknemnd støttes så den gjennom vitenskapelig forskning kan følge språkutviklingen og fremme arbeidet for et felles skriftspråk på folkemålets grunn.” Målet var fremdeles det samme, men den faglige tyngden var økt ved at “vitenskapelig forskning” var lagt til. I tillegg hadde de lagt til et av motstandernes argumenter mot samnorsk – nemlig “følge språkutviklingen”. Dette antydte en helt ny retning for normeringsarbeidet, men som jeg skrev i rettskrivningskapitlet, ble denne retningen i liten grad fulgt. Kulturprogrammet

¹⁶⁰ Protokoll fra DNAs landsmøte 1957, s. 174, uttalelse fra Kinn og Florø arbeiderlag.

¹⁶¹ Protokoll fra DNAs landsmøte 1957, s. 230 og 237; Berge Furre og Kolbjørn Aune

som ble vedtatt i 1958, viste også tendenser til en ny språkholdning, men inntil fem år senere var også dette bare ord.

Mens språkposten i programmene ble lengre, ble det ideologiske grunnlaget for politikken stadig redusert. Arbeiderpartiet henvendte seg til en bredere velgerkrets enn på 1930-tallet og den sosialistiske argumentasjonen for samnorsk passet ikke lenger like godt. Som Jacob Friis sa under debatten om språknemnda: “Vi har gått fra å være et snevert klassekampparti til et folkeparti.”¹⁶² Det er blitt hevdet at avideologisering var en generell tendens i den vestlige verden etter andre verdenskrig, blant annet av Arne Kokkvoll i hans bok om arbeiderbevegelsens kulturhistorie.¹⁶³ Man kan spørre seg hva som kom først: Fikk Ap bredere oppslutning fordi de la en demper på ideologien, eller la de en demper på ideologien fordi de fikk en bredere oppslutning? Det er ting som tyder på at det sosialistiske argumentet for språkpolitikken ikke engang gikk hjem blant kjernevelgerne, så den bredere oppslutningen var ikke nødvendigvis hovedgrunnen. F.eks. var det stor motstand mot samnorskpolitikken også på østkantskoler i Oslo. På Lakkegata skole stemte 94% for moderat bokmål.¹⁶⁴ En med arbeiderklasse-bakgrunn som argumenterte for at riksmål faktisk var et godt språk for arbeiderne, var Erling Granholt. I boken *Arbeiderbevegelsen og riksmålet*¹⁶⁵ hevdet han at det ikke fantes noe ensartet arbeiderspråk og at dette begrepet derfor var meningsløst. Det nasjonale argumentet for samnorsken fungerte heller ikke så godt lenger. Etter krigen var det andre faktorer som påvirket oppfattelsen av norskhet. At f.eks. Arnulf Øverland, som var blitt et nasjonalt symbol, var aktiv riksmålsforkjemper, og ble leder av Riksmålsforbundet i 1947, gjorde nok noe med folks syn på riksmål. Det var ikke så mange som kalte riksmål for dansk lenger.

Det som da gjenstod som hovedargument for samnorskprosjektet var det praktiske: Det var praktisk og økonomisk å komme frem til ett felles språk for hele Norge. Men selv med bare dette grunnlaget kunne Arbeiderpartiet fortsette å bruke det samme gamle begrepet som hele tiden hadde stått fremst: *folkemål*. Som jeg tidligere har sagt, var dette et nokså vagt begrep, og nettopp dette var dets styrke. Det kunne nemlig romme alle disse forskjellige motivene – eller bare noen – og på den måten gi et inntrykk av at

¹⁶² St.tid. (1951), bind 7b, s. 2666.

¹⁶³ Arne Kokkvoll, *Av og for det arbeidende folk*, Oslo 1981, s. 259.

¹⁶⁴ Østkanten er Oslos arbeiderstrøk. Lars Roar Langslet, *I kamp for norsk kultur*, Oslo 1999, s. 223.

¹⁶⁵ Erling Granholt, *Arbeiderbevegelsen og riksmålet*, Oslo 1966.

politikken var uforandret. Men et poeng bør her legges til. Motivene kunne fremdeles være der selv om de ikke ble brukt som argumenter. Det er naturlig at partiet innad ble påvirket av de samme strømningene som velgerne og samfunnet forøvrig; særlig synet på hva som var nasjonalt, tror jeg alle måtte revidere etter andre verdenskrig. En mer moderat holdning til sosialisme og klassekamp var helt sikkert også blitt mer vanlig i Ap etter krigen og i løpet av 1950-tallet, men dette er vanskelig for meg å registrere. Det jeg tydelig kan se, er hvordan språkpolitikken ble presentert, det vil si hvilke motiver som ble vektlagt i argumentasjonen. Her trådte altså det sosialistiske og det nasjonale motivet i bakgrunnen, mens det praktiske fikk hovedrollen.

1963 – 1972: Vendepunkt og forsoning

I 1960 ble Helge Sivertsen utnevnt til ny kirke- og undervisningsminister. Han var en sentral person i forhold til forandringen av Arbeiderpartiets språkpolitikk. Det var selvsagt ikke han som endret Arbeiderpartiets språkpolitikk alene, men i hans periode, som strakk seg frem til 1965 (med et lite avbrekk i 1963) gikk Arbeiderpartiet over til en klart mer forsonende politikk. De to viktigste hendelsene dette tiåret var avslutningen av Smebye-saken og opprettelsen av Vogt-komiteen. Begge var de med på å roe ned språkstriden. I dette kapitlet skal jeg forklare hvorfor 1963 kan ses på som vendepunktet i Arbeiderpartiets språkpolitikk, og hva denne endringen skyldtes. Mens Smebye-saken først og fremst var et symptom på forandring, var Vogt-komiteens arbeid et praktisk bidrag til den politiske endringen. Derfor vil jeg gå nærmere inn på det siste og både si hva komiteen kom frem til, og hva som til slutt ble vedtatt på Stortinget.

Jeg setter startpunktet for Arbeiderpartiets nye språkpolitikk til 1963, fordi det var da Sivertsen bestemte at staten ikke skulle anke i saken mot Smebye. Det at det gikk rundt tre år fra Sivertsen tiltrådte som minister til dette vendepunktet inntrådte, virker kanskje diskrediterende på bildet av Helge Sivertsen som forsoningens mann. Jeg mener allikevel at dette har sin naturlige forklaring. Det som var satt i gang på 1950-tallet, før Helge Sivertsen sin tid, kunne ikke stoppes momentant. Ap hadde vært med på å bestemme at NRK-ansatte skulle følge visse retningslinjer i forhold til språk, og når noen da brøt disse, var det vanskelig å ikke reagere. Da dette førte til at Smebye saksøkte staten, hadde ikke staten noe annet valg enn å forsvare seg. De kunne for så vidt ha forsøkt å nå frem til et forlik, men dette ville i stor grad være å innrømme feil. Jeg ser både praktiske grunner og prestisjegrunner til at Arbeiderpartiet ikke ville gjøre dette. Det praktiske var at riksmidiet var en veldig nyttig kanal for å påvirke språket til folk. Det språket som ble brukt i NRK var med på å definere hva som var alminnelige tale. I forhold til prestisje, ville det trolig satt spørsmålsteget både ved selve rettskrivningen og Aps autoritet hvis ikke engang den viktige statsinstitusjonen NRK fulgte de gjeldende reglene. Så hvis vi ser bort ifra forliksmuligheten, var spørsmålet om å anke byrettens dom, den første sjansen Sivertsen fikk til legge om kursen. Og den grep han. På grunnlag av dette resonnementet mener jeg at Helge Sivertsen kan sees på som en personlig pådriver for endringen i Arbeiderpartiets språkpolitikk – selv om han altså som minister stod ansvarlig for utøvelse av den gamle politikken på begynnelsen av 1960-tallet. Han viste også på 1950-

tallet, gjennom sitt arbeid i partiets kulturutvalg, at han var en som ønsket en mer forsonende kulturpolitikk. Både den innledende talen han holdt (som også ble trykket som brosjyre)¹⁶⁶ på landsmøtet før kulturutvalget startet arbeidet, og kulturprogrammet som de la frem, viste dette. Landsmøtetalen hadde temaet *sosialistisk kulturpolitikk*, og i denne beskrev han solidaritet som nestekjærlighet og nevnte knapt et ord om klassekamp. Kulturutvalgets kulturprogram har jeg allerede presentert.

En del ivrige samnorskforskjempere syntes det var forsmedelig at staten ikke anket dommen, og mente det åpnet for språklig anarki. Sivertsen lot seg tydeligvis ikke påvirke av dette, for litt senere presenterte han sine planer for det som skulle bli språkfredskomiteen. Slik forsvarte han den nye linjen:

Tiden er etter min mening nu inne til å avblåse det som måtte være igjen av målkrig i Norge, og forsøke å samle alle gode krefter om å ta vare på rikdommen i våre skriftsprog og i våre dialekter i bygd og by... Jo rikere norsk sprog er, desto sterkere står vi også når det gjelder å demme op for den strøm av fremmed sprogstoff som nå trenger inn.¹⁶⁷

Han tok ikke selvkritikk på Arbeiderpartiets vegne (på dette stadiet), men han opprettet altså en komité som fikk god anledning til å se kritisk på partiets politikk. Jeg skal komme nærmere inn på Vogt-komiteens arbeid snart, men først vil jeg si litt mer om årsakene til denne politiske vendingen.

Årsaker¹⁶⁸

Jeg har antydnet at Helge Sivertsen selv kan ha vært en av årsakene til omleggingen av språkpolitikken. Men det er uunngåelig at det rettslige tapet i Smebye-saken også påvirket mange andre partifeller. Det var et klart prestisjetap for Arbeiderpartiet at Smebye vant over departementet i byretten. Selv om dommen ikke hadde noe med å vurdere rimeligheten av Arbeiderpartiets politikk, men kun det juridiske grunnlaget for den aktuelle handlingen, sådde den tvil om Aps språkpolitikk rett og slett gikk for langt. Sammen med de rettslige nederlagene i sakene om gårdsnavsendringer på 1950-tallet, ga dette Arbeiderparti-politikere grunn til å vurdere språkpolitikken de stod for nøyer. En noe mer selvkritisk holdning kan altså ha vært én mulig årsak til forandringen.

¹⁶⁶ Helge Sivertsen, *Sosialistisk kulturpolitikk*, AOF, Oslo 1955.

¹⁶⁷ Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 229, i Aftenpostens språkdrakt.

¹⁶⁸ Momentene er delvis inspirert av Laila Stange, *Språknemnd og språkråd*, UiO 1977, s. 15, som igjen er delvis inspirert av Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 228.

Og det var ikke bare på språkområdet at Arbeiderpartiet led prestisjetap. Kings Bay-saken i 1963 medførte blant annet kritikk av Arbeiderpartiets statlige styring. De borgerlige partiene ga Ap hovedansvaret for sikkerhetsnivået i gruven, men kritiserte ikke statsdrift prinsipielt i mistillitsforslaget. Den formelle begrunnelsen var at Ap hadde latt være å følge pålegg fra Stortinget.¹⁶⁹ Arbeiderpartiet selv mente imidlertid at motstand mot statsdrift var et underliggende motiv for å felle regjeringen. Sammen med splittelsen i 1961, og tapet av flertallet på Stortinget samme år, ble det lille borgerlige intermessoet ved John Lyng,¹⁷⁰ en påminnelse for Arbeiderpartiet om at de ikke satt like trygt som før. Men løsningen var ikke en generell reduksjon av den statlige styringen. Om det fantes ulike syn på statsdrift i industrien, var det f.eks. full tverrpolitisk enighet om innføringen av folketrygden i 1966.¹⁷¹ Generell reduksjon av den statlige styringen var altså ingen sikker vei å gå for å få tilbake pretisje og oppslutning, forutsatt at partiene syn gjenspeilet velgernes syn. Allikevel mener jeg at den statlige *språk*styringen stod i en særstilling. Det er ingen tvil om at motstanden mot denne hadde vært sterk, selv i grupper hvor Ap hadde et (potensielt) velgergrunnlag. I den usikre posisjonen Ap var i før 1965-valget, var de derfor nødt å vurdere hvilke saker de skulle stå for. Trygve Bull antyder i sin selvbiografi at taktiske avveielser lå bak omleggingen i språkpolitikken. Han mistenkte her Einar Gerhardsen for å ha vært den egentlige initiativtaker bak kursendringen i språkpolitikken, og at målet rett og slett var å sikre stemmer til 65-valget.¹⁷²

Grunnen til at den språkpolitikken Ap stod for, slo dårligere an i de potensielle velgergruppene på 1960-tallet, var blant annet den avideologiseringen som jeg var inne på i forrige kapittel. Men det var ikke bare det at Arbeiderpartiet henvendte seg til en større velgergruppe, det skjedde også samfunnsmessige forandringer som gjorde det mindre hensiktsmessig å vektlegge en klassebestemt ideologi. Klasseskillene ble mer uklare, funksjonærklassen – klassen som verken var over eller under – vokste, og folk ble mer fleksible i forhold til partivalg. Denne utviklingen startet, som sagt, allerede på 1950-tallet.

Men det var selvfølgelig ikke bare velgerne og samfunnet forøvrig som forandret seg. Også innad i partiet var gløden for språksaken blitt redusert. Det skyldtes kanskje delvis

¹⁶⁹ Berge Furre, *Norsk historie 1914-2000*, Oslo 2000, s. 204-205.

¹⁷⁰ 28. august-25. september 1963.

¹⁷¹ Berge Furre, *Norsk historie 1914-2000*, Oslo 2000, s. 199.

¹⁷² Trygve Bull, *For å si det som det var*, Oslo 1980, s. 258.

at ønsket resultat ikke var oppnådd: Norge var fremdeles språkløyd. Arbeidet for samnorsk hadde heller ikke skapt noen språkfred. Mange innså nok at målene hadde vært for ambisøse, og ga mer eller mindre opp. En annen sannsynlig grunn er at mange Arbeiderpartipolitikere rett og slett ikke så på dette som en viktig sak lenger. Motivasjonene for samnorsk var enten utdaterte eller stemte ikke lenger: Det nasjonale aspektet – å definere ett norsk språk, og å samle hele landet om dette – virket gammeldags. Faktisk var vel dette ganske utdatert allerede etter krigen. Det sosialistiske argumentet – rettet mot arbeiderklassen – var, jamfør forrige avsnitt, også lite passende for 1960-tallet, fordi sammenhengen klasse – språk – partivalg ble mer og mer uklar. Og til slutt – det praktiske argumentet – at ett språk sparte landet for både penger og tid, kom i bakgrunnen da det største praktiske problemet, slik mange så det på denne tiden, var at norsk stod i alvorlig fare for å bli utkonkurrert av engelsk. Og med nynorskens voldsomme tilbakegang var det mange som trodde at vi snart ville få ett språk uansett – uten tilnærming.

Man kan si at det var to som hadde behov for fred: Arbeiderpartiet og det norske språk. Førstnevnte for å holde den borgerlige trusselen på avstand; sistnevnte for å beskytte seg mot den engelske påvirkningen.

Vogt-komiteen

Komiteen som Helge Sivertsen opprettet, ble kalt Vogt-komiteen – etter formannen – eller språkfredskomiteen – etter formålet. Det offisielle navnet var ”komiteen til å vurdere språksituasjonen og i tilfelle koma med framlegg til lovreglar og andre tiltak som kan tene til å samle krefter om å verne og utvikle norsk språk.” 31. januar 1964 ble komiteen oppnevnt ved kongelig resolusjon og 23. mars 1966 leverte den sin innstilling. Den anerkjente språkforskeren Hans Vogt fikk jobben som formann; delvis fordi han hadde faglig autoritet, men også fordi han fremstod som nøytral i språkstriden. Hvis man går litt lenger tilbake, er det imidlertid ikke helt riktig at han var det. På 1930-tallet var Hans Vogt nemlig motdagist og han skrev skrev en brosjyre som het *Målstrid og klassekamp*.¹⁷³ Riktignok konkluderte han her med at arbeidere burde velge nynorsk, men tankegangen var sosialistisk, slik som Arbeiderpartiets. Kanskje var dette en ekstra grunn til å velge Vogt som formann – det at han hadde et godt grunnlag for *forstå Ap*.

¹⁷³ Hans Vogt, *Målstrid og klassekamp*, Oslo 1932.

Tabell 2: Vogt-komiteens sammensetning

Nynorskrepresentanter		Bokmålrepresentanter	
Magnhild Hagelia	Ap, st.repr.	Guttorm Hansen	Ap, st.repr.
Einar Hovdhaugen	Sp, st.repr.	Tord Godal	Biskop i Nidaros
Ivar Eskeland	Forfatter/ konsulent	Gorgus Coward	Rektor, riksmålsmann
Johannes Aanderaa	Forlagssjef Samlaget	Aksel Lydersen	Prof. NTH, riksmålsmann
Leder: Hans Vogt: språkforsker			

Kilde: Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 230

Mandatet til Vogt-komiteen var ”Å ta opp til drøfting heile språksituasjonen i landet og gjera framlegg om tiltak som komiteén meiner kan tene til å ta vare på og utvikle vår norske språkarv. [...]”¹⁷⁴ Videre skulle den vurdere skjebnen til Norsk språknemnd, vurdere om denne eller en eventuell erstatning skulle ha sine oppgaver formulert i lov, vurdere de lovene som fantes på det språklige området i samfunnet fra før, og eventuelt formulere nye. I praksis (det var ikke helt klart da de startet) ble Vogt-komiteen et forberedende utvalg for en erstatning for Norsk språknemnd; det vil si Norsk språkråd. Det kan derfor være naturlig å sammenligne Vogt-komiteen med *det førebauande utvalet* (som det het) til Norsk språknemnd. Forskjellen mellom disse er betydelig, både på grunn av bakgrunnen og formålet. *Det førebauande utvalet* fra 1951 var nettopp det navnet tilsa. Man hadde en situasjon med en del rot på grunn av rettskrivningen fra 1938, og Arbeiderpartiet mente dette kunne ryddes opp i ved hjelp av en språknemnd. Dette var ikke en omlegging av politikken, men kun en effektivisering av styringen. Jobben til *det førebauande utvalet* ble derfor utelukkende praktisk, i form av å utforme vedtekter, bestemme representasjon og formulere mandat.

Vogt-komiteen var mer enn dette, fordi den ikke bare skulle fortsette innenfor de gamle rammene for språkpolitikk, men fordi den skulle se kritisk på denne og vurdere hele språksituasjonen generelt. Dette var første gang at staten/Arbeiderpartiet iverksatte en juridisk og politisk granskning av den offisielle språkpolitikken.¹⁷⁵ Vogt-komiteen tok opp alle de delene av politikken som jeg følger i denne oppgaven – rettskrivning, skolepolitikk, nynorskpolitikk og stedsnavnpolitikk – i tillegg til spørsmålet om Norsk språknemnds fremtid og noen andre emner.

¹⁷⁴ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 3.

¹⁷⁵ Einar Haugen, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969, s. 231.

I samnorskleiren var det mange som kritiserte Vogt-komiteen for å ha vært for riksmålsvennlig. Det er ikke tvil om at den innstillingen som ble lagt frem var preget av en langt mer liberalistisk holdning enn hva man var vant til på dette området, og mange av komiteens konklusjoner stemte godt med riksmålsbevegelsens overbevisninger. Men var Vogt-komiteen riksmålsstyrt? Oversikten over medlemmene tyder ikke på det. Et mer relevant spørsmål, mener jeg, er om komiteen var representativ for Arbeiderpartiet? I forhold til meninger og ideologi, vil jeg si nei, for komiteen var ekstern og uavhengig og kunne ikke forventes å ha de samme meningene og holdningene som Ap; selv om to av medlemmene kom fra partiet. For Arbeiderpartiets fremtidige, utøvede språkpolitikk, var derimot Vogt-komiteen svært representativ. Formelt sett var selvfølgelig ikke Ap forpliktet til å følge komiteens anbefalinger, men det var av flere grunner vanskelig å la være. Siden dette representerer et viktig vendepunkt i norsk språkpolitikk, og komiteens arbeid fikk såpass mye å si for Arbeiderpartiets videre politikk, vil jeg gå litt nærmere inn på hva Vogt-komiteen kom frem til.¹⁷⁶

Vogt-komiteens innstilling

Vogt-komiteen la vekt på individets frihet, og den satte spørsmålsteget ved omfattende statlig styring. Den skrev blant annet at nordmenn var blitt vant til at staten normerte språket vårt, men at den norske normeringspolitikken på mange måter var særegen.¹⁷⁷ Det komiteen da siktet til var at rettskrivningen var preskriptiv, det vil si at den prøvde å forme språket med et visst mål for øye, i dette tilfelle samnorsk. Dette var en normeringspolitikk som gikk sterkt utover den enkeltes personlige frihet, mente de. Vogt-komiteen sa helt klart at utestengelsen av levende riksmålsformer fra rettskrivningen var prinsipielt uheldig og en av grunnene til språkstridens bitterhet i de siste år. Med denne formuleringen ga den sin støtte til en deskriptiv rettskrivning: ”Hvilke av de levende former som har størst gjennomslagskraft, vil utviklingen selv avgjøre.”¹⁷⁸

Det største kapitlet i innstillingen angikk språket i skolen. Vogt-komiteen tok også med læreboknormal og språknormering generelt under dette temaet, men jeg behandler altså disse for seg selv. Et annet emne innenfor skolepolitikken var avstemningsreglene i forhold til valg av skolebøker og hovedmål. Komiteen påpekte problemene med disse, og

¹⁷⁶ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling.

¹⁷⁷ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 30.

¹⁷⁸ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 31.

flertallet gikk inn for å avvikle ordningen i sin daværende form. Istedenfor foreslo de at foreldrene skulle avgjøre hovedmålet for hver enkelt elev ved skolestart og at klasser skulle utformes etter dette (med forskjellige hovedmål om nødvendig). I praksis ga loven fra 1959 de samme mulighetene med reglene om parallelklasser, men da krevde det et ekstra tiltak fra foreldrenes side. Vogt-komiteens forslag derimot, ville gjøre at alle ønsker ble registrert fra starten av, og både avstemninger og parallelklassesøking ville dermed bli overflødig. Under dette temaet, var det også et mindretallsforslag fra medlemmene Hansen og Hovdhaugen. Disse medlemmene ville beholde ordningen med avstemninger, men begrense stemmeretten til bare foreldrene. Selv om komiteen var splittet mellom to ulike løsninger, var de altså enige om foreldreretten. Flertallet uttalte at de så argumentene for allmenn stemmerett, men mente det var viktigere at foreldrene fikk mest mulig innflytelse.

I forhold til stedsnavnspolitikken var komiteens bemerkninger relativt tilbakeholdne, da den mente det var behov for en grundigere gjennomgang. Basert på erfaringene fra de rettslige oppgjørene om bruksnavnsnormering, så komiteen det som en prioritert oppgave å få klarhet i reglene, det vil si utforme en ny lov. Komiteen var splittet på dette punkt, så det ble foreslått to utkast. Det ene var litt mer liberalt enn det andre, men begge to var i hvert fall en oppmykning i forhold til de gjeldende reglene. For det første måtte bokmål kunne brukes på lik linje med nynorsk. For det andre burde det tas mer hensyn til lokale ønsker og dialektsærtrekk. Når det gjaldt gårds- og bruksnavn mente komiteen at eierne burde få mer innflytelse. Komiteen var i det hele tatt negativ til den sentraliserte, standardiserende praksisen som var resultatet av de *to* navnekonsulentene og de nasjonale formene som disse var nødt til å bruke. De ønsket en desentralisert navnekonsulenttjeneste, fordelt på de ulike universitetene, og en lavere grad av standardisering. Ankeinstansen ønsket de også utbygget.

Vogt-komiteen var enig i prinsippene i Aps nynorskpolitikk, det vil si målloven av 1930, og forskriftene fra 1932 og 1947. Selve loven og de første forskriftene var riktignok ikke Arbeiderpartiets verk, men forskriftene fra 1947 viste tydelig at Ap ønsket å føre dette videre. Prinsippene som stod mest sentralt, var for det første likestillingen mellom nynorsk og bokmål. Et annet var at målform ble bestemt av adressaten. Et tredje var at det skulle brukes en rimelig mengde av hver målform i kommunikasjon som var rettet mot hele landet. Utover små detaljer, hadde ikke Vogt-komiteen til hensikt å forandre

målloven, men å gjøre den klarere, slik at det ble større sjanse for at den ble fulgt. Dette var nemlig problemet med den gjeldende loven; den ble i liten grad etterlevd.¹⁷⁹ I rundskrivet med forskriftene av 1947 innrømmet departementet at det gjenstod en del før loven ble fulgt helt ut. Det stod at ”det framleis [er] misbytte som det er sterke krav om å få retta på” og at ”vanskane for styresmaktene har vore og er framleis rett store.” Men etter departementets mening var det åpenbart ikke loven selv det var noe galt med:

Lov og føresegner har vore vel omtykte og ikkje møtt nemnande kritikk eller motstand frå nokon kant. Dette er for departementet prov på at rettskjensla og tolsemnda i lov og føresegner om målbruk i statstenesta svarar til folkeviljen og ikkje har valda urimelege vanskar for tenestemennene heller.¹⁸⁰

Med dette utsagnet konkluderte departementet med at det ikke var noen sammenheng mellom den manglende etterlevelsen og vanskeligheter ved loven. Hva var da grunnen til at loven ikke ble fulgt skikkelig? Én grunn kunne være at tjenestemenn født før 1905, det vil si alle over 42 år i 1947, var fritatt fra bestemmelsene. Én annen kunne være at loven rett og slett var for dårlig kjent. Det er sannsynlig at disse grunnene forklarte deler av problemet, men etter min mening er det påfallende at departementet fullstendig avviste ”urimelege vanskar” som en forklaring. Disse vanskene kunne f.eks. være at kompetansen i sidemålet var for dårlig, eller at det var for ressurskrevende å følge loven (fullt ut). En siste mulighet er at loven rett og slett ikke ble respektert, og at tjenestemenn bare lot være å følge den, selv om de godt kunne ha fulgt den hvis de ville. Men dette var også en mulighet som departementet i stor grad avviste i sitatet ovenfor. Til tross for denne tilfredsheten med loven, har altså departementet allikevel innrømmet at etterlevelsen var ufullstendig, og det aktuelle rundskrivet inneholdt et par tiltak. Det ene – som var selve forskriftsendringen – var en overføring av administreringen av loven fra Justisdepartementet til Kirke- og undervisningsdepartementet.¹⁸¹ Det andre var et forslag om å opprette et eget organ som kunne føre tilsyn med lovpraktiseringen. Av den nærmere forklaringen, virker det som at fokuset skulle ligge på hjelp og rettleiding, og ikke kontroll. Fra før av, fantes det en konsulent som hadde omtrent den samme funksjonen.

¹⁷⁹ Det finnes ikke tallmateriale som kan bevise dette, men to interpellasjoner på 50-tallet viser tydelig at det var problemer med etterlevelsen: Anders Bøyum (V), St.forh. 1953, s. 2192 og Olav Hordvik (V), St.forh. 59/60, s. 472.

¹⁸⁰ Rundskriv av 20.oktober 1947 frå Kirke- og undervisningsdepartementet, vedlegg til St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 102.

¹⁸¹ Praktiseringen av loven avhenger av målbruksvedtak i herads- og bystyrrer; administrering er derfor nødvendig for å holde oversikt over, og informere om disse.

Da Vogt-komiteen skrev sin innstilling, var tilsynsorganet som ble foreslått i 1947 ennå ikke opprettet, og den omtalte konsulentstillingen ble fjernet i 1951.¹⁸² Til Arbeiderpartiets forsvar må det sies at dette sammenfaller med opprettelsen av Norsk språknemnd, hvilket tyder på at arbeidsoppgavene ble flyttet dit.¹⁸³ Noen klare tall som kunne si noe mer nøyaktig om målbruken i statstjenesten, fantes ikke, men basert på de to interpellasjonsdebattene jeg allerede har referert til, gikk Vogt-komiteen ut ifra at bestemmelsene ikke ble etterlevd i utpreget grad. Imidlertid mente ikke Vogt-komiteen at strengere kontroll var veien å gå for å sørge for at loven ble fulgt. Den foreslo at den omtalte målkonsulenten skulle gjeninnføres som fast stilling, men ellers mente den at økt toleranse og avspenning i språkstriden var det viktigste virkemiddelet for reell likestilling. I den forbindelse bør det legges til en detalj i hva Vogt-komiteen mente med likestilling. Den skrev: ”Krav om kvantitativ likestilling er ikke realistiske og alle forsøk på en prosentvis fordeling mellom de to skriftspråk vil [...] være kunstig...”¹⁸⁴ Spørsmålet om det skulle være en viss prosentvis fordeling, kom flere ganger tilbake i diskusjonene om målloven.

Det kan virke noe overraskende at Vogt-komiteen inntok denne positive holdningen til målloven. Under de andre temaene som de tok opp, som rettskrivning-, skole- og stedsnavnspolitikk, markerte de seg med en mer liberalistisk og individorientert holdning. Her derimot, lot de lover og regler styre individet (som jobbet i staten) for å fremme en språkpolitisk sak; nemlig å fremme nynorsken. Hvilket standpunkt som var mest i tråd med liberalistisk og individualistisk tankegang ble imidlertid problematisert av Vogt-komiteen selv. De bemerket at det også var et frihetsspørsmål, eventuelt rettighetsspørsmål, om en bruker av statstjenester skal få svar og henvendelser fra staten i sin egen målform. Konklusjonen på dette dilemmaet var at ”det synes umulig å forene den enkeltes frie valg av språkform med andres rett til å kreve en bestemt språkform.”¹⁸⁵ Selv om jeg ikke betviler at flere av komiteens medlemmer med glede ga sin støtte til målloven, tror jeg dette punktet inneholder en større grad av kompromiss. I og med at komiteen var satt sammen av representanter fra både riksmåls-/boksmålssiden og nynorsksiden, var det klart at begge sider måtte tilgodesees litt hver. De fleste av irritasjonsmomentene som Vogt-komiteen skulle fjerne, var irriterende for riksmålsfolk,

¹⁸² Ot.prp. nr. 52 (1978/79), bind 4c, s. 13.

¹⁸³ Innst. S. nr. 332 (1951), bind 6a I, *Norsk Språknemnd*, s. 607, § 2, pkt. 4 i vedtektene kan tyde på dette.

¹⁸⁴ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 17.

¹⁸⁵ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 17.

og tiltakene som ble presentert var derfor først og fremst en lette for disse. For at nynorskrepresentantene skulle gi sin støtte til innstillingen var det derfor viktig at det også ble gitt noe andre veien; dette var målloven.¹⁸⁶ Man må heller ikke glemme hva som var Vogt-komiteens mandat. Den skulle komme med fremlegg som kunne tjene til ”å ta vare på og utvikle vår norske språkarsv.”¹⁸⁷ Å fjerne målloven eller deler av denne, kunne vel neppe sies å være i tråd med dette.

Vogt-komiteens kanskje viktigste sak – i hvert fall målt i symbolverdi – var hva som skulle skje med Norsk språknemnd. Her konkluderte de med at nemnda burde bli erstattet av et råd (eller lignende) med et friere mandat. Om det utifra praktiske hensyn var nødvendig å gjøre dette, eller om det hadde holdt å bare forandre mandatet, kan diskuteres. Men i Vogt-komiteens innstilling ble det psykologiske aspektet også trukket frem: Siden språknemnda i så stor grad representerte og symboliserte den foregående språkpolitikken, var det viktig å markere et brudd i forhold til dette. Bare navneskiftet alene hadde sånn sett en stor symbolsk betydning. Forøvrig lå det avgjørende forskjeller i formulering av nytt mandat og ny representantfordeling. Mandatet til språknemnda, var som sagt grunnen til at riksmålsbevegelsen ikke lot seg representere, fordi de mente det var et bundet mandat – et samnorskmandat (se forrige kapittel). Det fremste målet med den nye mandatformuleringen var altså å gjøre den tilstrekkelig vag til at noen kunne mistenke det for å være såkalt bindende. Vogt-komiteen formulerte derfor dette forslaget (når det gjaldt punktet om språknormering):

[Rådet skal] følge utviklingen av talemålet i bygd og by og skriftspråket i presse og litteratur, og på fritt grunnlag fremme et naturlig samarbeide i dyrkingen og normeringen av våre to skriftspråk, [...]¹⁸⁸

Mandatet ble riktignok forandret en del i Stortinget, men dette kommer jeg tilbake til. De viktigste endringene i Vogt-komiteens forslag til representantfordeling, var å legge til representanter fra de frie språkpolitiske organisasjonene¹⁸⁹ og fjerne de fire representantene som vaar oppnevnt av Stortinget. De språkpolitiske organisasjonene som skulle få representasjon var Riksmålsforbundet, Det norske Akademi, Noregs

¹⁸⁶ St.tid. (80/81), bind 7c, *Endr. i rettskrivningen og læreboknormalen for bokmål*, s. 3781, Langslet (H) sin replikk her kan tyde på dette. Han pekte på at Vogt-komiteen tok tak i de viktigste klagemålene fra hver språkside: Etterlevelsen av målloven, for nynorsksiden, og rettskrivningen i bokmål for den andre.

¹⁸⁷ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 3.

¹⁸⁸ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 45.

¹⁸⁹ I Norsk Språknemnd var Riksmålsvernet foreslått som representant i kraft av å være ordboksutgiver.

Mållag, Det Norske Samlaget, Norsk måldyrkingslag og Landslaget for språklig samling. Representanene var fordelt slik at det ble likt antall for bokmål- og nynorsksiden.

I forhold til arbeidsmåten i rådet, mente særlig riksmålsbevegelsen at beslutningene måtte være seksjonsvise. Det ville si at saker som kun gjaldt den ene språkformen, kun skulle avgjøres i denne ene seksjonen. Faktisk var dette slik språknemnda hadde fungert, selv om det ikke var vedtektsfestet.¹⁹⁰ Riksmålsbevegelsen mente at denne prosedyren måtte inn i vedtektene, men Vogt-komiteen var uenig. Den var i prinsippet enig i at seksjonene ikke måtte overkjøre hverandre, og ville innføre en regel om at alle saker som ble vedtatt skulle ha flertall i begge seksjonene. Men å vedtektsfeste seksjonsvise beslutninger ville de altså ikke. De forsvarte det på denne måten: ”Er ikke et minimum av samarbeidsvilje til stede, vil ingen vedtekter kunne fremtvinge den.”¹⁹¹ Komiteen mente altså at hvis medlemmene ikke viste det hensynet til den andre seksjonen, at de lot dem avgjøre ”sine egne saker”, ville ikke språkrådet fungere i noe tilfelle.

Resultat

Vogt-komiteens innstilling ble som sagt, møtt med stor enighet på Stortinget. Ikke alt ble vedtatt i sin opprinnelige form, men med Kirke- og undervisningskomiteens merknader og forandringer stemte hele Stortinget for. For Ap-representantene sin del, var det tydelig at det var hensynet til språkfred som nå stod i fokus, og dette var hovedgrunnen for å støtte stortingskomiteens innstilling. Mange tok selvkritikk på partiet vegne, men det var *midlene*, og ikke *målet*, som de erkjente feil ved.¹⁹² Dette synet var også tatt med i innstillingen, som blant annet den nye mandatformuleringen til Norsk språkråd viste (se nedenfor). Det var ikke meningen at tilnærmingen mellom språkene skulle stoppes, men at den bare ikke måtte skje forsert. I dette delkapitlet vil jeg gå nærmere inn på de umiddelbare politiske følgene av Vogt-komiteens innstilling. Disse var ny skolelov og opprettelsen av Norsk språkråd. Den nye skoleloven ble vedtatt allerede før Vogt-komiteens innstilling var behandlet i Stortinget, men sent nok til at Vogt-komiteens holdninger fikk innflytelse på arbeidet. Opprettelsen av Norsk språkråd ble lagt frem for Stortinget ved lovproposisjonen *Lov om Norsk språkråd*,¹⁹³ som i stor grad fulgte forslaget fra Vogt-komiteen. Når det gjelder stedsnavnspolitikk, rettskrivning og nynorskpolitikk,

¹⁹⁰ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 44.

¹⁹¹ St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 48.

¹⁹² St.tid. (69/70), bind 7c, *Om språksaken*, s. 2718-2790; f.eks. Tor Oftedal, s. 2747.

¹⁹³ Ot.prp. nr. 43 (70/71), bind 4a, *Lov om Norsk språkråd*.

kommer jeg tilbake til dette i neste kapittel. På disse områdene konkluderte både Vogt-komiteen og Stortinget med at nærmere utredninger var nødvendig. Stedsnavnspolitikken ble etterhvert revurdert i et eget utvalg, mens Kirke- og undervisningsdepartementet la frem et utkast til ny mållov i 1973. Rettskrivningen ble behandlet videre i et særutvalg i Norsk språkråd.

Norsk språkråd

Opprettelsen av Norsk Språkråd ble først diskutert på Stortinget i den første innstillingen som fulgte Vogt-komiteens innstilling.¹⁹⁴ Her ble det for det meste uttrykt enighet med Vogt-komiteen, og lite nytt ble foreslått. Stortingskomiteens flertall gikk inn for navnet *Norsk språkråd*, og de gjorde noen forandringer i mandatformuleringen. Denne forandringen hadde som formål å vise at tilnærming fremdeles var et mål på lang sikt, men at det ikke skulle forseres. Det nye mandatet var så å si identisk med det endelige, så jeg lar være å gjengi det. Komiteen var samlet på dette punktet. For øvrig ønsket flertallet i komiteen at Stortinget fortsatt skulle oppnevne representanter til rådet (fire personer) og de ville, i motsetning til Vogt-komiteen, vedtektsfeste seksjonsvise beslutninger. Etter denne innstillingen skulle departementet legge frem det formelle lovforslaget til opprettelsen av Norsk språkråd. Den eneste viktige endringen her var at antallet stortingsoppnevnte representanter ble økt til åtte. Deretter gikk forslaget omtrent uendret gjennom stortingskomiteen før det ble vedtatt i Odelstinget. Den endelige mandatformuleringen ble denne:

[Norsk språkråd] skal følge utviklingen av norsk skriftsspråk og talespråk og på dette grunnlag fremme samarbeid i dyrkingen og normeringen av våre to målformer og støtte opp om utviklingstendenser som på lengre sikt fører målformene nærmere sammen.¹⁹⁵

Dette var så forsiktig formulert at selv Riksmålsforbundet kunne godta det. Mandatet inneholdt også flere punkter, blant annet et om vern av kulturarven og viktigheten av respekt og toleranse. Målet om språkfred kom altså tydelig frem i mandatformuleringen.

Loven ble vedtatt 9. juni 1971¹⁹⁶ og 1. februar 1972 avløste Norsk språkråd Norsk språknemnd formelt.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Innst. S. nr. 189 (69/70), bind 6a, *Om språksaken*.

¹⁹⁵ Innst. O. XIV (70/71), bind 6b, *Lov om Norsk språkråd*, s. 4.

¹⁹⁶ Besl. O. nr. 108 (70/71), bind 6b, *Lov om Norsk språkråd*.

¹⁹⁷ Gro-Renée Rambo, *Bokmålsreformen i 1981*, Kr.sand 1999, s. 48.

Skolepolitikk: mindre justeringer

Det første språkpolitiske området som ble påvirket av Vogt-komiteen, var skolepolitikken. Arbeidet med ny skolelov var nemlig i gang allerede før Vogt-komiteen hadde kommet sammen, nærmere bestemt 1. mars 1963, da Folkeskolekomiteen ble oppnevnt. Dette var for øvrig under Lyngs regjeringstid og det var en departemental oppnevning. Imidlertid betyr ikke dette så mye, for utvelgelsen av medlemmer var blant annet basert på at alle viktige partier skulle være representert. En innstilling ble levert 15. juni 1965, i Einar Gerhardsens siste regjeringsår. Departementsarbeidet må allikevel tillegges den ikke-sosialistiske regjeringen til Per Borten, siden Ot. prp. nr. 59 ikke ble levert før 7. april 1967; halvannet år ut i hans regjeringstid. I proposisjonen står det at den er delvis basert på Vogt-komiteens innstilling,¹⁹⁸ men det betyr ikke at departementet hadde fulgt denne. I paragrafene som angikk språkpolitikk i skolen, var proposisjonen identisk med Folkeskolekomiteens forslag, som av kronologiske grunner, ikke kan ha vært påvirket av Vogt-komiteen. Departementet valgte f.eks. å heller følge Gymnasrådets anbefaling enn Vogt-komiteens når det gjaldt avstemninger om målform. Mens Vogt-komiteen betonte foreldreretten, mente Gymnasrådet at slike avstemninger angikk flere enn foreldrene. Proposisjonen gikk derfor inn for å beholde de gamle reglene på dette området. Ellers var det kun mindre endringer som ble foreslått. Minstekravet for opprettelse av parallellklasse ble redusert fra 15 til 10 elever, men samtidig ble også omfanget av ordningen redusert. Parallellklasser skulle nemlig bare virke i alle fag til og med 3. klasse.¹⁹⁹ Fra 4. til 7. klasse skulle delingen kun gjelde i norsktimene. Noen mente at dette gjorde det mindre attraktivt å gå i parallellklasser, fordi elevene da mistet en fast klassetilhørighet gjennom hele barneskolen. Det kunne også føre til vanskeligheter med undervisningen når man fikk klasser som var satt sammen av elever med ulikt hovedmål. Dette var dog en avgjørelse jeg ikke vil tolke for langt som språkpolitisk målepunkt, da den mest sannsynlig skyldtes mangel på penger eller lærere.

Videre behandling av skoleloven ble utsatt et par ganger før komitéinnstilling ble fremmet. Her fikk Vogt-komiteens ideer større gjennomslag. Stortingskomiteen støttet forslaget om å opprette en klageinstans for godkjenning av lærebøker; og de ville også lovfeste prinsippet om lik pris – lik tid: At alle lærebøker måtte finnes på begge

¹⁹⁸ Ot.prp. nr. 59 (66/67), bind 4a, s. 64.

¹⁹⁹ I perioden 74/75 (Innst. O. nr. 74) ble ordningen utvidet, slik at det ble klassedeling i alle fag t.o.m. 6.kl.

målformer til samme pris og samme tid.²⁰⁰ Ellers løste komiteen litt opp i kravene i proposisjonen: Komiteen ønsket ikke å lovfeste at sidemålsundervisningen skulle være skriftlig. I forhold til opprettelse av parallellklasser ble begrensningen i omfang beholdt, men minsteantallet på ti elever skulle være mulig å fravike hvis departementet gikk inn for det.

Etter at Vogt-komiteens innstilling var kommet til Stortinget,²⁰¹ fikk den ikke bare innflytelse på denne stortingskomiteen, men den ble også mer ”overbevisende” for departementet som hadde levert proposisjonen til skoleloven. Under arbeidet med innstillingen mottok stortingskomiteen et brev fra departementet, hvor de ba om å få endre en paragraf i lovforslaget.²⁰² De hadde tydeligvis forandret mening mens de gikk igjennom Vogt-komiteens innstilling for andre gang, og hadde nå snudd i spørsmålet om avstemningsreglene. Nå valgte de å følge mindretallsforslaget fra Vogt-komiteen, som gikk ut på at kun foreldre som bodde i kretsen og hadde barn under 14 år skulle ha stemmerett i spørsmål om opplæringsmål. Slik mente også komiteen at det burde være. Den mente også at skolestyrene mest mulig burde ta hensyn til foreldrenes ønsker i forhold til moderat eller radikal språkform, men uten at dette ble lovfestet.²⁰³ Ap-representantene på Stortinget var imidlertid splittet i spørsmålet om stemmerett. Som regel mente ”nynorsk-representantene” at det burde være allmenn stemmerett ved disse avstemningene, mens de andre satte foreldreretten fremst og mente avstemningene kun burde avgjøres av disse. Den nye skoleloven ble vedtatt, i henhold til komitéinnstillingen, den 22. april 1969.²⁰⁴

1963-1971: Konklusjon

Denne perioden representerer vendepunktet for Arbeiderpartiets språkpolitikk. Målet om *sammorsk folkemål* måtte legges til side for at målet om språkfred skulle kunne nås. Dette skyldtes ikke bare at målet om språkfred hadde blitt mer presserende, men også at målet om *sammorsk folkemål* var blitt vanskeligere å forsvare. På 1950-tallet hadde det ideologiske grunnlaget for språkpolitikken i stor grad forsvunnet, og den praktiske argumentasjonen

²⁰⁰ Innst. O. XIV (68/69), bind 6b, s. 49.

²⁰¹ Altså med St.meld. nr. 15, november 1968.

²⁰² Innst. O. XIV (68/69), bind 6b, s. 37. Brev datert 22. januar 1969. Stortingskomitéinnstillingen om språksaken kom for øvrig ikke før 20. april 1970, så det var ikke denne som hadde påvirket.

²⁰³ Innst. O. XIV (68/69), bind 6b, s. 53. Det var meningen at dette skulle føres inn i reglementet, men dette ble, av uvisse grunn, ikke gjort med det første. Etter to interpellasjoner i 1971, ble dette rettet på.

²⁰⁴ Besl. O. nr. 33 (68/69), bind 6b.

for samnorsken stod igjen som den viktigste. Etter alle problemene og reaksjonene som samnorskpolitikken og den øvrige språkpolitikken hadde medført fra 1949 til 1963, begynte også det praktiske argumentet å falme. I hvert fall for Ap selv, var den språkpolitikken de hadde ført, blitt stadig mindre fordelaktig, og mer og mer en belastning. Arbeiderpartiet satt heller ikke trygt på regjeringmakten lenger, og var tvunget til å revurdere sin politikk. Et sentralt spørsmål, som også gjaldt deres politikk mer generelt, var forholdet til statlig styring. Hvor langt kunne den gå; det vil si hvor gikk grensen for hva folk syntes var akseptabelt? Og for det andre, hvor mye kunne statlig styring brukes til? Det er kanskje litt søkt å bruke Kings Bay-saken til å sette spørsmålsteget ved Arbeiderpartiets språkpolitikk, men det er prinsipielt sett en betydelig sammenheng: Spørsmålet om hva staten hadde kompetanse til, og dermed hva den burde styre. At Ap lot en uavhengig komité vurdere deres egen språkpolitikk kan i seg selv sies å være et skritt på veien vekk fra statlig styring. De kunne jo også bare ha snudd politikken på egen hånd. Fordelen med å opprette Vogt-komiteen var at det tydeliggjorde hvilken hensikt som lå bak: At Ap ville skape språkfred. Det vil si, det tydeliggjorde denne hensikten, og la en annen i skyggen: At Arbeiderpartiet selv trengte fred.

Komiteen til å vurdere språksituasjonen og i tilfelle koma med framlegg til lovreglar og andre tiltak som kan tene til å samle krefter om å verne og utvikle norske språk levde opp til sitt kallenavn – altså ”språkfredskomiteen”. Ikke bare på grunn av resultatene, som jeg kommer tilbake til, men også mens arbeidet pågikk. Mange ventet i spenning på hva komiteen ville komme frem til, og de som hadde vært kritiske til den gamle språkpolitikken øynet håp. De inntok derfor en vente-og-se-holdning og språkstriden ble stort sett lagt til side. Selv om ønsket om språkfred var ganske allment, viste stortingsforhandlingene etter innstillingen fra Vogt-komiteen at mange Ap-politikere fremdeles støttet den gamle språkpolitikken i slutten av denne perioden. Det vil si, de støttet målet for politikken, men innså for det meste at fremgangsmåten måtte endres. Vogt-komiteen var, som sagt, eksternt og uavhengig, og det var ingen nødvendig sammenheng mellom hva den mente og hva Ap mente. I praktisk politikk var det allikevel en helt nødvendig sammenheng, fordi Ap var forpliktet av sin proklamerte hensikt om å skape språkfred, óg av sin underliggende egeninteresse av å skape fred rundt sin egen politikk. Ut ifra disse to hensiktene, var Arbeiderpartiet nødt til å følge Vogt-komiteens anbefalinger. Hvilket de også gjorde.

Det vil si, de behøvde ikke å følge innstillingen lengre enn de andre partiene gjorde. For skolepolitikken sin del, var det Vogt-komiteens mindretallsforslag som ble ført videre. Dette ble støttet også av Ap, om enn noe motvillig av nynorsk-medlemmene. Det kan virke som om denne delen av partiet ikke var helt med på de nye notene, men grunnen til at de var motvillige her, var nok snarere at de oppfattet det som rimelig nynorsk-politikk, det Vogt-komiteen mente var overdreven statlig (eller offentlig) styring. Her bør det presiseres at det ikke var et mål for nynorsk-representanene, i hvert fall ikke uttalt, at valgene skulle overlates skolestyrene, slik resultatet ofte var med de gjeldende reglene. Det stod først og fremst om den prinsipielle uenigheten om foreldrerett versus allmenn stemmerett, og som sagt, så også Vogt-komiteen gode grunner til å forsvare den allmenne stemmeretten i disse valgene.

Skiftet fra Norsk språknemnd til Norsk språkråd var vel i stor grad symbolsk, men like fullt prinsipielt viktig fordi det nye mandatet tydeliggjorde den nye språkpolitiske retningen: Samnorsken ble satt i bakgrunnen og en mer deskriptiv rettskrivning ble vektlagt.

Den språkpolitiske endringen i Ap kommer også frem i programmene, men her begynner moderasjonen allerede på 1950-tallet. Denne nedtoningen av samnorskpolitikken ser jeg på som mer taktikk enn reell holdningsendring eller plan om endret politikk. Det var nok en erkjennelse av at det ikke lønnet seg å trekke frem samnorskpolitikken i ”reklamen” for partiet. Senere kom altså erkjennelsen av at det ikke lønnet seg å føre denne politikken videre i praksis heller.

Etter Vogt-komiteen, i 1969, førte Arbeiderpartiet denne språkposten inn i prinsippprogrammet: ”Presset fra mektigere språksamfunn og sterkere kulturmiljøer må føre til en langt større samfunnsmessig innsats for å styrke vår egen kultur og bevare vår identitet som folk.”²⁰⁵ Her kommer også en av grunnene til språkfredsinitiativet frem, nemlig bekymringen over den økende engelske påvirkningen på norsk språk.

²⁰⁵ Aps prinsippprogram 1969

Ny taktikk, gammel ideologi

Vogt-komiteen, med etterfølgende innstillinger og proposisjoner, var definitivt et vendepunkt i Arbeiderpartiets språkpolitikk. Stortingsdebattene i denne forbindelse viste stor tilfredshet med det Vogt-komiteen har kommet frem med. Men det kan diskuteres om dette skyldtes gleden over at et problem – målstriden – tilsynelatende var fjernet, eller om Ap-representantene rett og slett så seg enig i komiteens konklusjoner. Det må nok sies at det første var det mest utbredte, men selv dette innebar en betydelig holdningsendring; Ap hadde innsett at forsert språkutvikling ikke fungerte.²⁰⁶

Men det er ikke en fullstendig politisk endring bare å forsvare en ny holdning fra Stortingets talerstol; det må også handling til. Som Tor Oftedal sa under debatten: ”Erfaringen viser at det ikke er nok med prinsippvedtak her i Stortinget.”²⁰⁷ Stortingsbehandlingen av Vogt-komiteens innstilling var ikke særlig forpliktende rent formelt. Det eneste som ble slått fast med sikkerhet, og som var bindende, var lovvedtaket om å opprette Norsk språkråd. Dette var ikke stort mer enn et indirekte språkpolitisk vedtak. Mandatformuleringen inneholdt riktignok et par praktiske kompromisser – og ja, samnorsk-målet ble tonet kraftig ned – men ellers var ikke opprettelsen av Norsk språkråd noe standpunkt i seg selv; det var Norsk språkråd som skal lage standpunktene.

Sakene fra Vogt-komiteen hadde derfor en lang behandlingstid foran seg i råd, komiteer og departement før de kunne bli realisert. Alle sakene unntatt skolepolitikken, som allerede var ferdigbehandlet, måtte innom språkrådet, og det tok lang tid før alt var gjennomgått. Kanskje fikk de for mye å gjøre på en gang, eller kanskje var det krefter i språkrådet som jobbet mot realiseringen av den nye politikken. Lars Roar Langslet fra Høyre påstod det siste i stortingsdebatten om bokmålsliberaliseringen.²⁰⁸

Siden alle språkpolitiske saksområder nå var til behandling, var det naturlig at det ble stille i språkpolitikken for en stund. Nå måtte man vente å se. Samfunnsdebatten om språk roet seg også ned, men gjenoppstod i ny skikkelse tidlig på 1970-tallet. Denne

²⁰⁶ St.tid. (69/70), bind 7c, *Om språksaken*, f.eks. Tor Oftedal, s. 2747

²⁰⁷ St.tid. (69/70), bind 7c, *Om språksaken*, s. 2748, Tor Oftedal (Ap)

²⁰⁸ St.tid. (80/81), bind 7c, *Endr. i rettskrivningen og læreboknormalen for bokmål*, s. 3781

debatten var forskjellig fra den som ble ført på 1950- og begynnelsen av 1960-tallet, og den hadde ikke det samme omfanget. Tematikken lå mer på det politiske og faglige plan, og hadde mer til felles med Arbeiderpartiets debatt på 1930-tallet. Denne kommer jeg straks tilbake til.

I dette kapitlet passerer jeg perioden for Arbeiderpartiets hegemoni. Da blir det litt mer uklart hvor mye av statens utøvede språkpolitikk som kan tilskrives Ap. For å ta stilling til dette, baserer jeg meg på hvilken regjering som styrte da arbeid (utredning, proposisjon, melding) ble satt i gang og levert, samt uttalelser og stemmegivning på Stortinget. Når et arbeid strekker seg over flere regjeringsperioder, er det primært regjeringen leverer proposisjonen eller meldingen som har ansvaret. Men i praksis har det liten betydning hvilken regjering la et arbeid frem for Stortinget. Etter Vogt-komiteen var den praktiserte språkpolitikken nemlig enda mer konsensuspreget enn den tidligere hadde vært. Nå var som regel også Høyre en del av flertallet, mens Frp var det nye opposisjonspartiet i visse tilfeller (målloven og stedsnavnsloven). Sånn sett er det fremdeles den rådende språkpolitikken jeg studerer, selv om jeg fokuserer på Ap og de ikke alltid var ved makten.

1973 – 1981: Reideologisering

Språkdebatten som startet på 1970-tallet er interessant, fordi den viser at Arbeiderpartiets aktive politikk ikke alltid samsvarte med de rådende språkpolitiske holdningene i partiet. Riktignok var ikke Ap med i debatten i begynnelsen, men jeg mener det er viktig å si litt om den allikevel, fordi det ser ut til at det har påvirket partiet senere.

Debatten startet for alvor i februar 1973 da språkprofessor Finn-Erik Vinje hadde en kronikk i Arbeiderbladet om talemålsnormering.²⁰⁹ Dette innlegget var egentlig lite representativt, både i budskap og argumentasjon. Vinje var for talemålsnormering og argumenterte stort sett på grunnlag av praktiske hensyn. Svarene derimot, viste i større grad det mange var opptatt av, nemlig dialektmangfold, folkemål og maktforholdene i språket. De fleste var negative til Vinjes forslag. Betegnende for holdningen på denne tiden er det nye slagordet som Noregs Mållag innførte i 1976: Snakk dialekt – skriv nynorsk!²¹⁰ Formannen i Riksmålsforbundet, Knut Wigert, svarte med ”Skriv riksmål –

²⁰⁹ Finn-Erik Vinje, ”Talemålsnormering” i *Arbeiderbladet*, 1/2 – 1973.

²¹⁰ Olaf Almenningen, *Målreising i 75 år: Noregs mållag 1906-1981*, Oslo 1981, s. 293.

tal dialekt.”²¹¹ Midt oppi Vinjes debatt, understrekte en annen debattant, Geirr Wiggen, nettopp det at dette var en ny omgang av målstriden. Hans innlegg het ”Ny målstrid”.²¹² Wiggen mente det var behov for en ny målstrid fordi han anså 1950- og 60-tallets målstrid for å ha vært falsk. Istedenfor trakk han frem 1930-tallets ideologiske diskusjon som målet for språkdebatten og brakte frem igjen mange av de momentene som f.eks. Koht tok opp på den tiden. Det var f.eks. de sosioøkonomiske forholdene og reisingen av den folkelige kulturen. Fokuset på talemål ble også nevnt, samtidig med kritikk mot de mest konservative delene av målbevegelsen. Han kritiserte den samme nasjonalromantiske tendensen som gjorde nynorsken arkaisk, og som også Koht kritiserte, men uten at han gikk inn på Kohts alternative nasjonstenkning. Wiggen påpekte så den dreiningen i språkstriden som han mente fant sted på 1950-60-tallet. Riksmålsbevegelsen flyttet da diskusjonen over i mer praktiske og formelle baner for å avpolitiserer den, og dermed gjøre den mer ufarlig for seg selv. Ifølge Geirr Wiggen, gjorde Ap lite for å stoppe dette, men gikk tvert imot inn for klassesamarbeid på flere områder.

Språkdebatten på 1970-tallet var preget av det generelle politiske klimaet på denne tiden. Den var i stor grad venstrevridd, og marxistisk og feministisk tankegang hadde en viktig plass. En annen bok som utkom samme år som Wiggens kronikk, var Rolv Mikkell Blakar's *Språk er makt*.²¹³ Denne tittelen kan sies å være selve mantraet for 1970-tallets språkdebatt (Samlaget ga ut en annen språkdebatterende bok i 1971 som het *Mål og makt*²¹⁴...). Det typisk marxistiske i disse bidragene er vektlegging av kapitalen og klasseinteressenes rolle i språket. Ofte trekkes det frem ord som eksemplifiserer maktforholdene i samfunnet, som f.eks. *arbeidsgiver* og *arbeidstaker*. I den feministiske argumentasjonen er enkeltord et særlig viktig poeng. Blakar skrev bl.a.: ”Språket avspeglar og konserverer sosiale realiteter” i den nevnte boken, og et viktig botemiddel for dette var å innføre kjønnsnøytrale ord.

Andre gjennomgangstemaer var ekspertspråk og nynorskens rettigheter. Førstnevnte hadde blitt et særlig aktuelt problem (mente mange) med oljeindustriens vekst i Norge, og berørte i dette tilfellet også en annen problematikk for språket; nemlig engelsk

²¹¹ Lars Roar Langslet, *I kamp for norsk kultur*, Oslo 1999, s. 337.

²¹² Geirr Wiggen, ”Ny Målstrid” i *Dagbladet*, 13/3 – 1973.

²¹³ Rolv Mikkell Blakar, *Språk er makt*, Pax, Oslo 1973.

²¹⁴ Jan Askelund (red.), *Mål og makt*, Den Norske Samlaget, Oslo 1971.

innflytelse på det norske språk. Problemet med ekspertspråk for øvrig var at det var kronglete formulert og dermed vanskelig for menigmann å oppfatte. Nynorskens rettigheter var et viktig tema på 1970-tallet, som ellers. Lovene som skulle sikre disse ble som vanlig ikke overholdt, og klager ble fremsatt både i og utenfor Stortinget. Mer nytt for 1970-tallet var at disse problemene ble koblet mer opp mot økonomiske forhold og øvrig politikk, som distriktspolitikk. Ellers holdt debatten seg mest på et faglig nivå og sa ikke så mye konkret om samnorskpolitikken. Dette skyldtes nok også at få hadde tro på samnorskprosjektet etter alt som hadde skjedd på 1950- og 60-tallet.

Det første som trolig kan kalles en partipolitisk ytring fra Arbeiderpartiets side, kom i 1980 i et nummer av bladet *Brorskap*.²¹⁵ Ytringen bestod i et intervju med partiformann Reiulf Steen og en opprømsing av ni retningslinjer for partiets fremtidige språkpolitikk. Disse skulle være utformet av et utvalg av mange sentrale folk innenfor arbeiderbevegelsen,²¹⁶ men det var ikke helt klart om dette var en offisiell partiutnevnelse. Uansett viste meningene som kom frem i *Brorskap* en klar ny tendens i Arbeiderpartiet: Et reideologisert syn på språkpolitikken. De fulgte opp debatten fra 1970-tallet og trakk kanskje forbindelsen til 1930-tallet enda tydeligere enn andre debattanter hadde gjort. Reiulf Steen oppfordret til ettertanke ved å sitere Hans Vogts ord fra 1932: ”Måltvang og målundertrykking er alltid berre ei avleidd eller forkledd form for økonomisk tvang og undertrykking.”²¹⁷ De ni retningslinjene gikk i grove trekk ut på dette: Makteliten snakker riksmål, ekspertmål og byråkratimål, og undertrykker folkelig norsk og nynorsk. Språk er politikk og språklig demokrati er målet. Det er reaksjonært å la eliten bestemme over språket. Språksituasjonen i dag er udemokratisk, og Ap må jobbe for en styrking av arbeiderklassens språk og en frigjørende språkpolitikk.

I 1981 ble den samme tendensen ført videre i form av et temanummer av bladet *Aktuelt* perspektiv, som var et partiorgan. Temaet var språk. Arbeiderpartimannen Jostein Nyhamar, som også hadde vært med i det nevnte utvalget, var en av dem som uttalte i dette bladet:

²¹⁵ *Brorskap*, ”Styrk språket til arbeiderklassen” og ”Ny språkpolitikk?” i nr. 5/1980, 6. september. *Brorskap* er en ”riksavis for kristendom og demokratisk sosialisme”; bytter senere navn til *Kristne arbeidere*.

²¹⁶ Olav Gjærvoll, Sigmund Skard, Halvard Bakke, Jostein Nyhamar, Olav Dalgard, Magne Skodvin, Osmund Faremo, Per Karstensen, Thorbjørn Berntsen, Oddvin Lundanes mfl.

²¹⁷ Hans Vogt, *Målstrid og klassekamp*, Oslo 1932, s. 9, her sitert fra ”Styrk språket til arbeiderklassen” i *Brorskap* nr. 5/1980.

Vi så vel ikke klart nok hvor politisk viktig språkkampen var, og hvor sentralt det ideologiske innholdet i den var. Derfor har vi mye å ta igjen på dette feltet. Vi har hatt et tempotap som vi nå må oppveie ved å sette mer kraft inn i dette arbeidet.²¹⁸

Også Einar Førde beklaget seg over at Ap ga etter i språkpolitikken på 1950-tallet. Ellers sluttet artikkelforfatterne opp om de vanlige kampsakene: Respekt for dialekt, likestilling mellom bokmål og nynorsk, mer folkelig bokmål og nei til ekspertspråk. I forhold til ytringen i *Brorskap*, var bidragene i *Aktuelt perspektiv* litt mindre klasseorienterte og ikke så angripende mot riksmålet og *eliten*. Et par bidragsytere, Thorbjørn Jagland og Olav Dalgard, kom med en politisk betraktning som la til en taktisk motivasjon for nytt engasjement i språkpolitikken. De skrev at Høyre var i ferd med å markere seg som nynorskeparti ved blant annet å legge stor vekt på likestilling mellom språkene. Jagland påstod at Høyre kun drev stemmesankning på bygda. Da blir man fristet til å spørre om Arbeiderpartiets gjenopplivede språkengasjement var fritt for taktiske baktanker. Hvorfor tok det så lang tid før de svarte på denne debatten? Ble det kanskje mer prekært å markere seg som språkparti etter at Høyre hadde halt innpå dem i over ti år?²¹⁹ Ap slapp inn en forsiktig språkpolitisk ytring i arbeidsprogrammet sitt i 1978; den første på ni år. Det var et mål om økt språklig likestilling i skoleverket. Allikevel må det sies at dette målet ikke var spesielt ambisiøst. Antageligvis siktet det til loven om at skolebøker skulle finnes til samme pris til samme tid i begge språkformer, men dette programmet sa ikke at målet var å oppnå *full* likestilling på dette punktet, bare å *øke* den. Jeg vil derfor si at 1981 var året da Ap offisielt relanserte seg selv som språkparti. Da vedtok Arbeiderpartiet et prinsippprogram hvor de sammenfattet hovedbudskapet fra *Aktuelt Perspektiv* og forsøkte å gi partiet en tydeligere språkpolitisk profil:

Språk rører ved fundamentale verdier som likeverd og demokrati. Arbeiderbevegelsen må bygge sin språkpolitikk på full likestilling og likerett for begge skriftmålene. Det må vises respekt for folkelig talemål. Det folkelige innslag i skriftspråket må styrkes. Administrasjons- og fagspråket må gjøres enklere og lettere å forstå.²²⁰

Med uttrykkene *folkelig talemål* og *folkelige innslag*, gjeninnførte Ap folkemål i sitt program, men på en mer forsiktig måte en tidligere. Her var det ikke noe uttalt mål om samnorsk lenger, og heller ikke et helt nytt *folkemål*; de nøyde seg nå med *innslag*. Jamfør den modererte tiltroen til statlig styring, måtte samnorsk virke fjernere enn noengang – om

²¹⁸ Jostein Nyhamar i *Aktuelt Perspektiv*, nr. 2 1981, s. 9.

²¹⁹ Siden 1969-valget hadde Høyres relative oppslutning i forhold til Ap økt for hvert valg. Kilde: Wikipedia: Liste over stortingsrepresentanter...

²²⁰ Arbark, Aps prinsippprogram 1981

det i det hele tatt var mulig. Hvordan skulle Ap kunne ha noen innvirkning på rettskrivningen nå som det var offisielt vedtatt at den skulle baseres på *språkets utvikling*?²²¹ Svaret kom i arbeidsprogrammet året etter: ”Stimulere tiltak som styrker respekten for dialektene og skaper et fritt språklig miljø.” Hvis man skal tro på programmet, kan dette tolkes som at Arbeiderpartiet hadde akseptert det deskriptive prinsippet for rettskrivningen og tatt konsekvensen av det. Når de ikke kunne påvirke rettskrivningen direkte, måtte de istedenfor forsøke å påvirke hva slags språk folk brukte; dernest kunne dette påvirke hvordan rettskrivningen skulle se ut. Om dette ble gjennomført i praksis, er heller uvisst. Kanskje var det viktigste ved dette punktet å vise hva Ap stod for (uten at det nødvendigvis betød handling). Eller kanskje handlet det om en annen politikk? Politikk som fremmet nynorsk kunne jo sies å oppfylle dette programpunktet. I praksis var dette en politikk som var mer naturlig å utøve, fordi den var formalisert i lover, kvoteordninger, støtterordninger og lignende. Det fantes et system, og det var tydelig hva som måtte gjøres. Det kan virke som at den praktiske betydningen av målet *folkemål*, hadde gått over til å bety nynorskpolitikk.

Rettskrivning: Bokmålsreformen av 1981

Både Vogt-komiteens innstilling og den etterfølgende stortingsbehandlingen viste tydelig hvilken vei bokmålet måtte gå: Levende riksmålsformer måtte slippes inn i bokmålet igjen. Riktignok var stortingskomiteen som behandlet Vogt-komiteens innstilling, ikke fullt så liberale som Vogt-komiteen, men de skrev blant annet: ”[...] ved normering av skriftspråket må det vises toleranse. I praksis må dette gi seg utslag i stor valgfrihet mellom formene og varsomhet med å forby former som er levende i skrift og tale.”²²² Første skritt på veien var at de sakkyndige skolerådene under Kirke- og undervisningsdepartementet i 1971 innførte et toleranse- og liberalitetsprinsipp for eksamensbesvarelser. Dette oppfordret sensorene til å akseptere ord og former som var levende i skrift og tale.²²³ Da Norsk språkråd startet sitt arbeid, tok bokmålsseksjonen straks fatt på å føre liberaliseringen videre. Allerede den 15. april 1972 ble det ved vedtak opprettet et hurtigarbeidende utvalg for å sørge for en liberalisering av rettskrivningen i skolen også utenfor eksamen. Dette forslaget ble levert 8. mai samme år, og i april 1973 var det blitt godkjent av departementet og innført i skolen. Liberaliseringen omfattet ikke

²²¹ Fra mandatet til Norsk Språkråd; Ot.prp. nr. 43 (1970/71), bind 4a, s. 6.

²²² Innst. S. nr. 189 (69/70), bind 6a, *Om språksaken*, s. 282. Vogt-komiteen skrev at det var prinsipielt uheldig at slike former ble forbydd: St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling, s. 31.

²²³ Gro-Renée Rambo, *Bokmålsreformen i 1981*, Kr.Sand 1999, s. 53.

undervisningen, verken det skriftlige eller det muntlige, men kun elevenes egne skriftlige arbeider. Omtrent samtidig ble utvalget som skulle utforme den nye rettskrivningen nedsatt. Det ble kalt Særutvalget for bokmål og det fikk disse medlemmene:

Tabell 3: Særutvalget for bokmål av 1973

Trygve Bull	Lektor; tidligere medlem av Norsk språknemnd fra 1952; tidligere samnorsk-tilhenger, nå svært kompromissvillig; SV-politiker fra 1973, tidligere Ap.
Eyvind Fjeld Halvorsen	Formann i utvalget; professor i norrøn filologi ved UiO; var formann og varaformann i Norsk språknemnd 1958-1972; navnekonulent for bokmål på Norsk stadnamarkiv fra 1965; tilhenger av moderat bokmål.
Egil Pettersen	Professor; representerte UiB; var varamedlem i Norsk språknemnd 1962-1972; var tilhenger av radikalt bokmål.
Finn-Erik Vinje	Professor i nordisk språkvitenskap; representerte NTNU; tilhenger av radikalt bokmål.
Leif Roksund	Lektor; stortingsoppnevnt representant i Norsk språkråd; samnorskmann.
Carl Hjalmar Borgstrøm	Professor; representerte Det Norske Akademi; riksmålsmann.
Margrete Øverland	Redaktør; representerte Riksmålsforbundet; riksmålskvinne.

Kilde: Rambø 1999; Aanrud: utkast til NGOs historie; NBL: storenorskeleksikon.no

Alle medlemmene var samtidig medlem av språkrådet da utvalget ble opprettet, men de tre nederste i tabellen var ikke faste medlemmer av fagnemnda.²²⁴ Vanligvis bestod særutvalg bare av faste medlemmer fra fagnemnda. I dette tilfellet var det imidlertid gjort en utvidelse for at alle retninger innenfor bokmål/riksmål skulle være representert.²²⁵ Dog førte dette til at utvalget var svært splittet, og at de ikke klarte å komme frem til en samlet innstilling; istedenfor ble rettskrivningen i stor grad avgjort ved avstemninger om enkeltord. Resultatet var en temmelig vid rettskrivning, men den oppfylte ihvertfall hovedmålet, nemlig å liberalisere bokmålet.

De viktigste endringene i bokmålet var disse:²²⁶

- De aller fleste a-endelsene i bestemt form entall (hunkjønn), bestemt form flertall (intetkjønn), og preteritum, ble valgfrie.
- En hel del tradisjonelle former ble gjeninnført.

²²⁴ En del av Norsk språkråd.

²²⁵ Gro-Renée Rambo, *Bokmålsreformen i 1981*, Kr.Sand 1999, s. 59-60.

²²⁶ Gro-Renée Rambo, *Bokmålsreformen i 1981*, Kr.Sand 1999, s. 216.

Forslaget til ny rettskrivning ble vedtatt i språkrådet 27. januar 1979, og en samlet oversikt over endringene ble oversendt departementet 16. oktober samme år.²²⁷ Deretter tok det omtrent halvannet år før departementet la frem melding,²²⁸ mens innstillingen var klar etter en knapp måned.²²⁹ Stortinget vedtok den nye rettskrivningen enstemmig. Etter deres taler i stortingsdebatten å dømme, var tilslutningen fra Arbeiderpartiets representanter noe motvillig og kompromisspreget.²³⁰ Det er allikevel ikke overraskende at de stemte for. Ap hadde opprinnelig tatt initiativ til språkfred, opprettet Vogt-komiteen for å finne ut hva som måtte gjøres, og ut ifra dette hadde det kommet en klar beskjed om at bokmålet måtte liberaliseres. De hadde også støttet opprettelsen av Norsk språkråd og at dette organet skulle utforme den nye rettskrivningen. Det ville vært selvmotsigende om de nå skulle sagt nei. Først og fremst virker det som at Ap bare vil få denne saken ut av verden; å stemme for var det som skapte minst oppstyr og var således det beste. Men Arbeiderpartiet virket ikke glad for utviklingen. Av de åtte Ap-representantene som var på talerstolen, var ingen av dem udelt positive til innstillingen. Noen mente at den store valgfriheten ville medføre pedagogiske vansker, andre uttrykte skuffelse over at bokmålet gikk i konservativ retning. De mest skuffede var de nynorsk-representantene, som hadde mindre tro på at vedtaket vil skape språkfred. Ap-politikeren Osmund Faremo gikk så langt som til å true sitt eget parti og riksmålsbevegelsen ("bokmålsaktivistar") med krig (språkkrig) hvis de fortsatte lengre med denne politikken. Han mente at den nye rettskrivningen var et angrep på både norsk folkemål og nynorsk.²³¹ Men la Ap egen overbevisning til side da de stemte for denne reformen? Som sagt like ovenfor, hadde ikke Ap noe særlig valg. De hadde hele veien støttet fremgangsmåten som førte frem til 1981-reformen – da var det også naturlig at det støttet resultatet. Sånn sett kan man si at Arbeiderpartiet fulgte sin overbevisning i forhold til hvordan språket burde styres i Norge. Ser man derimot på det prinsipielle resultatet alene – at bokmålet beveget seg i konservativ retning – må man si at dette var i strid med Arbeiderpartiets ønsker. Både denne stortingsdebatten, daværende partiprogram og ytringene i *Aktuelt Perspektiv*²³², viste at den rådende språkholdningen i partiet var noe annet. De fleste mente at folkelig språk var å foretrekke. Men ut ifra et

²²⁷ St.meld. nr. 100 (80/81), bind 3f, *Endr. i rettskrivningen og læreboknormalen for bokmål*, s. 7.

²²⁸ St.meld. nr. 100 (80/81), bind 3f, *Endr. i rettskrivningen og læreboknormalen for bokmål*.

²²⁹ Innst. S. nr. 306 (80/81), bind 6a I, *Endr. i rettskrivningen og læreboknormalen for bokmål*.

²³⁰ St.tid. (80/81), bind 7c, *Endr. i rettskrivningen og læreboknormalen for bokmål*, s. 3772-3791, særlig s. 3787, Kirsti Grøndahl (Ap)

²³¹ St.tid. (80/81), bind 7c, *Endr. i rettskrivningen og læreboknormalen for bokmål*, s. 3785.

²³² *Aktuelt Perspektiv*, nr. 2/ 1981.

pragmatisk perspektiv kunne støtten til 1981-reformen allikevel aksepteres. Nettopp fordi denne rettskrivningen var så vid, var det heller ikke så mye som forsvant; de konservative ordene og formene kom for det meste i tillegg. Derfor var det mange som mente at dette allikevel ikke hadde så mye å si; folkelig språk var uansett fremtidens norsk.

Nynorskpolitikk: Målloven av 1980

I behandlingen av Vogt-komiteens innstilling i 1970, var både stortingskomiteen og Stortinget positive til å føre prinsippene i nynorskpolitikken videre. Stortingskomiteen mente sågar at man skulle ta sikte på kvantitativ likestilling (i den grad det var mulig) mellom målformene i statens språkbruk.²³³ Kun tre medlemmer fra Høyre advarte mot denne uttalelsen. Kirke- og undervisningsdepartementet la frem et utkast til ny mållov i januar 1973. Da var det Lars Korvalds samlingsregjering som satt ved makten, men den hadde kun sittet i rundt tre måneder. Det gjør det sannsynlig at den foregående regjeringen – Trygve Brattelis første regjering – også kan ha bidratt til dette arbeidet. Uansett var det et stykke igjen til proposisjonen; i mellomtiden var utkastet ute på høring og til nærmere gjennomgang i språkrådet. Departementets endelige forslag²³⁴ ble lagt frem for Stortinget 30. mars 1979, da Odvar Nordlies regjering satt ved makten. Siden lovforslaget fra departementet og den endelige loven er tilnærmet identiske, vil jeg først si litt om den ferdige loven, før jeg går inn på det var uenighet om.

Rent prinsipielt var det lite nytt i den målloven som kom i 1980. Hovedhensikten ved den nye loven var heller ikke å forandre så mye, men å gjøre målloven klarere og dermed lettere å følge (eventuelt vanskeligere å bryte). Et annet virkemiddel for å øke etterlevingen, var å øke kontrollen. Dette gikk for det første ut på at Kirke- og undervisningsdepartementet skulle få en mer aktiv og kontrollerende rolle.²³⁵ For det andre ble det innført en tradisjon om at KUD skulle legge frem en stortingsmelding om etterlevingen av loven hvert annet år.²³⁶ Forøvrigt inneholdt loven de gamle prinsippene om likestillingen mellom nynorsk og bokmål, målform i svar bestemt av adressaten, og rimelig fordeling mellom hver målform i kommunikasjon som var rettet mot hele landet. Både i stortingskomité og i Odelstinget var det stor enighet om den nye loven. Den

²³³ Innst. S. nr. 189 (1970), bind 7, s. 279.

²³⁴ Ot.prp. nr. 52 (78/79), bind 4c, *Lov om målbruk i offentlig teneste*.

²³⁵ Ot.prp. nr. 52 (78/79), bind 4c, s. 14.

²³⁶ Etter den andre meldingen ble det bestemt at det skulle gå fire år mellom hver (Ot.prp. nr. 19, (87/88))

eneste forandringen som ble gjort på proposisjonen, var at privatpersoner også kunne kreve ”alle løyve, faste formularar o.l. som direkte gjeld deg sjølve” i sin egen målform, som de allerede gjorde med svar på brev.

De få uenighetene som var, dreide seg svært lite om lovens hensikt, men snarere om metode og formelle detaljer. Høyre skilte seg litt ut fra de andre partiene, i komité og Odelsting, ved å stemme imot de mer symbolske vedtakene, som f.eks. i forhold til overskriften og første paragraf. Den nye målloven fikk det offisielle navnet ”Målbruk i offentlig teneste” til forskjell fra den forrige som het ”Målbruk i statstenesta”. Dette ga inntrykk av at den nye loven hadde en bredere gyldighet, siden *offentlig*, utover det *statlige*, og omfatter det *kommunale* og det *fylkeskommunale*. Den første paragrafen ga det samme inntrykket, da den slo fast at nynorsk og bokmål skulle være likeverdige og jamstilte i organer på alle disse nivåene, men resten av loven gjaldt bare for statstjenesten.²³⁷ Det vil si at den første paragrafen kun var et symbolvedtak hva angikk kommune og fylkeskommune, mens den delen av loven som var juridiske forpliktende, kun gjaldt staten. Høyre mente, av formelle grunner, at overskriften og første paragraf burde vise lovens faktiske gyldighet. Arbeiderpartiet og de andre partiene derimot, stemte for overskriften og den første paragrafen. Et annet vedtak, som jeg vil kalle delvis symbolsk, som Høyre gikk imot, var et definisjonsspørsmål om hva som lå i *rimelige fordeling* mellom de to målformene (det var ikke en del av lovteksten). Fem av tretten komitémedlemmer mente at 50/50 burde være målet man strakk seg etter, men med klar bevissthet om at dette ikke kunne oppnås på kort tid. Fire av Høyres fem medlemmer i komiteen stilte seg negative til dette målet, både fordi de mente det var urealistisk, og fordi de mente det kunne skade nynorsken, da folk sannsynligvis ville oppfatte dette som urimelig. Arbeiderpartiets medlemmer var ikke like klart imot kvantitativ likestilling, men fire stykker stilte seg sammen med Høyre, mot to på den andre siden. Jeg kaller dette vedtaket delvis symbolsk fordi jeg mener at få kan ha sett på 50/50 som et realistisk mål, selv om de stemte for. Da mållovens forskrifter ved en revisjon noen år senere fikk et tallfestet mål for rimelig fordeling, ble det 25%, og selv dette er langt fra det som blir oppnådd.²³⁸ I praksis mente alle det samme: at nynorskbruken i staten måtte økes kraftig.

²³⁷ Unntatt for loven var Stortinget, Riksrevisjonen, muntlig språkbruk og internt saksarbeid.

²³⁸ Skjedde mellom 2. og 3. melding om målbruk; omtalt i St.meld. nr. 53 (91/92).

En annen uenighet i komiteen og Odelstinget var hvordan man forholdt seg til nøytrale kommuner, det vil si de som ikke krevde en viss målform i statsorganers kommunikasjon med dem. Statsorganer som hadde flere kommuner innenfor sitt tjenesteområde skulle benytte den målformen som flertallet av kommunene hadde valgt. Frem til 1955 ble ikke nøytrale talt med, men etterpå ble de det. Hvis flertallet var nøytrale ble ikke statsorganet bundet til en bestemt målform. Departementet mente at denne praksisen førte til mindre nynorsk fordi nøytrale kommuner ofte var den største gruppen. Det foreslo en mellomløsning hvor nøytrale kommuner kun skulle telle med hvis de utgjorde over halvparten. Uenigheten på dette punktet dreide seg kun om metode og ikke mål. Mindretallet som stemte imot, mente at den nye metoden ville føre til mindre nynorsk, og ikke mer.

På ett punkt var flertallet i stortingskomiteen uenig med departementet. Departementet mente at det ikke lenger var behov for en egen konsulenttjeneste for målloven, slik det ble foreslått i stortingsbehandlingen av Vogt-komiteens innstilling, og i deres eget lovutkast i 1973. En del av stortingskomiteen var helt uenig med departementet, en annen del ville at departementet skulle se på det igjen. Men igjen – også denne uenigheten dreide seg om metode og ikke mål. Dette punktet var ikke en del av lovteksten.

Den første meldingen om offentlig målbruk konkluderte med at målbruksreglene ikke ble etterlevd fullt ut,²³⁹ det vil si at nynorsk ble brukt mindre enn reglene skulle tilsi. Men det er en del usikkerhetsmomenter her. Før det første fantes det ikke ennå et klart tall på hvor høy nynorsk-prosenten skulle være. For det andre fantes det ikke noe godt tallmateriale fra tidligere, så det var ikke mulig å si sikkert hvilken vei utviklingen gikk. Og for det tredje var også det nye tallmateriale ganske usikkert, siden det baserte seg på selvrapporing. Usikkerheten kom ikke bare av at institusjonen svarte for seg selv, men også at de i liten grad holdt oversikt over sin egen målbruk. Nesten 80% av statsorganene innrømmet at de ikke hadde noen form for kontroll for å sikre den foreskrevne fordelingen mellom nynorsk og bokmål.²⁴⁰ Men med denne usikkerheten i mente, konkluderte meldingen med at særlig sentrale statsorgan hadde en dårlig etterlevelse. Tre av tolv departementer (de som hadde produsert rundskriv) hadde faktisk ikke skrevet et

²³⁹ St.meld. nr. 16 (1983–84), s. 16.

²⁴⁰ St.meld. nr. 16 (1983–84), s. 47, tabell 18.

eneste rundskriv på nynorsk i 1981. Det var kun fem departementer²⁴¹ som hadde en nynorsk-prosent over deres rundskriv som var over 10%. I meldinger og proposisjoner fra Stortinget kunne man se en tydelig økning i bruk av nynorsk, men andelen var allikevel ikke større en 10% for 1981. Imidlertid var ikke Stortinget forpliktet av loven. Men i den publikumsrettede kommunikasjonen brukte statsorganene mer nynorsk: I plakater, oppslag, brosjyrer, kunngjøringer og stillingsannonser varierte nynorsk-tilfanget mellom 20 og 25%. Mange vil synes at dette er en rimelig mengde nynorsk. I forhold til regelen om at statsorgan skulle følge adressatens målform i svarbrev, var det ikke lagt frem noen faktiske tall på etterlevelsen, kun på antall klager. Av 3312 svarbrev, kom det klager på 49, det vil si 1,5%. Dette er jo et lavt tall, men det er vanskelig å si hvor stor andel av lovbruddene dette utgjorde.

Jeg mener det blir galt å bedømme Arbeiderpartiets nynorskpolitikk etter etterlevingen av målloven. Dette er et spesielt lovområde i så måte, og jeg syns de gjorde mer enn hva man kunne forvente for å øke etterlevingen med de siste tiltakene i målloven av 1980. Siden de grunnleggende prinsippene i målloven har vært uforandret siden 1930, er det mer relevant å se på endringen i engasjement, enn i detaljene i lover og forskrifter. Som nevnt i delkapitlet om målloven av 1930, var det en splittet holdning i partiet i forhold til nynorsk. På den ene siden var det folkelig, og dermed bra, samtidig stod det litt i veien for det enda mer folkelige språket samnorsk. Etter som samnorskmålet tilsynelatende nærmet seg, kan det virke som at nynorsk beveget seg fra å være en hindring for samnorsken (hvis man så negativt på det) til å bli et ikke-tema. I de to interpellasjonene på 1950-tallet som tok opp manglende etterleving av målloven, var det flere replikker som tydet på dette. Under diskusjonen av Anders J. Bøyums interpellasjon i 1953,²⁴² uttalte f.eks. nynorskrepresentanten Olav A. Versto at de fleste, ihvertfall mange, bokmålsrepresentanter forlot salen da dette ble diskutert. Han trodde det var fordi de syntes dette var noe pirk.²⁴³ Riktignok var Versto selv Ap-representant, men at en nynorsk-mann engasjerte seg for målloven, hadde lite å gjøre med hvilket parti han tilhørte. Så lenge nynorsk-folk ikke dominerte partiet, vil jeg ikke si at dette hadde så mye å si for Arbeiderpartiets nynorskpolitikk. Olav Hordviks interpellasjon seks år senere,

²⁴¹ Forbruker- og adm.dep. (17%), Kommunaldep. (21%), Kirke- og u.dep. (21%), Landbruksdep. (22%), Handelsdep. (13%); St.meld. nr. 16 (1983–84), s. 41, tabell 5.

²⁴² St.tid. (1953), s. 2192, Anders Bøyum (V).

²⁴³ St.tid. (1953), bind 7b, s. 2203.

antydde mye av det samme.²⁴⁴ Allerede før han hadde stilt spørsmålet, beklaget han nærmest at han tok opp dette tema, som han gikk utifra at nok mange mente var unødvendig. Kjell Bondevik fra KrF kom med en kommentar som muligens var sarkastisk, men som jeg tror sier noe om holdningen fra 1950-tallet, særlig i Ap: Han sa at vi ikke kunne vente med å praktisere målloven til samnorsken var innført; han var redd det kom til å ta litt tid.²⁴⁵ Trygve Bull's innlegg antyder også at samnorsken kan ha satt nynorsken i bakgrunnen: Han understrekte at loven måtte følges – noe som ikke er særlig overraskende – men unnskyldte samtidig den manglende etterlevingen med en litt annerledes tolkning av Jamstillingsvedtaket av 1885: Målet med dette vedtaket var først og fremst å fremme folkelig språk. Med andre ord; det var på en måte greit om Ap prioriterte samnorsken fremfor nynorsken, for de fulgte allikevel grunnintensjonen i det vedtaket som målloven bygde på.

At Ap derimot fikk en ny holdning til nynorsken fra slutten av 1970-tallet, gir partiprogrammene tydelige tegn på. Etter mange år hvor språk ikke ble omtalt i programmene i det hele tatt, kom denne setningen inn i Arbeiderpartiets arbeidsprogram i 1978: ”Vidare arbeid for auka språkleg jamstilling i skuleverket”²⁴⁶. Som sagt, var ikke dette et særlig ambisiøst mål, men det var en start, og det tok opp en viktig del av nynorskpolitikken. Fra og med 1981 hadde nærmest alle programmene en setning om generell språklig likestilling. Fra 1990-tallet av, ble det litt mindre kvantitativt forpliktende ordet *likeverd* brukt.

Stedsnavnspolitikk: Stedsnavnsloven av 1990

De umiddelbare følgene av Vogt-komiteens beslutninger – at et stedsnavnsutvalg ble bestemt opprettet og at språkrådet skulle gjøre forarbeidet til dette – regner jeg som Ap-politikk med samme forbehold som for Vogt-komiteens innstilling for øvrig. Det var også et Ap-styrt departement som gikk god for språkrådets anbefaling, som kom i 1977, og opprettet stedsnavnsutvalget, i 1979. Riktignok var det Willochs Høyre-regjering som regjerte da utredningen ble levert (i 1983), men da departementets proposisjon ble levert 14. april 1989 hadde Brundtland-regjeringen sittet i nesten tre år, derfor anser jeg også denne proposisjonen for å være Arbeiderpartiets verk. At Ap ikke satt i regjering da loven ble vedtatt, har ikke avgjørende betydning. En lovendring som hadde betydning

²⁴⁴ St.tid. (59/60), s. 472, Olav Hordvik (V).

²⁴⁵ St.tid. (59/60), bind 7a, s. 475.

²⁴⁶ Arbark, Aps arbeidsprogram 1978.

for stedsnavnspolitikken, men som ikke var en del av den ”offisielle” oppfølgingen av Vogt-komiteens innstilling, var opphevingen av Skylddelingsloven og iverksettelsen av Delingsloven. Dette arbeidet ble satt igang av en borgerlig regjering. Ved kongelig resolusjon nedsatte den Skylddelingsutvalget²⁴⁷ den 21. oktober 1966. Da dette utvalget leverte sin innstilling²⁴⁸ den 4. des 1972, var det en ny borgerlig regjering som satt ved makten. Men selve loven som ble vedtatt, baserte seg på Ot.prp. nr. 50, og denne ble lagt frem av et Ap-styrt departement 31. mars 1978. Derfor kan jeg si at Ap har gått god for loven (de satt forøvrig også i regjering da den ble vedtatt 23. juni samme år, og loven ble vedtatt enstemmig). Paragrafen om bruksnavn fikk et lite tillegg da loven ble revidert i 1981, men dette hadde liten språkpolitisk betydning.

Det tok svært lang tid før intensjonene fra Vogt-komiteen ble realisert i stedsnavnspolitikken. Verken Vogt-komiteens egen innstilling eller de påfølgende vedtakene på Stortinget innebar noen direkte forpliktelser. Det eneste resultatet var at et eget utvalg skulle se nærmere på saken. I mellomtiden fortsatte praksisen på samme måte som den hadde gjort siden 1957 – forskriftene fra den gang, var fremdeles grunnlaget for stedsnavnsnormeringen rundt omkring i Norge. Man skulle tro at tapet i Høyesterett i 1961 var et skudd for baugen på Arbeiderpartiets stedsnavnspolitikk. Det var ikke tilfelle. Selv om den utøvede politikk ble kritisert også på prinsipielt grunnlag i rettssaken, ble dommen ikke tolket lengre enn akkurat så langt man måtte: Det vil si, kun for de enkelte navnene saken gjaldt. Dette kommer klart frem i et brev sendt fra Kirke- og undervisningsdepartementet til Samferdselsdepartementet i 1966.²⁴⁹ Der skrev departementet at domsavgjørelsen måtte følges for de 13 bruksnavn det var snakk om i dommen – her måtte man ikke bruke den skrivemåten som Høyesterett hadde slått fast at staten var uberettiget til å bruke – utover dette var det åpenbart ingen konsekvenser. Det stod til og med, at hvis det var stedsnavn som sammenfalt med de nevnte bruksnavn, kunne disse bli fastsatt i samsvar med forskriftene fra 1957, siden dommen kun gjaldt bruksnavnene og ikke eventuelle stedsnavn på samme sted. Praksisen fortsatte altså som før, og 1957-forskriftene forble det gjeldende helt frem til Lov om stadnamn

²⁴⁷ Sorenskriver, senere høyesterettsdommer, Per Tønseth var formann for dette utvalget.

²⁴⁸ NOU 1973:31.

²⁴⁹ Brev fra Det Kongelige Kirke- og Undervisningsdepartement til Samferdselsdepartementet, *Skrivemåten av en del navn på kart over Oslo-området i ny serie m/ 1/50 000*, 14.06.66/01.08.66, hovedarkivet til Statens Kartverk, boks Noregs Geografiske Opmåling 407 Rettskrivning på kart. Stedsnavn på kart, mappe 407.0. Generelt. Føresegner om skrivemåten av stadnamn. 1953 – 1972.

ble vedtatt i 1990.²⁵⁰ Det er derfor merkelig at det ikke ble flere rettssaker av samme type.²⁵¹ Kanskje skyldtes det at forskriftene fra 1957 også inneholdt en formalisering av klageretten, slik at en del potensielle saksøkere kunne blidgjøres i klagenemnda.

Vogt-komiteen ønsket, som sagt, at stedsnavnspolitikken skulle få en klarere lovhjemmel og en mildere praksis. Helt generelt gikk dette utpå å gi mer makt til lokalbefolkning, festere og eiere. Disse forslagene hadde lang vei å gå før de kunne bli realisert; gjennom språkråd, spesialutvalg, departement og storting. Innen denne veien var gått, skjedde det en lovendring som påvirket det juridiske grunnlaget for navnenormeringen.

Skylddelingsloven, som var, eller ihvertfall skulle være (jamfør tvilen i Høyesterett), lovhjemmelen for statens normering av bruksnavn,²⁵² ble erstattet av Delingsloven i 1978. Overraskende nok, ble ikke rettssaken fra 1961 og Vogt-komiteens senere anmerkninger, nevnt med et ord under denne lovrevisjonen. Verken Skylddelingsutvalget, departementet, stortingskomiteen eller Odelstinget tok opp dette. I lovforslaget fra førstnevnte, var den problematiske paragrafen fra 1936-versjonen av Skylddelingsloven (fjerde ledd i §24) likefrem gjentatt ordrett:

« Bruksnavn skal i matrikkel og grunnbok skrives overensstemmende med gjeldende regler for tillatt skrivemåte. Før skrivemåten i det enkelte tilfelle blir fastsatt av vedkommende departement, bør eieren (kjøperen) gis anledning til å uttale seg, og hans ønske tas tilfølge, når det går ut på å beholde den gamle skriftform, hvis denne er nasjonalt eller historisk forsvarlig.»²⁵³

Dette utvalget hadde åpenbart ikke funnet denne formuleringen like problematisk som Høyesterett gjorde. En liten formildende omstendighet er det, at paragrafen kun skulle gjelde for eksisterende navn, da det samtidig ble foreslått at nye navn ikke lenger skulle registreres. Denne lille friheten hadde imidlertid lite å gjøre med den problematikken som ble tatt opp i Høyesterett. Det var ikke nye navn som primært kom i konflikt med de gjeldende lover og forskrifter (slik de ble tolket), men eldre navn som hadde en eldre, ”unorsk” stavemåte. Lovforslaget hjalp altså lite på det som hadde vært hovedproblemet.

Da turen kom til departementet, ble hele denne formuleringen fjernet, og det kunne virke som at beskjeden fra Høyesterett og Vogt-komiteen allikevel hadde nådd igjennom. Det

²⁵⁰ Ot. prp. nr. 66 (1988/89), bind 4d, s. 3.

²⁵¹ Basert på uttalelser fra Statens Kartverk (ved Anne Svanevik) og søk i Lovdata Online.

²⁵² Om gårdsnavn også hørte innunder loven var det tvil om. Stedsnavn forøvrig var et statlig anliggende som som kunne normeres uten lovhjemmel.

²⁵³ NOU 1973: 31, s. 49.

eneste kravet departementet stilte til bruksnavnet og skrivemåten, var at ”det må høve på det stedet eiendommen ligger.”²⁵⁴ De mente også at eier selv skulle få bestemme om bruket skulle ha et navn eller ikke. Men i forklaringen til lovforslaget sa departementet (i forhold til skrivemåten) at endringen kun var av formell art: Nærmere bestemmelser hørte mer hjemme i forskrift enn i lov.²⁵⁵ Allikevel fikk ikke forskriftene²⁵⁶ nærmere bestemmelser om akkurat dette, men det er allikevel ikke rimelig å tolke dette som at departementet ville gi grunneiere frie tøyler. I odelstingsdebatten ga departementet klart uttrykk for at de ikke ønsket ikke å endre den gjeldende praksisen for bruksnavn.²⁵⁷ Det er nærliggende å tolke dette dithen, at departementet ønsket at 1957-forskriftene alene skulle angi reglene for skrivemåte og hva som kunne ”høve på stedet eiendommen ligger.” Men det er vanskelig å forstå hvorfor departementet gjorde dette. En av lærdommene fra rettssaken i 1961 var jo nettopp hvor viktig det var å ha en tydelig kobling mellom lov og forskrift. Det må komme tydelig frem i loven hvis noen skal gi nærmere forskrifter om den.²⁵⁸ Det gjorde det ikke i denne loven.

Enda mer overraskende er det at ingen representanter fra de borgerlige partiene reagerte på det nye lovforslaget. Fra denne kanten var det vanlig å støtte mest mulig frihet til grunneierne, og særlig Høyre kan ikke ha vært særlig fornøyd med den språklige standardiseringen i 1957-forskriftene. Allikevel støttet stortingskomiteen proposisjonen fullt ut, og de uttrykte eksplisitt at de gikk utifra at det ikke ble noen endringer i praksisen rundt bruksnavn.²⁵⁹ I Odelstinget var det ingen som forlangte ordet.

Stedsnavnsutvalget ble opprettet ved kongelig resolusjon 12. oktober 1979. Utvalget hadde denne sammensetningen:

²⁵⁴ Ot.prp. nr. 50 (77/78), bind 4b, § 5-3 i lovforslaget.

²⁵⁵ Ot.prp. nr. 50 (77/78), bind 4b, s. 22.

²⁵⁶ Norsk Lovtidende 1979, 1. avd., s. 585.

²⁵⁷ Ot.tid. (77/78), bind 8, s. 577.

²⁵⁸ Lovdata Online, Rt-1961-146, s. 166f.

²⁵⁹ Innst. O. nr. 67 (77/78), bind 6b, s. 3.

Tabell 4: Stedsnavnsutvalgets sammensetning

Gudmund Sandvik	Professor, formann i utvalget
Eyvind Fjeld Halvorsen	Professor, stedsnavnskonsulent for bokmål
Botolv Helleland	Amanuensis, senere stedsnavnskonsulent for bokmål
Oddvar Nes	Førstemanuensis
Aaase Straume	Fylkeskultursjef
Grete Gørvell Halvorsen	Dommer
Kathrine Johnsen	Programsekretær
Jørn Sandnes	Professor

Kilde: NOU 1983:6, s. 7; Aanrud, utkast til NGOs historie

Mandatet deres var å vurdere prinsipielle, praktiske, administrative, økonomiske og andre spørsmål som knyttet seg til skrivemåten av stedsnavn. Dette arbeidet tok drøye tre år. Forslaget de fremmet var NOU 1983:6 og dette ble sendt ut på høring i flere år.

Utredningen startet med en historisk gjennomgang. Denne viste både behovet for en egen lov for stedsnavnsnormering, men også at dette området var preget av stor grad av kontinuitet. Kontinuiteten kan tolkes som en slags apologi for Ap, fordi bråket på 1950-tallet dermed ikke skyldtes radikale omlegginger fra Aps side, men et system og en praksis som fantes fra før. Utvalget la ikke skylden på noen bestemte, men skrev at det hadde vært en viss misnøye med de gjeldende reglene, og/eller praktiseringen av disse: Utvalget var kjent med at det hadde kommet ”ei rekkje klager” på at resolusjonene ikke var blitt fulgt (hvilke ble ikke spesifisert). ”Med visse mellomrom” hadde det også kommet klager på navnekonsulentenes avgjørelser etter at klagerett ble formalisert i 1957.²⁶⁰

Utvalgets lovforslag var i stor grad i tråd med idéene fra Vogt-komiteen. De var begge enige om at avgjørelsene måtte desentraliseres. Riktignok ville Vogt-komiteen gå noe lengre, og gi mer makt til bruks- og gårdeierne, men begge var i hvert fall enige om at lokalsamfunnene burde få mer å si. Stedsnavnsutvalget ville at de samme reglene skulle gjelde for bruks- og gårdsnavn som for andre stedsnavn. Men hovedpoenget i disse reglene var at den nedarvede lokale uttale skulle ha mest å si. Riktignok var dette første punkt i resolusjonene fra 1933 og 1957 også, men andre punkter hindret her utøvelsen i praksis: Mange ord hadde en nasjonal standardisering, slik at de bare kunne skrives på én

²⁶⁰ NOU 1983:6, s. 41.

måte.²⁶¹ Det som gjorde dette punktet enda mer begrensende, var det femte punktet: At kun nynorsk rettskrivning skulle benyttes. Man fikk derfor nasjonale former som *vatn*, *botn* og lignende. Dette var grunnen til at Sognsvann i Oslo het Sognsvatn helt frem til den nye loven kom. Men i det nye lovforslaget var det verken nasjonale former eller påbud om bruk av nynorsk. Det ble åpnet for bruk av både bokmål og nynorsk, og i spesielle tilfeller skulle det til og med være mulig å gå utenfor offisiell rettskrivning. Dog påpekte utvalget fordeler ved en viss regional standardisering, og i de foreslåtte forskriftene stod det at departementet skulle utforme forslag til nasjonale og regionale former som vanligvis skulle brukes. Allikevel var dette en klar oppmykning av de gamle reglene, på grunn av muligheten for både bokmålsformer, regionale former og unntak forøvrig. Dette gjorde at normeringen i langt større grad kunne ta hensyn til lokal uttale.

Desentralisering av systemet gjaldt ikke bare innflytelse, men også konsulentarbeidet. I motsetning til de tidligere to navnekonsulentene for hele landet (en for nynorsk og en for bokmål) foreslo utvalget at det skulle ansettes to navnekonsulenter for hvert universitetsområde (det vil si Oslo, Bergen, Trondheim og Tromsø). Dette var for å håndtere en økt arbeidsmengde, og for å legge til rette for regional tilpasning. Utvalget foreslo også at det skulle opprettes et stedsnavnsråd, bestående av blant annet navnekonsulenter. De ville også utvide den gjeldende ordningen med klagenemnd, med blant annet en formann med juridisk kompetanse (tilsvarende kravene for å bli høyesterettsdommer). Hele klageprosedyren skulle få klarere regler. Dette viste at utvalget tok høyesterettsdommen fra 1961 på alvor, og at de ikke ville at det skulle være tvil om stedsnavnsnormeringens juridiske berettigelse.

Selv om høring og departementsbehandling tok så mye som seks år, var det kun noen små detaljer som ble endret i utvalgets forslag. Departementet mente at formålsparagrafen kunne droppes, selv om de i og for seg var enig i den (at stedsnavn er et kulturminne og samtidig noe praktisk). Ellers mente de at et eget stedsnavnsråd ikke var nødvendig, da de mente språkrådet kunne fylle denne funksjonen. Den kanskje viktigste endringen departementet gjorde, var å gi mer makt til brukseierne. De mente at brukseiere²⁶² kunne stå fritt til å bestemme både navn og skrivemåte for sine bruk når disse ikke sammenfalt

²⁶¹ Norsk Lovtidende 1957, 2. avd., s. 337, punkt A2.

²⁶² Betyr i denne sammenheng både gårds- og brukseiere (alle som har bruksnummer).

med gårdsnavn eller stedsnavn i umiddelbar nærhet. Og selv når de gjorde det, mente departementet at man skulle legge vekt på ønsket til eier eller fester.²⁶³

Departementets forslag ble ikke forandret i kirke- og undervisningskomiteen før det ble lagt frem i Odelstinget i 1989. Da ble det besluttet å utsette behandlingen til år etter. I 1990 ble så loven endelig vedtatt, enstemmig foruten Frps stemmer. Den relativt korte debatten i Odelstinget viste akkurat den enigheten jeg nevnte innledningsvis i dette hovedkapitlet. Flere mente at det var på høy tid at man fikk denne loven, en annen så det slik, at arbeidet Vogt-komiteen startet på, med dette var fullført. Dette var riktig i den forstand at alle emnene Vogt-komiteen tok opp, nå hadde ført helt frem til nye lover. Men det kan diskuteres om arbeidet var fullført, ettersom Vogt-komiteens innstilling ikke var fulgt til prikke, og siden denne loven ikke betød slutten på all språkstrid.

Arbeiderpartiet ga et svært ulikt inntrykk i de to stedsnavnspolitiske lovvedtakene jeg har omtalt her. I behandlingen av Delingsloven i 1978, virker Ap fast bestemt på å fortsette den politikken de gikk inn for i 1936 (med Skylddelingsloven) og meldingene fra Høyesterett og Vogt-komiteen virker glemt. Det merkelige er at heller ingen andre partier så ut til å tenke på dette. Jeg mener det er mest sannsynlig at dette skyldtes manglende oppmerksomhet rundt problemene. Det kunne for eksempel komme av at denne konkrete saken ikke dreide seg spesielt om språkpolitikk. Delingsloven handlet jo først og fremst om eiendom, og kun en liten paragraf omhandlet hvordan bruksnavn skulle normeres. Når det verken i utvalgsforslaget, proposisjonen eller innstillingen ble minnet om hvilke problemer som hadde vært knyttet til dette regelverket, er det mulig at mange rett og slett ikke tenkte på det. Et annet argument for dette, er at denne lovbehandlingen ikke var den offisielle fortsettelsen av Vogt-komiteens arbeid på dette området. Den var det stedsnavnsutvalget som skulle stå for. Allikevel er ikke denne forklaringen helt tilfredsstillende, siden paragrafen om navnenormering både ble forandret og kommentert i lovbehandlingen. Kanskje oppmerksomheten om problemene rett og slett var blitt mindre, fordi problemene hadde blitt mindre? Praktiseringen av 1957-forskriftene var kanskje blitt mildere med årene?²⁶⁴ Uansett fikk dette språkpolitiske området mindre oppmerksomhet enn de andre tre jeg har behandlet. Det kom noen irriterte leserinnlegg når nye kart ble utgitt, og det kom noen klager til Statens Kartverk, men det var ikke

²⁶³ Ot.prp. nr. 66 (1988-89), bind 4d, *Lov om stedsnavn*, s. 20.

²⁶⁴ Anne Svanevik fra Statens kartverk mente imidlertid at dette trolig ikke var tilfelle (svar på mail 7/5-09).

grunnlag for det samme engasjementet som for eksempel for rettskrivningen. Rettskrivningen var noe mange merket hver dag. Stedsnavnsnormeringen påvirket færre og sjeldnere. Som ansvarlig regjering for proposisjonen, er det imidlertid mer sannsynlig at Ap visste hva de gjorde. At det var en bevisst handling fra deres side, å videreføre den gamle praksisen, til tross for de problemene Høyesterett og Vogt-komiteen hadde pekt på, passer godt sammen med den tidligere nevnte reideologiseringen rundt denne tiden. Jeg tenker da på det sosialistiske perspektivet og engasjementet for *folkemål*. Hvis dette stemmer, viser også det, at dette språkpolitiske området, eller i hvert fall denne lovbehandlingen, hadde mindre oppmerksomhet på seg enn rettskrivningen hadde. Under behandlingen av sistnevnte, stemte Ap mot det de egentlig ønsket selv, men under behandlingen av Delingsloven, kunne de følge sin ideologiske overbevisning, fordi få (eller ingen) reagerte.

I løpet av 1980-tallet derimot, ser det ut til å ha skjedd en endring i Ap. Den språkpolitikken de forsvarte i Lov om stadnamn, representerte en klar endring i liberalistisk retning, noe man kan si hang sammen med den generelle høyredreiningen i partiet på 1980-tallet.²⁶⁵ Men betyr det at reideologiseringen rundt 1980 ble kortvarig, og at Aps språkpolitiske holdninger ble endret like fort? Ikke nødvendigvis. Folkemålsintensjonen i stedsnavnspolitikken var fremdeles tilstede, i den forstand at stedsnavn først og fremst skulle basere seg på folks naturlige talemål og følge norsk rettskrivning. Sann sett var kontinuiteten beholdt helt fra før Ap tok aktivt del i denne delen av politikken. Forskjellen fra de tidligere dager, var at dette ikke lenger innebar en omfattende standardisering i samnorsk eller nynorsk retning. Det første fordi dette ikke lenger var et mål, det andre fordi nynorsk ikke lenger hadde enerett på å bli kalt ekte norsk.²⁶⁶ Bevegelsen i liberalistisk retning i løpet av 1980-tallet, ser mer ut til å ha påvirket synet på *gjennomføringen* av språkpolitikken. For det første, inneholdt regelverket i stedsnavnspolitikken noen punkter som må ha virket nokså urimelige i 1990. Jeg tenker da på standardiseringen rundt nynorske former og normering av bruksnavn. Nå vil jeg ikke si at disse punktene virket helt rimelige i 1978 heller, men her må jeg lene meg på forklaringen om manglende oppmerksomhet (for at de ikke ble endret da). Jeg vil allikevel påstå at disse punktene virket enda mer urimelige for de fleste i 1990, og at dette var en av grunnene til at Ap ikke lenger kunne forsvare de gamle reglene. For det andre,

²⁶⁵ Berge Furre, *Norsk historie 1914-2000*, Oslo 2000, s. 254.

²⁶⁶ Dette skjedde som sagt, allerede etter krigen, men da hvilte den samme standardiseringen like godt på samnorsk argumentasjon.

ble nok ikke denne delen av språkpolitikken sett på som så viktig lenger. Jmfør forrige poeng, kunne den ikke lenger brukes til å fremme nynorsken, og dermed var den ikke lenger forbundet med den nåværende språkpolitikken hovedmisjon. Det var rett og slett ikke vært å tviholde på gammel makt eller praksis i dette spørsmålet (hvis det skulle være et ønske).

En annen faktor som var med å trekke loven i liberalistisk retning, var det faktum at *dette var* fortsettelsen av Vogt-komiteens arbeid, i motsetning til Delingsloven i 1978. Loven var derfor fra starten av forbundet med språkfred og kulturfremmende arbeid, noe som sikkert bidro til en positiv innstilling til den. Som tidligere sagt, hadde konsekvensene av Vogt-komiteens arbeid, en noe forpliktende virkning på Ap. Tatt i betraktning at Aps departement faktisk gjorde loven enda mer liberal,²⁶⁷ virker det ikke som at denne forpliktelsen hadde så mye å si lenger – det kan se ut som at Arbeiderpartiet støttet loven helt etter egen overbevisning. Til dette bør det legges til et par forbehold. Siden denne loven ikke var så viktig for den sentrale språkpolitikken lenger, kan det godt hende at Ap her strakk seg lengre enn deres reelle holdning skulle tilsi; kanskje for å vinne stemmer eller godvilje. Det andre forbeholdet når det gjelder Aps initiativ til å gjøre loven enda mer liberal, er at unntaket til denne regelen hadde ganske stor betydning. De brukseierne som hadde bruk for frihet til å bestemme eget bruksnavn, ville først og fremst være de som hadde gamle gårder eller bruk med navn med en gammeldags skrivemåte. Og det var nettopp slike navn som ofte var forbundet med stedsnavn. Dette forbeholdet har gjort at det fremdeles er brukseiere som får navnet på eiendommen sin forandret mot sin vilje. Fra 2008 har en organisasjon ved navn Navnebeskyttelsen Norge jobbet for å gi brukseiere full vetorett i navneendringssaker.²⁶⁸

Ved å gå inn for Lov om Stedsnavn av 1990, flyttet Ap makten nærmere enkeltmennesket, det ville som regel si til lokalsamfunnet, men i visse tilfeller også helt til brukseieren. I teorien var denne loven også en befestelse av statens innflytelse på området, siden det var første gang at stedsnavnsnormeringen fikk en ordentlig juridisk berettigelse; en lovhjemmel. Men i praksis var det omvendt, for normeringen ble allikevel utført som om det fantes en lovhjemmel, og med den nye loven ble den statlige makten over stedsnavn redusert. At Frp stilte seg i opposisjonen til denne loven, er sånn sett litt

²⁶⁷ Med forslaget om at brukseiere skulle kunne stå fritt til å bestemme både navn og skrivemåte for sine bruk når disse ikke sammenfalt med gårdsnavn eller stedsnavn i umiddelbar nærhet.

²⁶⁸ Wikipedia: Navnebeskyttelsen Norge.

overraskende. De sa de mente den nye loven kun ville bidra til unødig byråkrati og så ikke noen grunn til å endre eksisterende navn. Dette var delvis basert på en kritisk uttalelse fra Statkonsult.

Skolepolitikk: Revisjon av skoleloven i 1985

Siden skolepolitikken ble revidert allerede før Vogt-komiteens innstilling var ferdig behandlet i stortinget, er det ikke så mye mer å skrive om den her. Jeg vil allikevel gå inn på én av de senere revisjonene av skoleloven, fordi denne skjedde allerede i 1985, og fordi den reverserte en av de viktige endringene som ble gjort i 1969. Dette var en tilbakeføring som Arbeiderpartiet gikk i spissen for. Under den borgelige Willoch-regjeringen, la departementet frem en revisjon av skoleloven som ikke påvirket avstemningsreglene. De gjeldende reglene, som bygget på foreldreretten, var i tråd med Høyres politikk. Stortingskomiteen valgte derimot å gå inn for en endring, ved å oppheve denne foreldreretten og tilbakeføre allmenn stemmerett. Dette flertallet i komiteen bestod av syv representanter, hvorav fem kom fra Ap, det vil si alle Aps medlemmer i komiteen. De forsvarte sitt valg med at dette var ”et allmenn kulturspørsmål som gjelder hele lokalsamfunnet og den kulturelle utviklingen der”²⁶⁹. De bestemte også at avstemningsresultatet kun skulle være rådgivende for skolestyret. Det siste var viktig for at vedtaket ikke skulle kritiseres på praktisk grunnlag; problemet med allmenn stemmerett var jo det sjeldent resulterte i et bindende valg. Nå var det ikke bindende uansett. Men på en annen side ville det nå alltid være opp til skolestyret å gjøre det endelige valget. Både dette, og prinsippet om allmenn stemmerett, var ansett for å være fordeler for nynorsken. Er det det som motiverer Ap til å støtte denne lovendringen? Det kan ikke utelukkes at det ligger praktiske grunner bak, eller at Arbeiderpartiet mente at denne ordningen rett og slett var mer rettferdig, men det er også nærliggende å trekke en forbindelse til Arbeiderpartiets ”reideologisering” noen år tidligere. Da hevdet de at de fremdeles brydde seg om folkelig språk og at de mislikte at Høyre inntok stillingen som nynorskparti. Utifra dette, er det ikke overraskende at Ap inntok ”nynorskstandpunktet” i denne delen av skoleloven i 1985.

Ny taktikk, gammel ideologi: Konklusjon

Den nye språkpolitikken som ble foreslått i Vogt-komiteens innstilling ble i stor grad virkeliggjort – det tok bare litt tid. Nå ser jeg bort ifra skolepolitikken – som tjuvstartet –

²⁶⁹ Innst. O. nr. 84 (84/85), bind 6b, s. 4.

og opprettelsen av Norsk språkråd – som var utgangspunktet for videre arbeid. I mesteparten av 1970-tallet befant nemlig de øvrige språkpolitiske sakene seg her, for at videre arbeid skulle forberedes eller for at selve saken skulle behandles. Ny rettskrivning og ny mållov ble realisert etter ca. ti år, mens stedsnavnsloven tok ti år til.

Litt utpå 1970-tallet blusset det opp en ny språkpolitisk debatt som forsøkte å bringe tilbake et mer ideologisk perspektiv på saken. Den sosialistiske argumentasjonen som først og fremst ble benyttet av Ap på 1930-tallet, ble tatt opp igjen, sammen med feminisme og sosiolingvistik. I begynnelsen av 1980-tallet viste Arbeiderpartiet i partimedier og program at de støttet opp om hovedbudskapet i denne debatten. Var dette en slags språkpolitisk gjenoppvåkning for partiet, eller hadde de ment dette hele tiden? 1970-tallet var helt klart et oppsving for sosialistisk tankegang og det er absolutt sannsynlig at dette påvirket Ap. Samtidig er det viktig å legge merke til hvordan språkpolitikken, og særlig samnorsken, ble skjøvet lengre og lengre vekk i løpet av språkstriden. Som jeg skrev i konklusjonen i kapittel to, var det først deler av argumentasjonen for språkpolitikken som forsvant, deretter virker det som at Ap forsøkte å omtale språkpolitikken generelt minst mulig. Men de fortsatte allikevel å føre den samme politikken. Det må derfor konstateres at det ikke alltid er en klar sammenheng mellom det Arbeiderpartiet gjorde og det de sa. Dette er et argument for at Ap ikke behøvde å forlate det sosialistiske synet på språkpolitikken, selv om det forsvant som argument, og selv om politikken ble forandret i 1963. Jeg ser på det som mest sannsynlig at det sosialistiske perspektivet på språkpolitikken ble moderert også innad i partiet, men at det aldri ble forlatt helt. Da Ap slapp dette til i offentligheten igjen i 1981, skyldtes det nok også en fornyet interesse i partiet, men trolig mer en forandring i det politiske klima. Nå kunne denne tankegangen vinne gjenklang igjen (noe debatten på 1970-tallet allerede hadde vist).

Det er tydelig at innstillingen fra Vogt-komiteen og den brede enigheten på Stortinget under behandlingen av denne, virket forpliktende. Til tross for at Arbeiderpartiet i 1981 dro frem gamle sosialistiske holdninger til språkpolitikken og snakket om folkelig språk, stemte de allikevel for bokmålets liberaliseringsreform samme år. Både Ap og de andre partiene som hadde støttet samnorskpolitikken, var av flere grunner nødt til å støtte denne reformen. Om Ap fremdeles støttet folkelig språk som et mål, hadde de nok endret oppfatning av hva slags middel som kunne brukes. Troen på statlig styring, særlig i

forhold til språk, og troen på sammensmelting av bokmål og nynorsk, var i hvert fall sterkt redusert siden 1930-tallet.

I forhold til nynorskpolitikk var situasjonen annerledes, for her hadde ikke Vogt-komiteen anbefalt en endring i politikken. Alle partier unntatt Frp støttet den nye målloven og dermed en videreføring av den gamle politikken. Jeg tror Arbeiderpartiet så det som et mål å markere seg som nynorsk-parti i denne tiden. I det nevnte temanummeret av *Aktuelt perspektiv* var det noen som uttrykte misnøye med at Høyre gjorde det samme, og det virker som de mente at Høyre beveget seg inn på Arbeiderpartiets domene. Kombinasjonen av at Ap fremdeles støttet folkelig språk, men innså at samnorsk i beste fall lå langt unna, kan ha gjort at Ap ønsket å satse mer på nynorsk. Akkurat i saken om målloven fikk ikke Arbeiderpartiet så mye sjanse til å skille seg ut, men den lille forandringen i skoleloven i 1985 kan ha vært et forsøk på nettopp det.

Den nye stedsnavnsloven var en avgjort sak for Ap på samme måte som rettskrivningen. Å stemme imot var nærmest ingen mulighet. Selv om Arbeiderpartiet ønsket å fremme nynorsken, var det ikke lenger mulig å bruke denne politikken til det. Å si at stedsnavn skulle fortsette å bli normert utelukkende etter nynorsk ville være utenkelig i 1990. Den høye graden av statlig styring som stedsnavnspolitikken innebar var i det hele tatt utdatert. Det merkelige er at ikke endringen skjedde tidligere, for allerede i rettssakene på 1950-tallet ble praksisen stemplet som uriktig. Ikke bare ut ifra det svake og uklare juridiske grunnlaget, men også basert på dommernes egen rimelighetsvurdering. At Ap ga såpass sterk støtte til den nye stedsnavnsloven, men forsvarte den gamle praksisen under behandlingen av *Delingsloven* i 1978, skyldtes trolig den generelle liberalistiske utviklingen i partiet i løpet av 1980-tallet.

Konklusjon

I den perioden jeg har studert, skjedde det en stor utvikling innenfor Arbeiderpartiets språkpolitikk. Jeg vil nå sammenfatte denne utviklingen med den tredelingen jeg har benyttet gjennom hele oppgaven: Mål, middel og motiv. Samtidig vil jeg forsøke å forklare de endringene som skjedde, med de forklaringsmodellene jeg presenterte i innledningen. Disse var *sammenheng med generell politikk, forhold mellom ideologi og taktikk*, og eventuelt *bruk av vikarierende motiver*. Jeg vil gå gjennom utviklingen kronologisk, men forsøke å holde de tre delene fra hverandre, så langt det fungerer naturlig.

En viktig kilde for å forstå Arbeiderpartiets opprinnelige motiver i språkpolitikken, er Halvdan Koht. Han stod sentralt i både formuleringen og realiseringen av den tidligste språkpolitikken, det vil si *det samnorske folkemål* og 1938-reformen. Hans motiver for Aps engasjement i språkpolitikken kommer tydelig frem i brosjyren *Arbeidarreiseing og målspørsmål*, men også i den offisielle partipolitiske ytringen fra 1929-komiteen, der han var formann. Dette viser at Kohts motiver og meninger hadde stor innflytelse på partiet og at Koht trolig er representativ for partiet i så måte.

Det ser ut til at Arbeiderpartiet hadde tre motiver da de gikk inn for samnorsk folkemål. Disse var det sosialistiske, det nasjonalistiske og det praktiske. De to siste delte de med de partiene som fra før gikk inn for det samme målet, f.eks. Venstre. Det nasjonalistiske motivet hadde imidlertid en litt annen vri i Ap, basert på Halvdan Kohts filosofi. Denne vrien var klasseorientert og gjorde at favoriseringen av ”norske” ord fremfor ”danske” ord, ikke dreide seg så mye om nasjonalt opphav, men om klasse. Problemet med ”danske” ord i det norske språk var at de var innført av en dansk *overklasse* og at de ble opprettholdt som standard av en norsk *overklasse*. Koht hadde også et syn på nasjonalisme generelt som ikke var lik det tradisjonelle. Han mente at nasjonalisme handlet om å gjøre nasjonen mer fullkommen ved at flere grupper fikk forme samfunnet. Det nasjonalistiske perspektiv i denne sammenheng, handlet således om å fremme nasjonen ved å gi arbeiderspråket en større plass. Og omvendt ville et nasjonalt språk også være en støtte og fordel for arbeiderne.

Et annet motiv som Ap delte med flere andre, var det praktiske. Samnorsk folkemål var praktisk av to grunner: Ved å samle folket om ett språk, ville man bli kvitt de problemene

som fulgte av landets tospråkssituasjon; det vil si språkstrid, nasjonal splittelse, og økonomiske, pedagogiske og administrative byrder. Den andre grunnen var at det nye målet ville ligge nærmere folks naturlige talemål, noe som både ville gi folk en sterkere følelse av tilhørighet til språket og samtidig gjøre opplæringen lettere.

Det motivet som var mer særegent for Arbeiderpartiet, var det sosialistiske. Kanskje var det det argumentet som overbeviste flest i partiet, siden det var forbundet med selve kjernen i partiets ideologi: Klassekamp. Fra før av, hadde Ap kun agitert for klassekamp med vekt på materielle goder. Koht overbeviste sine partifeller om at kulturen også var en viktig del av klassekampen; arbeiderne kunne ikke nøye seg med å ta makten over arbeidslivet og la overklassen få beholde åndslivet. Og man kunne ikke skape en arbeiderstat, og la overklassemålet bestå som det offisielle! Som det het i uttalelsen fra 1929-komiteen: ”overklassemålet faller med overklassen”²⁷⁰

Dette var motivene for målet *sammorsk folkemål*. I tillegg hadde Ap et motiv for å i det hele tatt ta stilling til språkspørsmålet (og kulturspørsmål generelt): De hadde stor fremgang og det var en sjanse for at de snart kunne sitte med regjeringmakten. Da var det nødvendig å ha avklart en fullstendig politikk for alle samfunnsområder. Man kan også si at det var viktig for partiet i alle fall å ha dette avklart, slik at man ikke fremstod som splittet i offentligheten.

Jeg kaller den første perioden for ideologisk, fordi jeg mener at målet *sammorsk folkemål* var en reell overbevisning for de fleste i partiet. Den politikken som Ap iverksatte da de kom i regjering, hang også godt sammen med det ideologiske grunnlaget de hadde presentert. Det kan selvfølgelig hende at de regner med å vinne stemmer med språkpolitikken deres, hvilket de selvsagt ikke ville ha noe imot, men jeg mener allikevel at ideologiske hensyn veide tyngst i disse handlingsvalgene. Til støtte for det syn, er også det faktum at språkpolitikken henger godt sammen med den øvrige politikken. Arbeiderpartiet er på denne tiden et klart klasseparti og valget av *sammorsk folkemål* virker helt klart som det mest passende alternativet utifra dette.

Utover på 1930-tallet, men enda klarere etter krigen og utover på 1950-tallet, gikk Ap fra å være et klasseparti til å bli et folkeparti. Den bredere appellen var forbundet med en

²⁷⁰ Protokoll fra Arbeiderpartiets landsmøte 1930, s. 144.

forflytning av fokus vekk fra klasseperspektivet, noe som også påvirket språkpolitikken. Det sosialistiske motivet hadde aldri blitt trukket veldig mye frem i den offentlige argumentasjonen, så den ble ikke påvirket så mye; men det er nærliggende å tro at at partiets motivasjon for språkpolitikken ble påvirket. Det sosialistiske motivet var trolig ikke så sentralt lenger. Krigen gjorde også noe med det andre ideologiske motivet for *sammorske folkemål*, altså det nasjonalistiske. Andre kriterier lå nå til grunn for gradering av ”norskhet” og det hadde lite med språk å gjøre. Nasjonalisme var med andre ord ganske utdatert som argument og motiv i språkdebatten, i hvert fall for Arbeiderpartiet sin del. Det som dermed gjenstod som hovedmotiv for Aps språkpolitikk, var de praktiske hensyn.

Her er det hensiktsmessig at jeg veksler over til *målets* utvikling. Målet for Arbeiderpartiets språkpolitikk var altså *sammorske folkemål*. Dette begrepet var fordelaktig, fordi det skjulte de underliggende ideologiske motivene, både *mellom* partiene, og innad i Arbeiderpartiet over tid. Begrepet ga derfor også et inntrykk av større enighet da Ap hadde andre motiver enn de andre, og av større kontinuitet i Arbeiderpartiets egen politikk, til tross for at motivene muligens endret seg. Jamfør motivene på 1930-tallet, kan man jo si at målene da var *et norskere språk*, *et arbeiderspråk*, og *et felles språk*, mens det på 1950-tallet stort sett var bare det siste som gjaldt. Allikevel var *sammorske folkemål* et dekkende begrep, fordi det kunne romme alle disse målene, eller bare noen. Sånn sett, kan man godt si at Aps mål forble det samme. Det som jeg tror i større grad forklarer den endrede politikken i den andre perioden (enn hva de la i *sammorske folkemål*), er at Arbeiderpartiet fikk flere viktige mål, som var vanskelige å forene med målet om *sammorske folkemål*. Disse var *å skape språkfred* og *å skape fred rundt partiet*. Reaksjonene og problemene som dukket opp særlig på 1950-tallet, ble etter hvert en stor belastning for partiet, og det ble derfor viktig for dem å gjøre noe med disse. Det er av denne grunn jeg vil betegne mange av de språkpolitiske handlingene i den andre perioden for *taktiske*, fordi de bygget på en avveining mellom disse tre målene, og fordi noen av dem la større vekt på andre hensyn enn ideologiske hensyn. De endrede formuleringene i partiprogrammet, hvor de først fjernet begrepet *sammorske* og deretter *folkemål*, ser jeg på som utelukkende taktiske handlinger. De kom ikke av en endring i det egentlige målet, men av at disse ordene var blitt belastede begreper som det ikke lønnet seg å trekke frem. Forliket mellom staten og Foreldrebevegelsen hadde også lite med ideologi å gjøre, og var mer drevet av taktikk (selv om det er usikkert hvor mye de egentlig ga i dette forliket). Opphevelsen av Oslo-

vedtaket er et annet eksempel på en handling som ble gjennomført mer på grunn av taktisk nødvendighet enn endret ideologi. Man kan også kalle læreboknormalen for delvis taktisk, fordi den til en viss grad gikk i motsatt retning av 1938-rettskrivningen.

Det er vanskelig å vurdere om ideologiske eller andre hensyn har veid tyngst i disse og andre handlinger, særlig fordi forsvaret for handlingene kunne være taktiske i seg selv. Det er ingen tvil om at det var et reelt mål for Ap å skape språkfred, men det er mer usikkert hva de rent faktisk gjorde for å oppnå dette. Mange av handlingene i den andre perioden ble presentert som tiltak for å fremme språkfred, men hadde gjerne den motsatte virkningen. Opprettelsen av språknemnda, den nye skoleloven, og læreboknormalen er eksempler på dette. Det er derfor nærliggende å mistenke det språkfredsforemmende motivet for å ha vært et vikarierende motiv; ikke på den måten at dette ikke var et motiv for partiet overhodet, men at det skjulte hovedmotivet i disse spesielle handlingene. For det kan virke som at *det samnorske folkemål* fremdeles var det viktigste målet for Arbeiderpartiet ut denne perioden.

Aps middel for å nå sine språkpolitiske mål, var en relativt radikal styring. Jeg går utifra dette på grunnlag av Aps generelle styringsideologi og den intensiverte språkstriden som fulgte Arbeiderpartiets språkpolitikk. Et eksempel på Aps radikale styring, er hvordan de sørget for å få gjennomført 38-rettskrivningen i sin mest radikale form i skolen. Jeg tenker da på Oslo-vedtaket og endringene i skolelovene som ga foreldrene mindre valgfrihet. Dette skyldtes generelt at Ap så på statlig styring som noe utelukkende positivt, både i den betydning at det var effektivt og ga resultater, men også i den betydning at det var rettferdig. De to eksemplene jeg nettopp trakk frem, var fra henholdsvis 1939 og 1959; jeg mener med andre ord at utviklingen ikke var så stor i denne perioden. På samme måte som få av de språkpolitiske handlingene på 1950-tallet virkelig fremmet språkfred, var det også få som reduserte den statlige styringen. Dette hang jo sammen. Rent formelt kan man si at opprettelsen av språknemnda skapte en ny fremgangsmåte, et nytt middel, for å nå det språkpolitiske målet. Dog, vil jeg ikke si at dette stakk særlig dypt. Med sitt bundne mandat, var språknemnda hovedsakelig en fortsettelse av den statlige språkstyringen, bare i en litt annen form. Tellereformen i 1951 viste tydelig at Ap ikke hadde mistet troen på statlig styring på denne tiden. Men frem mot det språkpolitiske vendepunktet i 1963 må det ha skjedd en utvikling i partiets syn på statlig styring (generelt eller spesifikt). Det er usikkert om Arbeiderpartiet så på sin

språkpolitiske styring som mindre rimelig eller rettferdig etter problemene og reaksjonene på 50-tallet. Men vanskeligere var det definitivt blitt; og etter at deler av språkpolitikken til og med hadde lidd rettslige nederlag, var det uunngåelig å stille spørsmålstegn ved styringens effektivitet. Var det mulig for staten å styre språket?

Vendepunktet i 1963 betød i praksis at Ap oppga sin radikale statlige styring av språket. Riktignok gjaldt den statlige styringen som fra før var igangsatt, i mange år til, men de påfølgende språkpolitiske vedtakene som Ap var med på å fatte, gjorde den statlige styringen mindre (med unntak av nynorskpolitikken) – i tråd med Vogt-komiteens anbefalinger. Denne omleggingen, og dermed også vendepunktet i 1963, hang sammen med en prioritering mellom mål. 1950-tallet viste at det vanskelig lot seg gjøre å kombinere de to målene *språkfred* og *samnorsk folkemål*. Ettersom behovet for språkfred – for språket sin skyld, eller for partiet – ble stadig mer presserende, ble Ap nødt til å velge mellom disse to målene. Valget ble språkfred. Jeg vil imidlertid ikke si at Ap dermed avviste samnorsk folkemål som et mål; det var bare blitt mer usikkert, og uten tvil, langt mer langsiktig.

Endringen i prioriteringen av mål, betød ikke nødvendigvis en endring i motivene for hvert mål. Det sterkeste motivet for å støtte samnorsk folkemål, kunne for eksempel fremdeles være det praktiske. Men prioriteringen av målet *språkfred*, betød at motivet for den *utøvede* politikken ble å *skape språkfred* (og dermed også å *skape fred rundt partiet*), trolig med unntak av nynorskpolitikken. Den kunne nemlig fremdeles kobles til folkemålsideologien, mens endringen av skoleloven i 1969 og bokmålsreformen i 1981 bør sees på som taktiske handlinger. Liberaliseringen av stedsnavnspolitikken i 1990 var taktisk i den forstand at den i størst grad skyldtes endring i syn på *middel* enn på *motiv* og *mål*. Men dette vedtaket var neppe et så stort offer, for Ap hadde også selv beveget seg i liberalistisk retning i løpet av 1980-tallet, og stedsnavnspolitikken var ikke lenger en så viktig del av språkpolitikken deres. Det sosialistiske motivet, som jeg skrev kom i bakgrunnen på 1950-tallet, ble tatt frem igjen i begynnelsen av 1980-tallet. I 1980 presenterte bladet *Brorskap*, ni retningslinjer for partiets fremtidige språkpolitikk, som var utarbeidet av et utvalg. I partiorganet *Aktuelt perspektiv* var et helt temanummer viet temaet språk i 1981. Begge disse ytringene føyet seg til en språkdebatt som startet på 1970-tallet. Denne hadde et mer faglig og ideologisk fokus enn den forrige (1950-tallets) og den påstod at sistnevnte var falsk fordi den var avideologisert. Mange av meningene

som kom frem i disse to bladene, hadde en slående likhet til debatten fra 1930-tallet. Emnene som gikk igjen var språklig undertrykking, stygt og pent språk, identifisering med språk, byråkratspråk, elitespråk og arbeiderspråk. Det nasjonalistiske motivet var fremdeles utdatert (og vil nok fortsette med det), og det praktiske ble heller ikke tillagt mye vekt.

At det praktiske motivet hadde mindre betydning, gjorde at den praktiske delen av målet – *det sammorske* – ble skjøvet til side. I programmet fra 1981 het det kun ”folkelig talemål” og ”folkelige innslag i skriftspråket” – som man kan si tilsvarer *folkemål*, men ikke noe som minnet om *sammorsk*. Denne gangen tror ikke det er taktisk; jeg tror dette målet nå fremstod som fullstendig utdatert for de aller fleste, både innenfor og utenfor partiet. Å gå løs på samnorskprosjektet på nytt var rett og slett en umulighet. Det som da gjenstod av folkemålsfremmende arbeid, var først og fremst nynorskpolitikken. Man kan dermed si at Arbeiderpartiet delvis holder fast på det gamle målet, men at det har fått et litt annet praktisk innhold. Målet er ikke lenger å nå frem til ett mål som kan kalles *folkemål*, men å styrke det *folkemålet* som finnes, hvilket i praksis betyr å styrke *nynorsken*. Holdningen til hva som er *folkemål* er ikke så eksklusiv lenger – deres egen språkpolitikk hadde jo tross alt gjort bokmålet litt mer ”folkelig” – men hvis man skulle drive en politikk som aktivt fremmet *folkemålet*, var nynorskpolitikk definitivt det mest naturlige. Bokmålet klarte seg jo på egen hånd, og det var lite Ap kunne gjøre for å påvirke det i (enda) mer folkelig retning. Nynorskpolitikk var praktisk å forholde seg til, fordi den var formalisert i lover, forskrifter, kvoteregler og støtteordninger. Målet kunne ganske enkelt være å følge de gjeldende lovene (hvilket var mer krevende enn det høres ut som). Riktignok skrev Ap også i sine programmer i 1981 og 1982 at de ville styrke ”det folkelige innslaget i skriftspråket” og ”styrke[...] respekten for dialektene”, men jeg mistenker at dette hadde en svært liten rolle i praktisk politikk i forhold til nynorskpolitikken.

Om reideologiseringen i 1980/81 ga litt nytt liv til gamle motiver, ser jeg på det som mindre sannsynlig at troen på midlene, altså styringen, kom tilbake på samme måte. Erfaringene særlig fra 1950-tallet, hadde vist at den statlige styringen av språket var svært vanskelig å gjennomføre og det var ingen grunn til at tro at det skulle være lettere på 1980-tallet. Tvert imot hadde utviklingen i samfunnet hatt en klar retning av individualisering (muligens med et unntak for 1970-tallet, men ikke slik at hele utviklingen ble reversert), hvilket i politikken betød et ønske om mindre statlig styring.

Uavhengig av i hvor stor grad Arbeiderpartiet selv var påvirket av dette, var det noe de var nødt til å ta hensyn til. En radikal statlig styring, av typen 1950-tallet, ville rett og slett ikke bli akseptert. Den nye betydningen av målet *folkemål*, nemlig nynorskpolitikken, skulle egentlig også kreve ganske radikale midler for å bli gjennomført fullt ut. At den ikke ble det, til tross for at målene som ble satt i målloven av 1980, er et tydelig vitnesbyrd på at Aps syn på statlig styring var endret. Grunnen til at nynorskpolitikken ikke ble gjennomført fullt ut (at målloven ble fulgt, f.eks.), er at Ap hadde grenser for hvor sterke virkemidler de kunne bruke, og disse lå lavere enn de hadde gjort tidligere. Den samme grunnen lå trolig også bak liberaliseringen av stedsnavnspolitikken i 1990. Selv om motivene og målene i stor grad var de samme, var den gamle fremgangsmåten blitt svært vanskelig å forsvare.

Arbeiderpartiets språkpolitikk hadde sitt utgangspunkt i *samnorsk folkemål*. Den første delen av dette begrepet – samnorsk – står i sterk kontrast til den senere nynorskpolitikken, som aktivt bidrog til å opprettholde tospråkssituasjonen. Den andre delen – folkemål – representerer derimot en rød tråd gjennom hele Aps språkpolitikk. Riktignok skjuler dette ordet ulike motiver og nyanser av språklige mål, men det følges gjennomgående av ett språkpolitisk prinsipp – støtte til det språket som Arbeiderpartiet har sett på som undertrykt eller forfordelt.

Kilder og litteratur

Trykte kilder

Partipublikasjoner

Håndbøker for DNA (argumenter og fakta for valgkampen): 1953, 1957, 1961, 1965
Protokoll fra DNAs landsmøter: 1930, 1933, 1936, 1939, 1959
Arbeid- og prinsippprogrammer: 1933, 1936, 1939, 1945, 1949, 1953, 1958, 1962, 1969,
1971, 1974, 1977, 1978, 1981, 1982, 1986, 1990, 1992, 1996, 1998, 2001, 2006

Departementspublikasjoner

Kirke- og undervisningsdepartementet, *Svar på kritikk av Framlegg til læreboknormal 1957*, Oslo 1958
Kirke- og undervisningsdepartementet, *Indstilling fra Retskrivningskomiteen*, Kristiania 1917
Kirke- og undervisningsdepartementet, *Framlegg til læreboknormal 1957*, Oslo 1957

Stortingsforhandlinger

St.tid. (1885), bind 7, *ang. Folkemaalets Ligestillen med Skriftsproget*, s. 750-760
Indst. S. No. 111 (1885), bind 6, *Forestilling om Folkemaalets Ligestillen med Skriftsproget*
Ot.prp. nr. 23 (1929), bind 3, *Lov um målbruk i statstenesta*
Innst. O. V (1929), bind 6b, *Lov um målbruk i statstenesta*
Besl. O. nr. 115 (1930), bind 6b, *Lov um målbruk i statstenesta*
Ot.tid. (1930), bind 8, *Lov um målbruk i det offentl. styringsverket*, s. 823-879
St.prp. nr. 1 Tillegg nr. 3 (1934), bind 2, *Um løyving til ei ny rettskrivningsnemnd*
St.tid. (1934), bind 7b, *Ny rettskrivningsnemnd*, s. 1815-1846
Ot.prp. nr. 44 (1936), bind 3, *Lov um folkeskulen på landet*
Ot.prp. nr. 45 (1936), bind 3, *Lov om folkeskolen i kjøpstadene*
Innst. O. XXVIII (1936), bind 6b, *Lov um folkeskulen på landet*
Besl. O. nr. 143 (1936), bind 6b, *Lov um folkeskulen på landet*
Besl. O. nr. 144 (1936), bind 6b, *Lov om folkeskolen i kjøpstadene*
Besl. L. nr. 154 (1936), bind 6b, *Lov um folkeskulen på landet*
Besl. L. nr. 155 (1936), bind 6b, *Lov om folkeskolen i kjøpstadene*
Besl. L. nr. 131 (1936), bind 6b, *Lov om forandring i lov om skylddeling m. v. av 20. august 1909*
Ot.tid. (1936), bind 8, *Forandr. i lov om skylddeling m. v.*, s. 512-524

Innst. S. nr. 216 (1937), bind 6a, *Om ny rettskrivning*
St.tid. (1937), bind 7b, *Ny rettskrivning*, s. 1725-1795
St.med. nr. 31 (1937), bind 2b, *Om ny rettskrivning*
St.tid. (1937), bind 7b, *Ny rettskrivning*, s. 1725-1794
St.prp. nr. 1 Tillegg nr. 3 (1950), bind 1b, *Norsk Språkenemnd*
St.tid. (1950), bind 7b, *Ny uttale av visse talord*, s. 2080-2088
Innst. S. nr. 332 (1951), bind 6a I, *Norsk Språkenemnd*
St.tid. (1951), bind 7b, *Norsk språkenemnd*, s. 2637-2710
St.tid. (1952), bind 7b, *Interpell. [...] om en ABC m. v. oversendt Språkenemnda*, s. 1782-1784
St.tid. (1953), bind 7a, *Interp. fra repr. Fredriksfryd om foreldrebevegelsens ABC*, s. 496-510
St.tid. (1953), bind 7b, *Interpell. frå repr. Bøyum om målbruken i statstenesta*, s. 2192-2206
St.tid. (1954), bind 7b, *Interp. [...] om avstemningsreglene for skolesproget*, s. 2925-2931
St.meld. nr. 35 (1957), bind 2b, *Om lærebøkene i skoleverket*
Innst. S. nr. 112 (1957), bind 6a, *Om lærebøkene i skoleverket*
St.tid. (1957), bind 7a, *Om lærebøkene i skoleverket*, s. 1528-1547
St.meld. nr. 50 (1958), bind 2b, *Ny læreboknormal*
Ot.prp. nr. 30 (1958), bind 3, *Lov om folkeskolen*
Innst. S. nr. 193 (1958), bind 6a, *Ny læreboknormal*
St.tid. (1958), bind 7b, *Ny læreboknormal*, s. 2457-2558
Ot.tid. (1959), bind 8, *Lov om folkeskolen*, s. 5-161
Innst. O. II (1959), bind 6b, *Lov om folkeskolen*
Besl. O. nr. 16 (1959), bind 6b, *Lov om folkeskolen*
St.meld. nr. 14 (59/60), bind 2b, *Om målbruken i Norsk Rikskringkasting*
Innst. S. nr. 112 (59/60), bind 6a, *Om målbruken i Norsk Rikskringkasting*
St.tid. (1959-60), bind 7a, *Om målbruken i Norsk Rikskringkasting*, s. 1843-1922
St.tid. (59/60), bind 7a, *Interp. frå repr. Hordvik om lova om målbruk i statstenesta*, s. 472-484
Ot. prp. nr. 59 (66/67), bind 4a, *Lov om grunnskolen*
St.meld. nr. 15 (68/69), bind 3a, *Om språksaka*, Vedlegg: Vogt-komiteens innstilling
Innst. O. XIV (68/69), bind 6b, *Lov om grunnskolen*
Besl. O. nr. 33 (68/69), bind 6b, *Lov om grunnskolen*
Ot.tid. (68/69), bind 8, *Lov om grunnskolen*, s. 253-407
Innst. S. nr. 189 (69/70), bind 6a, *Om språksaken*
St.tid. (69/70), bind 7c, *Om språksaken*, s. 2718-2790
Ot.prp. nr. 43 (70/71), bind 4a, *Lov om Norsk språkråd*

St.tid. (70/71), bind 7b, *Spm. [...] valg av lærebøker m. moderat el. radik. sprogform*, s. 2094

St.tid. (71/72), bind 7a, *Spm. fra repr. Langslet om valg av lærebøker [...]*, s. 30-32

St.tid. (72/73), bind 7a, *Spørretime, spm. 8*, s. 256-257

St.tid. (72/73), bind 7a, *Interp. [...] om [...] parallellklasse grunnskolen ut*, s. 276-281

St.tid. (72/73), bind 7b, *Spørretime, spm. 4*, s. 1797-1798

Innst. O. nr. 74 (74/75), bind 6b, *Lov om brigde i lov av 13. juni 1969 nr. 24 om grunnskolen*

St.tid. (76/77), bind 7b, *Interp. fra repr. Langslet om [...] språkpol. spørsmål*, s. 2227-2241

Ot.prp. nr. 50 (77/78), bind 4b, *Om lov om kartlegging, deling og registrering [...] (delingsloven)*

Innst. O. nr. 67 (77/78), bind 6b, *Om lov om kartlegging, deling og registrering [...] (delingsloven)*

Besl. O. nr. 90 (77/78), bind 6b, *Om lov om kartlegging, deling og registrering [...] (delingsloven)*

Ot.tid. (77/78), bind 8, *Lov om kartlegging, deling og registrering [...] (delingsloven)*, s. 576-582

Ot.prp. nr. 52 (78/79), bind 4c, *Lov om målbruk i offentlig teneste*

Innst. O. nr. 31 (79/80), bind 6b, *Lov om målbruk i offentlig teneste*

Besl. O. nr. 29 (79/80), bind 6b, *Ny lov om målbruk i offentlig teneste*

Ot.tid. (79/80), bind 8, *Lov om målbruk i offentlig teneste*, s. 178-211

St.meld. nr. 100 (80/81), bind 3f, *Endr. i rettskrivningen og læreboknormalen for bokmål*

Ot.prp. nr. 48 (80/81), bind 4b, *Endringer i lov [...] (delingsloven)*

Innst. S. nr. 306 (80/81), bind 6a I, *Endr. i rettskrivningen og læreboknormalen for bokmål*

Innst. O. nr. 75 (80/81), bind 6b, *Endringer i lov [...] (delingsloven)*

St.tid. (80/81), bind 7c, *Endr. i rettskrivningen og læreboknormalen for bokmål*, s. 3772-3791

St.meld. nr. 16 (83/84), *Målbruk i offentlig teneste*

Innst. S. nr. 138 (83/84), bind 6a I, *Målbruk i offentlig teneste*

St.tid. (83/84), bind 7b, *Målbruk i offentlig teneste*, s. 3146-3158

Innst. O. nr. 84 (84/85), bind 6b, *[...] grunnskolen [...]*

Ot. prp. nr. 66 (88/89), bind 4d, *Lov om stedsnavn*

Ot.tid. (89/90), bind 8, *Lov om stedsnavn*, s. 76-81

Lovtidende og rettsdokumenter

Norsk Lovtidende 1933, 2. avd., s. 158

Norsk Lovtidende 1957, 2. avd., s. 337

Norsk Lovtidende 1979, 1. avd., s. 585

Lovdata Online, Rt-1960-642, *Forfatterforeningen av 1952 mot Forfatterforeningen*

Lovdata Online, Rt 1961-146, *stedsnavnsaken*

Lovdata Online, RG-1964-337, *Smebye-saken*

Norges offentlige utredninger

NOU 1973:31

NOU 1983:6

Klipparkiv: artikler

Arbeiderbladets klipparkiv, 1950-1981, tema: målspørsmål

Utrykte kilder

Arbeiderbevegelsen arkiv og bibliotek

Boks: A-0026

Oslo Arbeiderparti, A-Møtebøker, Skolestyregruppa, 1926-55, Forhandlingsprotokoll

Boks: A-0017

A-Møtebøker, Kommunegruppa, 1926-1937

Boks: A-0001

A-Møtebøker, Oslo Arbeiderpartis styre, 1945-49

Arbark: DNA arkiv

D. saksarkiv

Da. alfabetisk saksarkiv (1940-71)

Boks 88

Boks 125

Dd. Saksarkiv (72-85), Klasse 5 politisk virksomhet, skole og kultur

Boks 345

Boks 346

Arbark: Kaare Fostervolls private arkiv

D:saksarkiv

boks 25 (språknemnda II, 1923-50)

boks 26 (språklig samling 1964)

boks 32 (målbruken i NRK 1958-60)

Arbark: Trygve Bulls private arkiv

304B, *språkstriden (uordnet)*, unummerert

Serie B, 22

Statens Kartverk

Mottatt fra Anne Svanevik, Seksjonsleder i Forvaltningsseksjonen:

Foreløpig manus til NGOs historie, kapittel 10.6 om stedsnavn, skrevet av Roald

Aanrud, tidligere ansatt

Arkivmateriale fra Norges Geografiske Oppmåling:

407 Rettskrivning på kart. Stedsnavn på kart

407.0 Generelt. Føresegner om skrivemåten av stadnamn. 1953-1972

Mailkorrespondanse med Anne Svanevik fra november 2008 til mai 2009.

Språkrådet

Eget arkiv,

referater fra Norsk språknemnd: 1952-1972

Riksarkivet

KUD- Kontor D, Em - 0847, Nynorsk-målbruk i statstenesta 1917- 1951

Norsk språkråd, D-0016, Div. ang. rettssaker mot staten, Foreldreaksjonen, 1939-54

Internett

Lovdata Online (websir.lovdata.no; krever tilgang)

Store Norske Leksikon (www.storenorskeleksikon.no)

Wikipedia (no.wikipedia.org)

Litteratur

Aktuelt Perspektiv, nr. 2 1981

Almenningen, Olaf, *Måltreising i 75 år: Noregs mållag 1906-1981*, Oslo 1981

Almenningen, Olaf, mfl. (red.), *Språk og samfunn gjennom tusen år*, 6.utg., Oslo 2002

Askelund, Jan (red.), *Mål og makt*, Oslo 1971

Bergh, Trond, *Storbetstid*, 5. bind i *Arbeiderbevegelsens historie*, Oslo 1990

Bjørnson, Øyvind, *På klassekampens grunn*, 2. bind i *Arbeiderbevegelsens historie*, Oslo 1990

Blakar, Rolv, *Språk er makt*, Oslo 1973

Bleken, Brynjulv, *Norskfilologene og sprogspørsmålet*, Oslo 1970

Bleken, Brynjulv, *Om norske sprogstrid*, Oslo 1966

Brørskap, "Styrk språket til arbeiderklassen" i nr. 5/1980, utgitt 6. september

Brørskap, "Ny språkpolitikk?" i nr. 5/1980, utgitt 6. september

- Bucken-Knapp, Gregg, *Elites, Language, and The Politics of Identity*, Albany, N.Y. 2003
- Bull, Trygve, *Skal vi alltid ha to språk i Norge?*, trykksak, Oslo 1953
- Bull, Trygve, *For å si det som det var*–, Oslo 1980
- Dahl, Hans Fredrik, *Fra klassekamp til nasjonal samlings*, Oslo 1969
- DNA, *Et kulturprogram til debatt*, Oslo 1959
- Furre, Berge, *Norsk historie 1914-2000*, Oslo 2000
- Granholt, Erling, *Arbeiderbevegelsen og riksmålet*, Oslo 1966
- Gundersen, D., *Fra Wergeland til Vogt-komiteén*, Oslo 1967
- Hagtvet, Bernt, *Høyrebølgen*, Oslo 1981
- Haugen, Einar, *Riksspråk og folkemål*, Oslo 1969
- Hellevik, Alf og Einar Lundeby, *Skriftspråk i utvikling*, Oslo 1964
- Hjort, J.B., *Sprogstridens kvintessens*, Oslo 1963
- Jahr, Ernst Håkon, ”DNA og samnorskpolitikken”, i *Kontrast* nr.58, Oslo 1976, s. 22-28
- Jahr, Ernst Håkon, *Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*, Oslo 1994
- Johansen, Annar J., *Godkjenning av lærebøker for folkeskolen. En historisk undersøkelse*,
hovedoppgave i pedagogikk, UiO 1969
- Koht, Halvdan, *Arbeidarreiseing og målspørsmål*, Kristiania 1921
- Koht, Halvdan, *Fram til sosialistiske kultur*, brosjyre basert på tale, 1952
- Kokkvoll, Arne, *Av og for det arbeidende folk*, Oslo 1981
- Langslet, Lars Roar, *I kamp for norsk kultur*, Oslo 1999
- Noregs Mållag, *Målreiseing 1967*, Oslo 1967
- Nyhamar, Jostein, *Nye utfordringer*, 6. bind av *Arbeiderbevegelsens historie*, Oslo 1990
- Pryser, Tore, *Klassen og nasjonen*, 4. bind i *Arbeiderbevegelsens historie*, Oslo 1990
- Rambø, Gro-Renée, *Bokmålsreformen i 1981*, Kr.sand 1999
- Riksmålsvernet, *Rettskrivningen. Uttalelse av Riksmålsvernets og Riksmålsforbundets komiteer...*,
Oslo 1936
- Riksmålsvernet mfl., *Kritikk av ”Framlegg til læreboknormal 1957”*, Oslo 1958
- Rykkja, Åshild, *Det norske arbeiderparti og språkstriden 1903-1937*, nordisk
hovedfagsoppgave, Oslo 1978
- Rytter, Olav og Harald Kolltveit, *Arbeidarreiseing og målreiseing*, Oslo 1938
- Sandøy, Helge, *Språk og politikk*, Oslo 1975
- Seip, Jens Arup, *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*, Oslo 1963
- Sivertsen, Helge, *Sosialistiske kulturpolitikk*, tale fra landsmøte, AOF, Oslo 1955
- Slagstad, Rune, *De nasjonale strateger*, Oslo 2001

- Solberg, Roger, ”Rettskrivningsvedtaket av 1981 i bokmål – bakgrunnen og forløpet”
i *Språklig Samling*, 1989/1
- Stange, Laila, *Språknemnd og språkråd*, hovedfagsoppgave i norsk, UiO 1977
- Vinje, Finn-Erik, *Et språk i utvikling*, Oslo 1973
- Vinje, Finn-Erik, ”Talemålsnormering” i *Arbeiderbladet*, 1/2 – 1973
- Vinje, Finn-Erik, *Enhet og mangfold*, 3.utg, Oslo 2004
- Vogt, Hans, *Målstrid og klassekamp*, Oslo 1932
- Wiggen, Geirr, *Ny målstrid*, Oslo 1973
- Wiggen, Geirr, ”Ny Målstrid” i *Dagbladet*, 13/3 – 1973
- Øverland, Arnulf, *Bokmålet – et avstumpet landsmål*, Oslo 1949